

Кыргыз
Драматургиясы

СКИРД

С14

Шатман Садыбакасов

АК БОЗ АТ

40

28

Кыргыз
Драматургиясы

Шатман Садыбакасов

АК БОЗ АТ

Драмалар, интермедиялар

Фрунзе
«Адабият»
1989

Сүрөтчүсү А. Анарбеков

Түзгөн К. Эсенгулова

Садыбакасов Шатман.

С 14 Ак боз ат: Драмалар, интермедиялар жыйнагы /Түз. К. Эсенгулова; Сүрөтчүсү А. Анарбеков.— Ф.: Адабият, 1989.—140 б.— (Кыргыз драматургиясы)
ISBN —5—660—00032—0

Маркум Ш. Садыбакасов окурмандардын калың катмарына терең мазмундуу аңгемелердин, повесттердин, романдардын автору катары белгилүү эле. Ал эми өмүрүнүн соңку жылдарында көрүүчүлөргө драматург катары да таанылат. Автордун «Ак боз ат», «Керме Тоо» аттуу драмалары журтчулуктун алкоосуна алынат. Ал эми азыркы турмушубуздагы айрым кемчиликтерди курч, куйкумдуу интермедияларында ашкерелейт. Автордун жыйнагы окурмандардын кеңири чөйрөсүнө арналат.

ББК 84 Ки 7—6

С $\frac{4702300300-15}{M 455 (11)-89}$ 86—89

ISBN—5-660-00032-0

© «Адабият» басмасы. 1989.

ДРАМАЛАР

АК БОЗ АТ

КАТЫШУУЧУЛАР

Малике - Аяр
Кулан
Сулайман
Жанкозу
Думана
Шырдакбек
Алтын таяк Зулайка
Эрке-айым
Дилдекан
Айшакан
Шырдакбектин аялдары
Чарын (Жайылкан)
Шамур (Шаймаран)
Мансур
Лайлум
Ирбис

Жөнөкөй кишилер, жортуулчулар, кайырчы-кулдар, ордо кыздары, жөкөрлөр, желдеттер, мастен кемпир катышышат.

БИРИНЧИ КӨШӨГӨ

Биринчи көрүнүш

Караңгы. Сурнай үнү. Жылкынын дүбүрту, кишенегени угулат. Ак боз аттын элеси тартылып өтөт. Акырындап жарык боло баштайт. Алыста керме тоолор, андан беритеде, боз талаадагы дөбөчөдө — сепил. Жалгыз түп жапырак тал — мазар. Аса-мусасын шалдыратып думана секирип кирет.

Думана. Ак! Ак!

Думана келет о ак уруп,
Кудайына о жалынып,
Кудайың кайда о көрбөдүм,
Куу ажал жетип о өлбөдүм.
(Мазарды карап.)

Жин-перинин уюгу, кыдыр алейсаламдын түнөгү,
Сен айтчы, куу таяк таянып жериңди кыдырдым.
Куу чүпүрөк жамынып элинди кыдырдым,
Куу тырмак болуп чөбүндү сыдырдым...
Дагы көрө элек эмнем калды? Кана?..

Малым, малым оо дейсиңер,
Малың тоонун чымчыгы,
Үйүм, үйүм о дейсиңер
Үйүң токой о чырпыгы,
Алдо үй, алдо үй...

Ала булут о барында,
Малым бар деп о ишенбе,
Азиреил о барында
Жаным бар деп о ишенбе...
Ак дегенден о уялбай,
Актын жолун о кыялбай,
Алдо үй, алдо үй...

Өлөйүн десем о жан таттуу,
Кирейин десем о жер катуу.

(Думана таягына өбөктөйт. Сахна күүгүм тартат. Ажал сөлөкөтү.)

Ү н. Сен ким?

Ж о о п. Ажалмын.

Ү н. Ажал? Жок, ажал эмессиң.

Ж о о п. Ишенбейсиңби? Карап турчу.

(Кетменин ийнине салган дыйканды шоола узатат.)

Ү н. Сен эмнеден өлдүң?

Ж о о п. Мени алыш чаап, аштык айдап жүргөндө өлтүрүштү.

(Барсканын көтөргөн уста өтөт.)

У с т а. Колумдан көөр төгүлчү. Ханга ак сарай салдык, жик билгизбей жер алдынан ага суу жүргүздүк. Ак сарай бүткөндөн кийин сырын айтып коюшат деп, баарыбызды өлтүрүштү. Өзүм соккон кылыч менен башымды алышты. Мен алда качан өлгөм. А кылыч алигиче тирүү — жалаңдап баш кесет *(кара сөлөкөт өтөт)*.

Ү н. Башың кана? Сен кимсиң?

Ж о о п. Ким экенимди өзүм билбейм. Башы жок арбакмын. Денем бөлөк көмүлгөн. Башым ошол согушта

жоголгон. Башымдан ажыраткан кылычка каргыш... (*Жаш баланын ыйлаганы угулат.*)

Үн. Сен жарыкчылыкты билбей, бешигине таңылган боюнча, ырп эте албай, ачкаңдан чарчап калдың.

(*Майпаңдап чуркап семиз өтөт.*)

С е м и з. Мен тогумдан, семиргенимден өлдүм. Ха!.. ха... ха...

А ж а л. Эй, адам! Сен бычак курчутсаң мен мизиндемин, мылтык соксоң огундамын. Сен кайда барсаң мен ошоякта. Кайда чыксаң, эмне кармасаң, мейлиң асманга бар, айга бар... мейлиң азыр эле өзүңдү жок кылып жибересинби, эмеле дүйнөнү бүркүп коёсунбу, баарына макулмун, баарына кайылмын. Кылыч, мылтыкты мен жасаган жокмун, кыргынды мен ойлогон жокмун. Адамдар, кээде мени силер, өзүңөр чакырасыңар, мен четиңерден бирден санап жан алчу элем, эми санатым жетпей калчу болду. Эй, күндүн көзү тунарат — кимиңердин каныңар, айдын бети карарат кимиңердин жаныңар? Думанам, унчукпайсың да...

Үн. Эмнеге унчугайын. Баары чын (*мылтык тарт этет. Ачуу кыйкырык угулуп, колдун сермелгени көрүнүп жоголот. Сахна жарк дей түшөт. Думана жалгыз секирип токтойт*). Ишендиңби!?

Д у м а н а.

Ишендим (*кыбыланы баштанат*), оо, жараткан!

Ыраазымын жалган дүйнө жыргалына.

Дооматым жок, кызыл камчы жылдарына.

Кулдугум бар, тирүүлүктү көрбөйм эми,

Ыраазымын, кайра экинчи келбейм эми.

Тарт кудай аманатыңды!

Тетиги булагыңа жүзүм жуугам,

Мына бу мазарыңа жаным курман.

Тарт кудай аманатыңды.

Унуткула менин жаман атымды

Аманатыңды тарт, кудай!

А ж а л. Сенин керегиң жок! Сен думана болуп жүрө тур. Думана болуп өзүң келесиң (*жаңырык угулат*). А... а-а, а.

Д у м а н а. Оо, калыстыгы жок... (*Үн чыккан жакты карай басып кетет.*)

Үн. Ырас, ажалдын калыстыгы жок. Ошон үчүн ажал. А адамдар, силерчи? Силер, өзүңөр бири-бириңерге калысыңарбы?

(Чарын. Жоо жаракчан. Муруту кулагына кыстарылуу, бир көзү таңылуу. Бөйрөгүн таянып сепилди карап турат. Шамур, Мансур жана желдеттер туткундарды кылычтын сырты менен айдап киришип, ага таазим кылышат. Тигил аларга көңүл бурбайт.)

Ч а р ы н.

Куйруктуу жылдыз болуп учуп кетти.
Куш белем, көзгө илешпей сызып кетти.
Жеткирбей сепилине кирип кетти,
Жебедей жүрөгүмдү тилип кетти.
Таңдагы шамга окшогон кайран күлүк!
Тандалып эр уул минбей, коркок минип
Те кырдан жору айланса жүрөгү үшүп
Кылчайбай сепилине качып кирип,
Желесин сууруп чыккан кайран күлүк!
Жетесиз каракчы, ууру ханы минип,
Каргадай караан көрсө көзү алайып
Кайкалап ордосуна качып кирип.
Бет маңдайлашып жоосуна кирбей,
Тизгин чойдуруп ээн-элкин минбей,
Шырдакбек... Боз жоргонун багын байлады го?

М а н с у р. Ханым...

Ш а м у р. Азирети ханым! Бейкут жатышкан эл экен.
Катуудан казанын, жумшактан күлүн калтырдык.

М а н с у р. Күнгөйдөн кубаласак тескейге үрктү, тескейден кубаласак күнгөйгө үрктү.

Ш а м у р. Кырдык.

Ч а р ы н. Кыргыла! Жоо аяган жаралуу, катыны киет караны.

Укум-тукумунун көкөйүндө калсын.
Атым бул жердин өзөнүндө калсын,
Тамга болуп ташына жазылсын,
Атымды укканда ыйлаган бала басылсын.
Арык-торук, баспаган жылкыдан өйдө кыргыла!

М а н с у р. Куп болот, ханым.

Ч а р ы н. Антпесенер, арыгын сергитип, ачын тойгузуп,
күнгөй-тескей жыйылып, найзанын учунан шамал шуулдап,
эртең бөйрөккө саят!

Ш а м у р. Айтканыңыздын калети жок, азирети ханым!

Ч а р ы н. Арстандарым, дагы эмне айтмаксыңар?

М а н с у р. Ханым, бул элдин калган-катканы жалбырак жамынып, тери чайнап, итке минип калды.

Ш а м у р. Азиретим, бул элдин бели сынып, көзү чыгып, таруудай чачырап тымып калды.

М а н с у р. Ак сөз сүйлөгөн, арамдыкты билбеген кулуңбуз!

Ш а м у р. Азиретим, кызыл куйруктуу нар, кыпкызыл алтын, түмөндөгөн мал, алгыр куш, каз моюн кара көз келин-кыз, баары сиздин казынага жөнөтүлдү.

Ч а р ы н.

Бейилиң ток болбосо,
Туздун даамы татыбайт.
Кыңшылатып ыйлатпай,
Кыздын даамы татыбайт!

(*Жинденип.*) Ошонун баарынын баасы жалгыз Боз жоргого татыбайт! Эй, жанагы чалды апкелгиле! (*Желдет сакалы аппак Малике-Аярды, туткундарды айдап кирет.*)

М а н с у р. Сакалың тизене жеткиче адеп үйрөнбөй... Жооп айт! Таазим кыл, (*кылычын суурат*).

М а л и к е - А я р. Жок!

Ш а м у р. Сакалың куудай болгуча бир сөз билбесең, эмнең Аяр?

М а л и к е - А я р. Тиги туткундарды бошоткула, билгенимди айтайын.

Ч а р ы н. Бошо-откула! (*Туткундардын колу чечилет. Малике-Аяр, Чарын калат.*) Чалым, Шырдакбектин сарайын, кандай уста салды экен. Боз жоргодой тулпарды кайсы жактан алды экен, кулак сенде...

М а л и к е - А я р (*олтура*). Сөздү көчүк басып угат. Элдин жайынан мурда малдын жайын сурадың, калктын жайынан мурда Хандын сарайын сурадың. Адептүү Хан ушундай болубу?

Ч а р ы н (*чаркырап*). Какбаш! Мен сени сураймбы, же сен мага сурак жүргүзөсүңбү?

М а л и к е - А я р. Бул сурак эмес, элдик салттын нускасы. Угуп тур, сага хан керек болсо... Мал керек болсо. Жооңду жоолабайсыңбы, жоргоңду коштобойсуңбу, байлап кетпейсинби Шырдакбекти, коштоп жөнөбөйсүңбү Боз жоргону. Анан кан какшаттып менде эмне жазык, элде эмне жазык?!

Ч а р ы н. Эл... эл имиш, бир уучсуң. Тостурам... Сапырам.

М а л и к е - А я р. Көптүгүңдү таңуулаба! Зордугунду милдет кылба (*Чарын кылычын сууруп алат*). Кан жаланган канкор чыкпай, бир ууч болсо да элинден көйкашка чыксын. Ошол эл улуу. Ошол эл зор, өлбөс!

Ч а р ы н. Аманатыңды айт, өлбөс элдин какбашы.

М а л и к е - А я р. Какбаш хандан чыгат, бири-биринин тукумун отоп. Хан болгонун менен башың маң экен (*Чарын аны сакалдан алып кылычын кекиртегине такайт*). Ансыз да башым сабагында калчылдап араң турат. Ая башым, жашаар жашым жок. Сабыр кыл, Боз жоргонун жайын сурадың эле, мен бир топ адамдын канын сурадым эле. Сен ырайым кылдың, мен ылаажы кылайын (*Чарын кылычын кынына салат*). Боз жоргонун жери ушул, эли ушул. Ал асмандан түшкөн жок эле жерди тешип чыккан жок. Жакадан конуш тийбей, жайлоодон жайыт тийбей, жапан чөлдө, жарты алачык үйдө абышка-кемпир жашады. Ичкен ашынан башкага залалы жок, ичтеринде арамы жок. Жалгыз кудугу бар, жалгыз Ак боз бээси бар. Боз жоргонун энеси ошол Ак боз бээ! Жолдон өткөн жолоочунун Кара айгыры — Боз жоргонун атасы.

Ч а р ы н. Кайда, Боз бээ?

М а л и к е - А я р. Ак боз бээби... Кулунуна курман чалынды. Дагы күлүк тубат деп

Күлүк тууса Ак боз бээ,
Дагы бир ээлик чыгат деп...

Туула элек кулунга ичи тарып, башка бирөөгө ыраа көрбөй Ак боз бээнин өлкөсүн Боз жоргого садага чаптырган Шырдакбек.

Ч а р ы н. Кара айгырчан кайда?

М а л и к е - А я р. Камгак кайсы чуңкурга коноорун ким билет.

Ч а р ы н. Чөл кайда?

М а л и к е - А я р. Чөл ордунда. Кумга туулган кулундун баары жорго болбойт. Жорго болсо да мүйүзү барлар ойго койбойт. Ак боз атты хан аталып Шырдакбек минди, ээси абышка-кемпир алда качан көргө кирди.

Ч а р ы н (*сепилге колун шилтеп*).

Жик билгизбей бек коюп, чалым,
Жик чыгарбай ташты оюп, чалым,
Бул укмушту ким кылган,
Бул укмушту ким курган, чалым...

М а л и к е - А я р (*жерди тээп*).

Айтчулар топурактын астында.
Чептин сырын ачат деп,
Қадемим минтип катат деп...

Шырдакбек чеп бүткөндө көмдүрүп салган.
Ч а р ы н.

Далай күндөр камадым — алалбадым.
Далай түндөр аңдыдым — чаба албадым,
Ой-тоону бүт аңтардым — табалбадым...
Айтчы чалым,

Бул сепилге суу каягынан кирип, каягынан чыгат?
М а л и к е - А я р (*сакалын сылап*). Карачы сан жет-
кис жылгаларды, жыбыттарды. Каягынан суу жүргүзүп,
каягынан чыгарганын мен кайдан билем. Бир билсе: ава-
дан, тоодон, талаадан жашынган Шырдакбек өзү билбе-
се... Бир билсе: ордо ичинде зериккен, обун таппай ээлик-
кен — Эрке-айымы билбесе...

Ч а р ы н (*чаңырып*). Кантип башка бир киши бил-
бесин?!

М а л и к е - А я р. Билбейт! Мени уктун. Билгенимди
айттым. Калп десен, кылычыңды эми сууру. Мына башым
(*мөйүн тосот*), чаап сал. Мүлжү.

Ч а р ы н. Та-арт! О Чубут! Бу-рут!

(*Маликени түртүп чыгарат. Мурутун кулагына кыстарып
ойлуу.*)

Таштай катуу, кебездей жумшак карысы бар,
Жылдыздай бийик, жарык намысы бар,
Бул эл — менин элим болсочу.
Абалтан ата-бабам ээлик кылган,
Бул жер — менин жерим болсочу.

Анда, ай тийген тескей көк майдан,
Менин ордом болбойт беле.
Абайы үртүк Ак боз ат,—
Менин жоргом болбойт беле.
Колдон келсе, жүктөп кетсем бул жерди,
Мени бирөө кой дейт беле?
Аттиң... дүйнөдө жакшы нерселер көп,
Дүйнөгө көз артабыз.
Баары алаканыңа түшүп бербес,
Ошон үчүн адам адамга, жашоо жашоого өч!

(*Пауза.*)

Элге алмашкыс элим бар,
Эзелтен көнгөн жерим бар.
Ар кимдин өз жери Мисир.
Өздөн куурасын же көрсүн үзүр...

(Чарын алакандарын чапкылайт. Шамур, Мансур баштаган солондор киришет.)

Келгиле, жаалы катуу солондорум,
Бөркүтө маржан таккан ноёндорум.
Кусаматым жүрөгүмдү жарып турат,
Ким кандай акыл кошот, айла кылат?
Адегенде жыландын башын жанчат,
Жыланды ийнине сойлотуп ийип,
Кетебизби таркап?
Шырдакбек эртең эле тынчыңды алат.
Жылкыңды тийип, кербенимди талап,
Ханына даабай,
Калкын топуратып айдаптыр деп,
Качанга чейин жаман атым калат?!
Эл... Сапырылган саман.
Силер саманды сапырдыңар,
Алардын сардалдуусу аман
Ордосунан жылан менен гана шамал ышкыртып салбаган,
Сен жаман! Же мен жаман!
Кана, сөзүңөр?

Ш а м у р. Азирети ханым! Кол башчыларың... Жол башчыларың... Өкүмүңүзгө кулдугум бар. Ай десең айлап, жыл десең жылдап, жылгалардан жылбай, кырларды кырдап... Кыбыраган жан каттатпай, канаттууну учурбай чепти камап туралы.

Ч а р ы н.

Чепти карап, куйрукту кыпчып
Үрүп тура берелиби?
Артыңды кесип кетчү дооң жокпу?
Алкымга шап дей түшчү жооп жокпу?
Бир Шырдакты аңдысак
Элиңдин күнү не болот?
Биз бул жакка көп жүрсөк,
Жериңдин күнү не болот?
Жоокер заман ушундай:
Куюн болуп кайра тийип, кайра кет.
Бу дүйнөгө кылыч болуп суурулуп,
Кылыч болуп сынып өт.

(Пауза.)

Жарлык кылам:
Ким мында, баарына башын байлап,

Жылдаппы же нечен айлап,
Билинбей жүрүп, ордого кирип,
Митаамдардын митаамын жазгырып,
Шырдактын эрке катынын азгырып,
Чептин сырын билгизсе,
Боз жоргону колума тийгизсе.
Кызымды калыңсыз берем!
Казанымды да бөлүшүп...
Шартым ушул!

(Шамур, Мансур жарыша кулдук урушат.)

Ш а м у р. Оо, хандардын ханы..
М а н с у р. Аткарылат, амириңиздин баары.
Ш а м у р. Мен даярмын.
М а н с у р. Мен даяр.
Ч а р ы н *(экөөнү тегерене басып, Мансурга).*

Мүнөзүң тоңураак, адамга жылдызың жок,
Кимдин үнү жоон чыкса ошоякка ооп.
Алаканыңды чокко алыстан кактап,
Кылтыйып, ичиңе бирдемени сактап.
Сен... бул ишке жарабассың.

(Шамурга.)

Жылуу сөз айтып, жыландай арбап,
Таттуу тилиңден мурда тартуунду камдап.
Же тилиңди таманына төшөп, алдап,
Эрди-катындын ортосуна билгизбей бычак кайрап.
Көркоодой аңдып, жибек менен байлап,
Сенден чыгат айла... Сенден чыгып майнап...

(Алаканын чабат, желдеттер туткундарды алып кирет.)

Чалгыла!
Шамурдун жолуна..
Баштарын кесип мазарына илгиле.
Боюнда бар аялдарын иргеп,
Сүт агызып эмчегин тилгиле.
Бала экен деп ырайым кылбагыла,
Сөөгүн үйүп булактын көзүн булгагыла.
Эн өсүп, булар жолборско үрөт.
Ыйык көргөн жерин тепсегиле!
Тепселгендер..
Силердин күчүңөрдү, каарыңарды билет!
Э-эй!.. Черүүлөр кайра аттансын!

М а н с у р (четте, өзүнчө). Качан болсо мени кор кар-
майт, тигини зор кармайт. Шашпа, кезек келер, ичимди
да сыртымды да көрөр.

Туткундар. Бир желдет көйнөк, дамбалчан туткунду тизелетип ол-
тургузат. Бир желдет алдыда шамшар кайрап турат. Туткун калчылдап
көзү шамшарда. Арткы желдет билинбей келип, айбалтасын анын мой-
нуна туштай көтөрөт. Сахна өчөт. Айбалтанын гана өйдө-төмөн көтө-
рүлгөнүнө шоола чачылып турат. Адамдардын жанталашкан чыңырык-
тары угулат.

Тынымдан кийин сахна жарык болуп жалгыз думана көрүнөт.

Д у м а н а. Ак! Ак!

Түндүгүбүз о тегерек,
Түп нускалуу о эл элек
Түгөнбөс, нойбос о кен элек
Кызыл алтын о курч элек,
Кылымдан келген о журт элек,
Ал үлпүнчөк оо керме тоо,
Айланайын о керме тоо,
Үйрүлөйүн о керме тоо.
Алдо үй, алдо үй...
Эдил кайда о эл кайда?
Элге жетер о күн кайда?
Ээриң кашын о кан жууса
Элдигинден о не пайда.
Кара көз торгой суу кайда?
Калкың кайда о хан кайда?
Калкың башын о каңгытса,
Хандыгыңдан о не пайда
Алдо үй, алдо үй.

Экинчи көрүнүш

Гүлбак. Ордо кыздары. Чынар теректеги селкинчектер аппак кийи-
нип, ак олпокто көөлбүп термелген Эрке-айым. Кыздар анын аяк-ба-
шында: бирөөлөрү терметип, бирөөлөр желлип, тегеренип бийлеп, ырдап
жүрүшөт.

К ы з д а р.

Алтындан чачпак тагалы,
Айымды,
Ай тийгизбей багалы.

Э к и к ы з (өздөрүнчө).

Ай тийбесе не болот,
Айымдын, хи-хи... хи
Айдай жүзү жоголот.

Кыздар.

Күмүштөн чачпак тагалы,
Айымды,
Күн тийгизбей багалы.

Эки кыз.

Күн тийбесе не болот
Айымдын... хи-хи... хи
Күндөй жүзү жоголот.

Эрке-айым (*башын көтөрүп, көзүн ушалап*). Кыздар! Кыңшылаган канчыктар!

Кыздар (*чуулдашып*). Сизде ушинтип тилдеген адат бар.

Эрке-айым. Канчыктар! (*Ойногону же чыны билдинбей*.) Бутумду ушалагыла. Колумду кармагыла. Тырмагымды тазалагыла. Се-ени (*чыбык кармап ыргып туруп, кайра кулап кетет*). Ой, ой, башым, бутум... (*Кыздар дүргүшөт, Айым күлөт*.) Өг, чарчадым, эс алайын. Уктаткыла, терметкиле...

Кыздар.

Кызыл тоонун эңилчек,
Келинчек,
Хан Шырдактын зайыбы

Эки кыз.

Эркек бала ордуна,
Эрмектеп, хи-хи... хи
Эркелеткен Айымы.

Кыздар.

Қара тоонун эңилчек
Келинчек,
Кимдин-кимдин зайыбы.

Эки кыз.

Қалк атасы Шырдактын,
Қанетсин, хи-хи... хи.
Көзгө басар Айымы.
Мурдуна жыттар Айымы.

Эрке-айым. Шербет.... Аный, шарап (*кыздардын бирөө куюп, бирөө сунат*). Ууртаткыла теңин (*ууртабай кулайт*). Шырдакбек, сен кайдасың? Мен мына-а, Шырдакбек... Өг, ысыдым (*кыздар желпишет*). Үшүдүм, шамал болуп кетти (*кыздар кымтылашат*). Шырдак... Шырдакбек...

Шырдакбек. О-оо...

Эрке-айым. Тил жейм.

Шырдакбек (*кошо термелип*). Эрке тил жейт (*кыздардын бирөө чуркап чыгып кетет*).

Кулун жал болсо мингеним,
Кумардуу болсо сүйгөнүм.
Жорго болсо мингеним,
Жоруктуу болсо сүйгөнүм
Мындан жыргал эмне бар дүйнөдө.

Эрке - айым (*кылыктуу*). Ай-ий, Шырдакбек, биле-
сиңби мен эмнени каалап турам, кырк кара кой сойдур,
шыйбылчагын чактырып чучугуна күрүч бастырып бер.

Шырдакбек. Айымдын айтканындай болсун (*кал-
ган кыздар чуркап чыгып кетишет*).

Эрке - айым. Шырдакбек... Эг, чарчадым. Зериктим.

Шырдакбек. Айым...

Эрке - айым. Шырдакбек... Сен Боз жоргону минип,
тоолорду, талааларды кыдырасың. Баарын көрөсүң. Боз
жоргону минесиң! (*Улутунуп.*) Кечинде топурак, күн жыт-
танып мага келесиң. А мен эмне көрөм?

Шырдакбек. Баары мына. Мен жаныңда. Башка
эмне керек Айымга.

Эрке - айым. Чын эле, башка эмне керек? Шырдак...
тыякка, чептин сыртына чыгайынбы?

Шырдакбек. Айым... Суук тиет. Бирөөлөр сени кө-
рүп калышы ыктымал...

Эрке - айым (*күлүп*). Көрсө эмне, жаманбы? Ши-
лекейи агып, тандайы түшсүн. Дүйнөдө бир гана Шырдак-
бектин аялы — мен гана сулуу болушум керек. Мен гана...

Шырдакбек. Сулуусуң. Айым, чачың да узун.

Эрке - айым (*чачын Шырдакбектин мойнуна ороп*).
Эгерде орго түшсөң тартып алам.

Шырдакбек. Орго салбайсыңбы?..

Эрке - айым (*башын чайкап, шык этип*). Чачың
узун дебедиңби. Акылымчы? Мен азгырылчаакмын ээ,
Шырдак, чынбы? Ишенчекмин. Сен мени мурдуман жете-
леп алгансың ээ, Шырдак? Мен сени жетелеп... экөөбүз
жетелешип...

Шырдакбек. Эркем, ал экөөбүздүн сыйлашканы-
быз. Ордонун сөөлөтү, жыргалы. Башка эмне керек?

Эрке - айым. Чын эле, башка эмне керек? Көрдүң-
бү, Шырдакбек, мен бирдемени көп ойлойм, анан баарын
унутуп сени ээрчип кетем (*күлүп*), аялмын да.

Шырдакбек. Аялдар жакшы көрүшөт даңкты.

Эрке - айым. Анык, чыныгы даңкты, Шырдакбек.

Шырдакбек. Аялдар алдуу-күчтүү эркекти жакшы
көрүшөт.

Эрке - айым. Кучактаганга эле күчүн чыгарбаган

эркекти... Акылы, эрдиги менен баарын кучактаган эркек-ти жакшы көрөм, Шырдакбек.

Ш ы р д а к б е к. Ханым дебейсиңби, Айым...

Э р к е - а й ы м. Сен ордого хансың. Мага Шырдакбек-сиң — күйөөмсүң (*оозун ачып эстеп*). Зериктим, чарчадым, эс алам, уктайм (*кыздар. Алдында бирөө бешик көтөрүп, аркасындагылар бийлеп киришет. Бешикти Эрке-айымдын жанына коюшат*). Шарап! (*Кыздар шарап сунушат.*) Шырдакбек, тизене уктайм.

Ш ы р д а к б е к.

Хан эмес кулда да бар жакшы тилек, Айым.

Маңдайымды жаркытасың, кайсы күнү,

Ак ордомо тутка болоор уул төрөп, Айым...

Э р к е - а й ы м. Уул төрөп?.. Бала ордуна мени эрке-лет, мени жытта, мени термет. Шарап! (*Кыздар шарап сунушат.*) Уктайм тизене, Шырдакбек... (*Кыздар экөөнү терметип, Эрке-айым Шырдакбектин тизесине башын жөлөгөн боюнча көшүлөт, кыздар далдоого басышат. Дилдекан менен Айшакан киришет.*)

Д и л д е к а н (*хан, ханышаны көргөзө*). Тигине!

А й ш а к а н. Тигине!

Д и л д е к а н. Гүлүмдү күбүп, данегимди чагып бүтүп салбар кылып таштады. Мени да ушинтип эркелетчү. (*Шырдак Эрке-айымдын башын акырын олпокко жылдырып чыгып кетет. Кыздар бешик менен Эрке-айымды тегеректешет.*)

Э р к е - а й ы м (*ойгонот, ачуулуу*).

Алаксытып уктатып салып Шырдакбек кайда кетти?

Магдыратып боюмду жазбай,

Шаан-шөкөт курдуруп таалайымды ачпай,

Аялды аялдар менен тегеректетип,

Мага ушул Шырдакбектики өттү

Анан тууп бер дейт, тууым сага...

Эй, кырылган сойкулар, кайдан таптыңар,

Көргөзбөгүлө мага (*бешикти тээп жиберет*).

Алгыла-а!

(*Кыздар өңгөчтөрүн тарта бешикти кармалашат.*)

Жөлөгүлө мени, эки колумду көтөргүлө. Бүткөн боюм курушуп турат. Бээнин сүтүнө жуунайын (*эки кыз алакан-дарына салып анын эки колун, эки кыз алтын табакка салып чачын көтөрө жөнөшөт*).

Кыздар.

Ай төбөдөн тогоду
Бетим ий,
Бешикти тепкен оңобу?
Бейжайы жок үй күтүп
Эй, кыздар,
Берекем — энем бололу.
Бешикте биздин ырыбыз
Аялдар,
Бешик менен сулуубуз.
Жаман көрсөң жаман көр,
Катын... (*чүйрүңдөшүп*)
Жарабайт такыр мунуңуз.

(Бешикти төбөлөрүнө көтөрө чыгышат. Алтын таяк Зулайка, Малике-Аяр баштаган эл өкүлдөрү, ордо жигиттери киришет.)

Зулайка. Кайда жүрөт, жанагы менин кесепеттүү уулум. Катыны менен кыңшылашып, чымчылашып ушерде дешпеди беле. Ордонун ичи жыргап, сырты кан жүрүп жатканын билбейт бекен? (*Ар жактан көрүнгөн Шырдакбекке.*)

Кой десе болбой, каракчылык кылып,
Каңгайдын жылкысына тийип, кербенин талап.
Сенин ушул азабыңдан,
Элинди чапты карашалап.
Катын-бала олжого кетти,
Кала албадың арачалап.
Катындын таманын жалап, ичкениң шарап,
Жатындан ары түшкөн кызыталак!
Кана тулпар?! Кана жарак?!

Шырдакбек.

Алтын таяк хан апам... Мекем, ичкелеп сүйлө,
Акыл айтасыңбы, тилдейсиңби, анан тилде,
Каргайсыңбы же үйлөп жибересиңби,
Анан эл жокто үйлө.
Ак ордонун сыймыгын кетирип, азыткыларга кирбе, апа.
(Эрке-айым элдин артына келип угуп турат.)

Зулайка. Азыткыга кирген мен болсом, азамат ханга — сага, элден өкүл келиптир, бир ооз сөз келиптир, укчу.

Малике-Аяр (*алдыга басып*). Ханы жок калк болсо да, калксыз хан болбойт. Калктын ибаратынан чыкса, хан эмес машаяк болсун, оңбойт. Калктын сөзү мына бу; кара түн түшүп тунжурап турганда, хан казынасын чачсын,

аскер, курал-жарак камдасын. Жылкы тийип, бирөөлөрдү карактап-каракчылыгына барбасын. Чептен чыгып элдин сөзүн уксун, дилин көрсүн. Кара боорчо ордого жатып албай, коломоттонуп кол башкарууга көнсүн. Эгер ага болбойт экен, **алгыр** куш, күлүк ат элдин мүлкү — Боз жоргонун тизгинин мине турган эр азаматка берсин!

Калкты укпасаң салтты угарсың, салтты укпасаң калктан чыгарсың.

Ш ы р д а к б е к.

Калкка жамандык кылган жокмун,
Хандын эли дедиртип катарга коштум.
Ар ким маңдайына жазганын көрөт.
Ажалы жетсе жоодон же тоодон өлөт,
Каран түнүн доомат кылбасын.
Казынаны чачып жиберүү үчүн жыйнаган жокмун.
Боз жоргону саяпкер болуп аларга таптап жүргөн жокмун.
Бүгүн ордомду талашса... Эртең жоргомду талашса...
Бүрсүгүнү катынымды...
Тескегени жок тентек эл, ~~башкарганы жок башадаман эл~~
Айта бар, казына эмес — ~~төзөктүн~~ кыгын бербейм
Боз жорго эмес — анын бир ~~тал~~ кылып бербейм.

М а л и к е - А я р.

«Карлар кетет, бел калат,
Хандар өтөт, эл калат».

Бийиктин жанында өссө ~~жанын өзүн бийик сезет~~
Күлүктүн жанында жүрсө чобур өзүн күлүк сезет.

Сен бийик элге үйүр алып, чакмарактап калган экенсиң. Эл, керек болсо, ханды бир күндө кул кылып, кулду бир күндө хан кылып алат.

Кош, казынанды жумурткаңа баса тур!

(Шырдакбек кылычын суурат, жанындагылар арага түшөт.)

З у л а й к а. Кылычын курч болсо душманыңа суур.

Ж а н к о з у. Ханым...

И р б и с (*бүжүрөп*). Бир кашык канын... Ханым...

(Зулайка, Шырдакбектен башкасы шарт жөнөшөт. Далдоодо Эрке-айым, эки кыз. Эрке-айымды акмалаган Ирбис.)

Ш ы р д а к б е к. Чеп салдырсам салдырдым алды-кийинин карап, жанын таштап койгон кимдер бар, жабыр көрбөй кыргындарда жаным калат.

З у л а й к а. Бул эмне деген сөз, эмне деген кеп болот. Эй, кесепетим, чептен элдин ынтымагы ~~пек~~ баллот

Ш ы р д а к б е к.

Жылкы тийсем тийгендирмин алыстан,
Кырылса кырылгандыр,
Катын-карга, бала — сагызган!
Кабыргамды бит жегиче көрбөйм...
Сакалын сүйрөп келиптир Малике-Аяр,
Анын сакалындай кыл,
Менин колтугумда да бар.

З у л а й к а. Эмне деп жатасың?

Ш ы р д а к б е к. Эмне десем ошо.

З у л а й к а. Уулум?!

Ш ы р д а к б е к (*маңдайлашып*). Алтын таяк ханыша... Кийимиң бүтүн, курсагың токпу? Карысаң карыбайсыңбы оптуу. Кийимиң жырттылып, курсагың ачса, айт? Же... Болбосо калжактап ишиме кийлигишпей жүр! (*Чыгат.*)

З у л а й к а. О-оо... Эмне деди? Эмне уктум?.. Сүтүм ургур. Кусур ургур (*темтеңдей токтоп*). Угаарым ушул беле? Ушул үчүн чоңойтум беле?.. Сени да жок кылаарда дамбалыма катып аман алып калбадым беле? (*Чыйралып.*) Ошондо, табарсыгыма тумчуктуруп, сымап менен ыштап салбай не болдум.

Киндигимдин алдында экенинде эрдимди кесе тиштеп,
муштап салбай не болдум.

Ак чүштөдөй дамбалыма ороп туруп, таштап салбай не
болдум?

Чоңойгондо энесине үргөн — ит болоруң билбегем.

Жылуу жерге жөрмөлөгөн — бит болоруң билбегем.

Кызыл эт элең кол башындай,

Эми чоң казан эт болгонунда кылганың, айтканың мындай,

О-оо, куда-ай...

(*Эси ооп жыгылаарда Эрке-айым, эки кыз сүйөө калышат.*)

Үчүнчү көрүнүш

Гүлбактын капкалуу багы. Бийик чынарлар. Ачык капканы айбалтачан капкачылар кайтарып турушат. Капканын оозунан ары-бери өткөн жөнөкөй адамдарды сүйрөп киришип, аңтарышып, ур-берге алып кубалап чыгарышып, кайырчыларды жолотушпайт.

Думана таягын жерге уруп токтоп, койнунан ак түйүнчөк алып, шылдыратып чачып жиберет. Тигилер бирин-бири тепсеп жер тырмалап жатышканда, мыскылдуу карап, сепилдин берки түбүн бойлоп жоголот.

Капка качырап жабылат.

Эрке-айым чынардын түбүнө токтойт. Арытан акмалаган Ирбис.

Э р к е - а й ы м .

Бул жалганда,
Уккандан уга элегин көп, көргөндөн көрө элегин көп.
Ошон үчүн,
бүгүнкү алтының эртең менен жез,
кечөөкү акылманың бүгүн барсаң нес.
Ошон үчүн,
Эмеле тирүү жүрүп, эми эле өлүп калаарың да эп.

(Күкүктүн күкүктөгөнү угулат.)

Күкүкпү?.. Күкүк. Кү-күк. *(Улутунат.)* Биздин айыл токойлуу суунун жээгинде болчу. А, ошондогу күкүктөр... Ай, ошондо секелектеп, чурулдап чуркаганыбыз, жыланайлак, жылаңбаш... Мандалак, эндик казганбыз... Биз ал күнү айылдын четиндеги кемерде козу-улакка кошулуп үркүп, оюн салып, томолонуп жүргөнбүз. Күн кыпкызыл, тоонун башына куланып бараткан. Айыл «чур-р» дей түштү. Жоо тийди. Кийин ошол жоо күйөөм болду. Анда мобы чынар — чырпык эле... *(Жалбырак үзүлүп түшөт.)* Жалбырактар күбүлүп жатат...

Чынардын башы шоодурайт, а таманымда чөптүн башы шуудураганын укпай калдым. Шамал чынардын башында шуудурайт, а менин саамайымдын арасында шуулдачу эмес эле. Күмүштөй суу ичем, а күкүктөгөн үнүн укпайм. Күндү көрөм, күнгөйгө чыкпайм. Айды көрөм, а ай тийген тескей кана... *(Гулбакты аралап көрүнбөй калат.)*

И р б и с. Айым... Айым... *(Өзүнчө.)* Бузулду. Мээси тегеренди.

(Дилдекан, Айшакандар киришет.)

Д и л д е к а н. Ирбис... Айланайын, Ирбис. Качан...

И р б и с. Кыйын. Хан Шырдак Айымдын көзүнүн агы менен айланат. Алаканына салып үлпүлдөтүп, маңдайына шам коюп, түнү таң атканча карап олтура берет.

Д и л д е к а н *(өңгөчүн тартып)*. Өбөбү?

И р б и с. Имере кучактап, алкымынан жыттап, тилин соруп...

Д и л д е к а н *(силкинип)*. И-ий, айтпа андан аркысын, и-ий...

И р б и с. Акырын! Өлүп баратасыңбы?

А й ш а к а н *(ыйламсырап)*. Жүрөгүм... Мен кетейинчи. Кичинекей кызым бар *(Шамур кирип сөздөрүн тыңшайт)*.

Д и л д е к а н. Өлүгүндү көрөйүн титиреген *(Ирбиске)*. Кагылайын Ирбис, ме мына, жамбы *(Айшаканга)*, сен да бер *(Ирбиске)*. Ал шерменденин көзүн ыкчам тазала.

Ирбис (*жамбыны койнуна катып*). Эрке-айымды жайлайм деп бекер убада берген экем. Боорукер, көңүлчөөк жаным, силердин көксөңөр суусун тебедимби. Көрөр көз Айым азыр аябай кайтарууда. Ошентсе да, силерге убадамды бузбай, айтканымды аткарам.

Дилдекан. Оозуңа май.

Айшакан. Ай, куда ай. Мен кетейинчи? Үйдө кызым калды...

Ирбис. Эрке-айымды кыйнап өлтүрүп туруп, бирөөнөргө колун, бирөөнөргө санын кесип келип берем.

Айшакан. Коо-ой кокуй... Кой. Антпе бечараны. Бирөөнүн канына сабын болбой жерге кирели.

Дилдекан. Бөрүнүн оозу жесе да кандуу, жебесе да кандуу, экөөбүзгө анын чыгына кол салуу гана калды.

Ирбис. Эми көзгө урунбай баргыла. Тез! (*Эки аял кетишет.*) Ха... Ха... Ха. Окшошкон салпаяктар. Тим кой, Айымды өлтүрүп берем деп дүнүйөнү быяктан да кайсайын, Айымды азгырып дүнүйөнү тыяктан да кайсайын (*Шамур кетет. Ирбис мурутун чыйратып*). Мурутум чычайган менен жараксыз эркекмин. Эркек атым бар аялмын. Менин балам дүнүйө, катыным дүнүйө. Бул салпаяктардын терисин сырайын (*каткырып күлөт. Эрке-айым көрүнөт*).

Эрке-айым. Бүгүн күлкүң бийик го?

Ирбис. Бүгүн күлүп турайын Айым, эртең эмне болорумду ким билет. Мени кой, сизге кылтак ыргытышат. Эмеле чуркап кеткен экөөнү көрдүңүзбү?

Эрке-айым. И-ии? Кимдер?

Ирбис. Күнүлөштөрүңүз.

Эрке-айым. Мен аларга эмне кылган экем?

Ирбис. Сулуулугуңуз менен эрин тартып алдыңыз, таалайын талкаладыңыз.

Эрке-айым. Мен... ага мен күнөөлүүмүнбү?

Ирбис. Анан ким? Күнөөлүү болбосонуз да ордодо ага карабайт. Мындай карасаңыз кучагын жаят, тигиндей карасаңыз колкого бычагын саят.

Эрке-айым. Коркутпа.

Ирбис. Айым, сиз далайдан бери коркосуз. Билем, сыртыңыз жалтыраган менен ичиңиз калтырап жүрөт.

Эрке-айым. Я-а? Эмне-е? Жок! Жок!

Ирбис. Күлкүңүз түзүк болгон менен дитиңиз бузук.

Эрке-айым. Жалган! Жалган! Мен муну Шырдакбекке айтам.

Ирбис. Шаймаран! (*Шамур кирет, колунда шытыргы.*) Айым унутуп калыптыр, эсине салып койчу.

Ш ай м а р а н. Жайылкан баатырга жеткиз деп, Эрке-айым бетаарчыга түйүп мага шакегин берген. Ал шакек алда качан Жайылкандын колуна тийген. Айым билегине салып жүрсүн деп, мына (*койнунан билерик алып берет*), Жайылдан билерик келген. Айымга...

(*Эрке-Айым тигини колго кагып жиберет. Билерикти Ирбис тосуп алат.*)

Э р к е - а й ы м (*Шамурга*). Кускум келет сенден!

Ш ай м а р а н. Ырас, Айым бизди көргөндө кускусу келет. Бизден Жайылкандын жайын кайра-кайра сурап, оозунан көк түтүн бурап, сөз укса, ага жашырып белек жиберип же ал жиберген белекти биздин колдон алса, анда кускусу келбейт, Айым?! (*Кетет.*)

(*Пауза.*)

И р б и с. Айым? Шырдакбекке кимибиз эмне деп айтталы? (*Сөөмөйүнө билерикти тегеретип.*) Кимибиз эмнени көргөзөлү?

(*Пауза.*)

Ансыз да аялга ишенич жок деп мага кайтартып жүрөт. Сизди кандай эркелетсе, кызганса, ошончолук кыйнаганды да билет. Муну укканда маңкайган чүрөк байталга тескери минет. Бетиңизди көөлөп, таманыңызды тилет (*Эрке-айым калчылдай баштайт*). Анан алдагы ууздай аппак этиңиз кайсыл азоо байталдын туягында үзүлүп-үзүлүп калар экен? (*Эрке-айым эчкирип жиберет.*) Алдагы аккуу мойнуңуздагы башыңыз каякка тоголоноор экен, тишиңиз күбүлүп, тилиңиз суурулуп... (*Шамур кирип аңдып турат.*)

Э р к е - а й ы м (*ыйлап олтура калат*). Айтпа... айтпагыла. Корком... Эмне кылсаңар мейлиңер... Өлтүрбөгүлө... Мен... мен шакегимди, мага арнап алтын мунара салыптыр дегенинен...

И р б и с. Ишендиңби?

Э р к е - а й ы м. Жөн эле арзып... арзыганымдан, шакегимди... Айтпагыла, өлтүрөт. Эмне кылсаңар көнөйүн, оболуңардан кыя баспайын. Корком...

И р б и с (*заматта өзгөрүлүп*). Оо, жараткан!

Көктөн тилегеним жерден табылып...
Оо, телегейи тегиз, Жайылкан... Жайылкан баатыр...
Жолборсту кынжылап минген, жоосуна чагылгандай
тийген,

Карып-мискини жок, мүлдө калкы кылторко кийген...
Бир күнү ак сарайда жүрсө, он күнү бөкөн кууп
бөксөдө жүргөн.

Эркинче басып, эркинче жүргөн.
Адамдын оюндагысын айттырбай билген.
Жайылкан баатыр...

(Эрке-айымдын эси эндирейт.)

Айым, көзүндө жашың даяр, оозунда күлкүң даяр,
Кылдай кылапаты жок периште...
Мен да угуп калгам.
Айымга арнап ак таштан чектирип,
Жайылкан, алтын мунара салган.
Сизде эмне арман, Айым?!
Аны билбейтко деп,
Мен тимеле түкшүмөл салгам.

(Айымдын алдына чөгөлөп.)

Айым, мени жыргап жүрөт дейсиңби,
Жыргалымды ушул ордо алган.

(Бйламсырап.)

О, арман, арман...
А көрө, Айым, кутулайын бу чаяндын уюгунан,
Мага да кылсаңыз экен жардам.
Айымга кур бекер кылапат айткан,
Мен айбан, мен айбан.
Кантейин, ушундай анткор, кекчил,
Митаам болуп калгам,
Айым... *(Колунан өбөт.)*

Ш а й м а р а н *(өзүнчө)*. Ээн жерди кызартып көргөзүп
койсо, энесин өзү жетелеп келген, таңдайына бир мыскал
дилде таткызып койсо, жыландай жылаңачтанып тозокко
кирген — Ирбис экен. Бул эренди кошо азгырып, качы-
райын. Шырдактын делбе кыял катыны орто жолдон ай-
ныса сака кылып атканыма жарайт. *(Кетет.)*

Э р к е - а й ы м. Мен эмне болуп турам. Түшүмбү? Жин
тийдиби?

И р б и с. Айдын сыныгындай Айым, алчактаганыңызга
маашырланып, ырас, уккандан уга элегиңиз көп, ойлобоңуз
«Шырдакбекке жалгыз эркелеп жүрөм» деп. Төрт аялы
Карашаар, Камбылда, алты аялы Урум, Турум, Чамбыл-
да. Дагы...

Э р к е - а й ы м. Яа-а?

И р б и с. Калп айтсам кара башымды жейин. Жоргону ошолор минет, жыргалды ошолор көрүшөт (*бышактап*). А менин Айымым жакында Айшакан, Дилдекандын кебетесин киет.

Э р к е - а й ы м. Тозоку-у.

(*Думананын ак урганы угулат.*)

И р б и с. Айым, алтын келмеси тилинде бар, шайтандын сөзү зилинде бар, баягы думана атаң го? Ушундайда кычайт.

Д у м а н а н ы н ү н ү.

Думана келет о эшиктен,
Балакет качат о тешиктен,
Бала ыйласын о бешиктен,
Балакай күлсүн о бешиктен,
Бак-таалай кирсин о эшиктен.

(*Секирип кирип, эки жагын карайт.*)

Ак! Ак! Алдо үй...

Адамдын жолу о улуу жол,
Акылың менен о сулуу бол,
Абийириң менен о сулуу бол,
Айланайын о кулпендем,
Кагылайын о кулпендем,
Адамдын жолу о улуу жол...

И р б и с. Думана, ак урсаң мазарга бар, акыл айтсаң азарга бар. Бу хандын сейилдеген багы.

Д у м а н а (*Эрке-айымга*). Чырагым, дидаарынды көргөзүп койчу, дидаарынды... (*Эрке-айым аркасын салып туруп*). Көпөлөгүм үнүндү угузуп койчу, үнүндөн тегеренейин, үнүндү эле (*тым-тырстык*). Кулунум, менин кимим калды сенден башка. Эмнем калды? Мени кебез менен муздаба.

(*Ирбис Эрке-айымга бир нерсени шыбырайт, ал баш ийкейт.*)

И р б и с. Думана, кет, кетсин дейт.

Д у м а н а (*Ирбиске*). Айтчы, караанын көрсөм көрүп, көрбөсөм жок, ак сарайынын айланасында жүрөйүн, Шырдакбек күйөө балам экөө таманым алдындагы баскан топуракты ыраа көрүшөр бекен?

И р б и с. Нысабың жок думана, караанын эле көргөз дебедиң беле?

Д у м а н а Кызым, алтын чөйчөктөн аш ичкенде атаң-

ды унутасыңбы? (Өзүнчө.) Кызым... кызымдын карааны мына, өзү кана, атага насили кана? Күйөө бала күтмөк тургай, кызымдан кол жуудум. Кана кызым? Кызымды бергиле! Кызымы... Кызым кана?

Ир б и с. Кызың... Ал хандын Айымы. Сен думанасын. Салакаң тиет Айымга. Кет. Айымды Шырдакбек Кашкар ханынын кызы деп жарлык кылган. Бул дүйнөдө да, тигил дүйнөдө да кызың жок. Эркенин көңүлүн арам кылбай жогол!

(Айым белги бергенде кыздардын бирөө кымкап чапан, дилде салган баштыкты Ирбиске берет. Ирбис баштыкты думанага беримиш этип, койнуна катып, чапанды гана ага жабат. Ирбис, Эрке-айым кетет.)

Д у м а н а.

Киейин десем о буулум жок,
Кирейин десем о уулум жок,
Барайын десем о кызым жок,
Татайын десем о тузум жок,

Алдо үй.

(Ийinine жабылган чапан жылмышып бутуна илешет.)

Дүнүйө жыйнап о нетейин,
Не муратка о жетейин
Дүпө-дүпө о үн салып,
А көрө думана болуп о кетейин!

Топурак жыйнап о нетейин,
Тозоктон минтип о өтөйүн.
Көзүмдөн булак о жаш төгүп,
Көз көргүс жакка о кетейин,
Алдо үй, алдо үй.

(Кыжырланып.)

Кызыл өңдөн о кан соруп,
Куба кылган о дүнүйө,
Сырты жылма о ичи курт,
Ала кылган о дүнүйө,
Бети кара о дүнүйө,

(таягын асманга кезеп).

Жүзү кара о дүнүйө!

Үрөң-бараң. Ордокана. Шырдакбек кымкапты желбегей жамынган, толучан балаканада турат. Балакананын түбүндө жаракчан эки жаш жигит. Шырдакбек ишарат кылып, алар бет маңдайкы эшиктен чыгып кеткенден кийин, жылаажынын шыңгыратат. Түпкү эшик жылып эндей кылторко жамынган, чачы беш көкүл өрүлгөн кыздар жылжып чыгышат. Шырдакбектин алдына эшилип турушуп, анан бирден чубай басышат. Шырдакбек аларды көпкө ээрчий тиктеп, жылаажынын үч кагат, быктан башпактаган келин үчүнчү кызды түпкү эшикти көздөй жетелейт. Шырдакбек артынан басат. Быяккы эшиктен мастен кемпир кирип, калган кыздарды айдап чыгат.

И р б и с. Айымды колго тийгизсе алтын ооз-капкалуу шаарды бийлетип, казына карматам дептир, атамдын түшүнө кирбеген жыргалга бир батайын. Быяктан катын кайтарып, кээде атын кайтарып көз майым түгөндү. Тыяктан башыма дилде агызып бир жатайын.

Өг, көзүң кашайган тирилик!

(Шамур улам башбактап, тыңшап коюп турат.)

Оюнуң барып чын болду, оорум барып жин болду.

Ак элечекти жинди кылам деп, кара башыл өзүмө
жин жабышты.

Жүрөгүм опколжуп, кулагым чыңыроон тартчу болду.
Бул балаага каяктан чырмалдым?

(Түпкү эшиктен кыздын чыңырганы угулат.)

Өлүп кет, өлүп кеткирлер. Эртең менен деле чыңырык, кечинде деле чыңырык — кулагымды көзөдү. Ушундайым-да таманыма майлуу жер таппасам өзүм да кадага көчүгүмөн сайылып чыңырам го? Жайылкан...

Ш а м у р *(колунда кармаган шыпыргысы бар)*. Ой?!

И р б и с. А-ии... Сен белең?

Ш а й м а р а н. Абайлап кобурабайсыңбы. Көзү жаман бирөө укса көзүң кашайбайбы. Жана үргүлөп баратып жөөлүгөнүңдө сени жөтөлүп ойготуп ийдим. Желдет сени олурая карап өттү.

И р б и с. Я-а? Желдет?

Ш а й м а р а н. Чш-ш, желдеттин аброю бузук, сенден шексинип аңдытып койгону бышык. Ага өзүң кириптерсиң. Жамбыны менден да кайсап, Эрке-айымды өлтүрүп берем деп Дилдекан менен Айшакандан да кайсап...

И р б и с. Ша... Шамаке?!

Ш а й м а р а н. Чыпалактан кан сорушуп достоштук эле, менден сактанасың, Айшакандан сактан. Аның сүйрөлүп, арам оюндун баарын Шырдакбекке ачам деп жүрөт. Дилдеканды сен жоготупсуң?

И р б и с. Коку-уй, кантем?
Ш ай м а р а н. Кач! Айымды коштоп тез кач. Мына,
Жайылкандын аты оюлган алтын мөөр. Давандан тосуп
тургандарга көргөзсөң дароо жеткизишет.

И р б и с. Азиз досум...

*(Сырттан каңырт угулат, Шаймаран жылып жөнөйт.
Эрке-айым ордо кыздары менен кирет.)*

Э р к е - а й ы м. Кыздар... алтындар, баргылачы. Мени
жалгыз калтыргылачы *(кыздар кетишет)*. Жыпарың төгү-
лүп, жылдызың күбүлүп миң күн жашаганча бир күнү
жылт эткен учкун болуп бер, тайлактай түлөп, өзүндөн
өзүң жүдөп өлүү-тирүүнүн ортосунда жүргүчө, өзүңдү
өмүр бою отко түртүп көр... Ушул сөздөр эсимде калып-
тыр. Канча шапар тептим, канча шарап ичтим тайрактап,
эсимде жок... Арзуума толгон эр болсо, асмандагы чолпон-
дой балбылдасам, жападан жалгыз чолпондой...

И р б и с. Айым...

Э р к е - а й ы м *(кекете)*. Ооба, андыбай айтчунду айт.
(Ирбис түпкү эшик жакка жаңдайт.) Барайынбы? Быр-
бындап ыйлайынбы? Сендей согоного кызык! Биз көрүп
жүрөбүз, башыбыздан өткөн *(чаңырып)*. Сен бар! Маскара
эркектер, бир жалбыракты үзүп саргартып түйүп салып,
миң жашыл жалбырактын күндө бирөөнө көз кызартышат.

*(Алтын таяк Зулайкага Шаймаран тигил экөөнү көргөзүп,
купишундап жөнөйт.)*

И р б и с. Айым... Эркетай...

Э р к е - а й ы м *(мыскылдуу күлүп)*. Эрке... Эркетай...

З у л а й к а. Катын баакы уулумдун башын тегереткен
эки буттуу шайтан! Күлкүң менен жанымды кашайтпа.

Э р к е - а й ы м. Менин да жаным кашайып турат, Ал-
тын таяк апа! Өзү тегеренген баш болсо, мен аны кантип
токтотом?

З у л а й к а. Тарт тилинди! Узунуң өспөй туураң өскүр,
согончогуң куурап өткүр. Бир суудагы элдин ата-бабасы
бөлөнгөн бешикти, атайлап ырым кылып берсем, тескери
тээпсин. Бешикти тепкениң — кешикти тепкениң...

Э р к е - а й ы м.

Тепсем тепкендирмин мастык менен,
Кыпкызыл чычаладай жаштык менен,
Мен аны тепкеним жок кастык менен.

З у л а й к а.

А сенин жаштыгыңа... сийейин,
Ак уул, кызыл кыз тууп койгондон бетер,

Талтактайсың,
Арты кийнин ойлобогон думана тукум сетер...

Э р к е - а й ы м.

Айттырмакчы элең айтпаган кепти,
Қаржиликтей болгон кайнене,
Деле ушу сенин каарыганың өттү!
Туусам туурмун эртеби-кечпи,
Туубасам жок — колум бош, жолум бош,
Жашаарым азбы же көпбү.
Хан тукумун тууган катындардын
Өзүң баштап,
Кайсынысы жырғап кетти?!
Қарға чычар такты талашып,
Биринин башын бири кести.
Қалп эле алтын таяк кармайсың...

(Зулайка «канчык» деп чаңырып Эрке-Айымга таягын көтөрөт. Ирбис, кыздар арага түшүп алып чыгышат.)

Ханым ордосуна камаса,
Қайненем таягы менен сабаса,
Күнүлөр караанымды таласа...
Өнүмдүн кылоосу өчө элек.
Койнумдун жылуусу кете элек,
Жерде калбасмын...
Башымды кумарга сайдым!

Ш ы р д а к б е к. Эмне бака-шака? *(Эрке-айымга.)*
Айым... Сен мында белең?!

Э р к е - а й ы м *(жайдары эркелеп)*. Шырдакбегим, көзүң уйкулуну экен, чочутуп ийдикпи? Бир үйдөгү казан-аяк кагышат. Бизге көңүл бурбачы?!

Ш ы р д а к б е к *(четтеп)*. Акылынан чачы узун, чачынан акылы узун сулуу. Күндү тиктеп алгансып жалтанып кеткенимди кара *(Эрке-айымга)*. Сабырың суз. Шапар тептирейин, шарап ичирейин, жанындан жылбай көңүлүңдү куунатайын.

Э р к е - а й ы м.

Алтымыш тарам кыялымды,
Айттырбай тапкан чалкагар тоодой күйөөм.
Бүгүн...
Боз жоргонду минем!

(Ирбис, Шамур аңдып турат.)

Ш ы р д а к б е к. Жорго?
Э р к е - а й ы м. Жорго!

Шырдакбек. Аял мине элек жайы бар эле.

Эрке-айым. Эркеңмин десем, жөн эле эбелегин экем, анда.

Ирбис.

Боз жоргону бээ саамга
Берип койгон эмине, ханым?
Арам терин бээ саамга
Төгүп койгон эмине, ханым?

Ак күрүчүн сиңдирип,
Бүгүн, суутуп коёр күн эле, ханым.
Томуктарын жибитип,
Бүгүн торгой жем кылар күн эле, ханым.

Эрке-айым. Аттын сасык терине мүсүрөтүм жетпегенден кийин, эмнем Айым? (*Шырдакбектин мойнуна колун артып.*) И-и, арым ий, арым. Уу ичем, өлөм. Кош...

Шырдакбек (*мыйыгынан күлүп*). Ай, ушу сенин кылыгың... Болуптур эмесе. Айым боз жоргону бир минсин, тулпардыгын бир билсин. Алда кандай болот, артынан жигиттер жүрсүн. Мына ачкычы, эй, ар жакта ким бар? (*Ирбис жанталашып ачкычты алат. Кыздар, жигиттер шаңдуу киришет.*)

Эрке-айым.

Күлүгүндү мингизип, күлгөнүмдү андытып,
Жоргонду мингизип, жолумду андытып,
Ал эмнең Шырдакбек?

Ала жибиң аттап алдадым беле?

Аялдын алдагысы келсе колун мойнуца жиберип,
Койнун ойнуна жиберет, Шырдакбек.

Ошончо жигитиң бир байталды он айгыр
айдагансып,

Салпактап артымдан жүрсө бет калабы?

Ошончоң менен жүдөтпөй Ирбисти кошуп бер, Шырдакбек.

Шырдакбек. Айым айткандай болсун, аппак сүттөй Ирбисим.

(*Кыздар, жигиттер бийлеп, ырдашат.*)

Кыздар.

Кумайга чыкса кубулжуп,
Кумары кантип канбасын.

Эки кыз.

Кубанып жүрүп жоргого
Айымдын, хи... хи-хи,
Куйругу жооруп калбасын.

Кыздар.

Талаага чыкса уюлгуп,
Тамаша кантип канбасын.

Эки кыз.

Тайрандап жүрүп жоргодо
Айымдын, хи... хи-хи,
Такымы жооруп калбасын.

(Келгендер улам жылып чыгышып, сахна куугумдөйт. Шырдакбек балаканада — коңурук тартат. Сырттан сурнай үнү, чуру-чуу угулат. Жигиттер киришет.)

Жигит.

Ханым, чыканактап тынч алчу,
Чырым этип уйку алчу күндөрдөн ажырадык.
Калкың, ай казанак туунду жулду,
Дүңгүрөтүп төр-төрдөн сапырып
Жылкыңды канталоон кылды.

Шырдакбек.

Кайда... Кайда-аа... Кайдасыңар?
Ылгоол, аттангыла!
Кылоосу түшө элек кылыч алгыла!
Жанкозу...

Жанкозу *(кылычын чечип ыргытат)*. Көпкө кан чача албайм!

Шырдакбек. И-ие, байталың жал алган экен ээ?!
Камагыла итти!

(Жигит качырып, Жанкозу канжар шилтейт.)

Жигит. Жеди-и, кокуй.

Шырдакбек. Кайда-а... Кайда-аа. Боз жорго...

ЭКИНЧИ КӨШӨГӨ

Бешинчи көрүнүш

Жашыл жылгалар. Чалкалаган түздө быжыраган айылдын чети. Алдыдагы чоң кара ташка сайылган асабада желбиреген айчыктуу кызыл туу. Туунун бетинде жаңырган айдын сүрөтү.

Зооканын түбү. Бири-бирине каланган найзалар, айбалталар күнгө чагылышат. Бир катарда жаанын жаагын чоюп, огун жонгон жигиттер. Бир катарда шымданган усталар — аларга барскан чапкан, балка чапкан жылаңбаш жигиттер. Барскан, балка чапканда чачыраган кызыл учкундар.

Четки уста кылычты шыркыратып сугарып, мандайындагы жигитке сунат. Жигит кылычты алып артындагы шырмыйды кыя чабат.

Ж и г и т.

Шиберге койсо өрт кеткен,
Шилтегени мүрт кеткен,
Чымын консо шыңгыраган,
Шамал тийсе кыңгыраган
Ак албарс мына...

*(Кылычты арткы кылычтардын катарына саят. Малике-
Аяр, Кулан, Сулайман баштаган жигиттер.)*

К у л а н.

Элди,
Тыйып жүрүп тыйпыл болдук.
Калктын тизгинин кагып жүрүп,
Камгактай чуңкурга толдук,
Төбөгө чапса айбат кылар жарагы жок,
Алаканын калкалаган кордук.
Өрдөштө бирден алачык жатчу элек,
Өрүүлөшүп желе кондук.
Кыя тартып жоо кылайса,
Кылыч менен сүйлөшмөк болдук, аба.

С у л а й м а н.

Эндекей жүрсөк коркот дейт экен, душман.
Энөөлүк кылсак чоркок дейт экен, душман.
Жамандын бир аты жоош дейт,
Бирөөлөр найза сунса — найза сунуп,
Сурнай тартып, доолбас уруп,
Сөз көргөзө албасак дүңгүрөп чыгып...
Ыргыткан сөөктүн баары башка тийсе,
Биздин эмнебиз эл, эмнебиз журт?!

К у л а н.

Чопкутту бирөөнөн кем кийсем,
Кылкуйрукту бирөөнөн кем минсем,
Кылымдарды арыткан эл болбойт элем го...
Жөн жаткан темирди дат басат!
Жөн жүргөн денеңди дарт басат!
Жатып өлгүчө атып өл!
Эл болобуз, же жер болобуз, аба!

М а л и к е - А я р.

Чытырманда жол тапкан чыгаан элек,
Ак шумкардай ороңдогон кыраан элек.
Көз ачырбаган майдандарда,
Журтчулугум алсырады...
Жапайы арстандарым кансырады.

(Жигиттерге.)

Кылычындан мурда — кыйкырышаар эринди камда,
Найзаңдан мурда — намыска турар элинди камда.
Куру кыйкырык баш жарат, куру намыс таш жарат,
Башың бапан, аягың сапан болуп сайда калба?!

Сулайман. Кан төгүлбөй жүргөн катынган заман
кайда?

*(Сырттан добулбас кагылып, сурнайдын созолонгон үнү.
Тымтырстык.)*

Малике - Аяр.

Коңур салкын күзгө окшоп шоодураган,
оо, үнүңдөн айланайын,
Куйруктуу жылдызга окшоп баркыраган,
оо, сүрүңдөн айланайын.

Сурнай тартылып, добулбас кагылып,
Элдин эти ачынып, жүрөктөн кара зил жарылып...

(Тургандардын аркасы бака-шака түшүп, Жанкозу кирет.)

Жанкозу *(өкчө түшүп)*. Хандын үйү тар экен, кара
алачыгымды издеп келдим.

Жигит *(кылыч суура жулунуп)*. Өчүм бар эле, жал-
гыз бейит кылсак дейм.

Малике - Аяр. Сунулган моюнду, суурган кылыч кес-
чү эмес.

Кулан *(өзүнчө)*. Ак боз ат алдымда болсо, Сулайман
менен Жанкозу жанымда болсо дечү элем *(элге карап)*.
Журт! Жыгылбай бала торолбойт, жаңылбай жигит оңол-
бойт деген кебиңер бар. Калаймандуу күндө канат-куйру-
губузду кыркышпайлы.

Үндөр. Ак сөз... Ак сөз...

(Кулан кылычын Малике-Аярга кош колдоп сунат.)

Малике - Аяр *(кылычты алып Жанкозуга)*. Эл таян-
ган жер таянбайт. Чычалаңды Шырдакбектин төрүнө ыр-
гытканыңды уктум эле — мына аның *(кылычты берип)*.
Мойнуңан байлаган ит ууга жарабайт. Мындан ары ким-
дин ырын ырдап, кимдин камчысын чабаарыңды би-
лерсиң...

Жанкозу *(кылычты мизинен өөп, маңдайына тий-
гизип)*.

Ак жолдон тайгылсам,
Ак болоттун мизи урсун!
Ата-бабамдын тузу урсун!

Төбөсү ачык көк урсун!..
Төшү түктүү жер урсун!..
Ак бата, кызыл кан урсун!

М а л и к е - А я р (алаканын жайып). Алдо-оо..
(Жалпы алакан жайышат. Сырттан дүбүрт угулат.)

(К) Ү н . Баатыр келатат! Баатыр келатат! Жол ачкыла-а.
Баатыр. Жол ачкыла-а. Сүйүнчү, Сүйүнчү-ү.

(Эл жарыла берет. Шашып бирөө кирет, артынан
Лайлумду түртүп, айдагандар кирет.)

Б и р ө ө . Жер чардап жүрүп, ээн жылкыны тийип,
Жашынып жаттык.
Кырсыктап союп жеп кызыгына баттык.

(Лайлумду көргөзүп.)

Жоону колго түшүрдүк, дөөнү колго түшүрдүк.
Мергендеп жүргөн экен, ормон-токойдун арасында
Сербендеп жүргөн экен..
Анык душманың ушу
Чарындын кызы?!

Ү н д ө р . Чарын... Чарындын кызы?!
Ч е т к и ж и г и т . Соога... Соога бергиле! Мен катын
кылып алайын.

М а л и к е - А я р .

Бу, Чарындын кызыбы?
Мергендеп жүргөндү байлап,
Үйүнөн адашып сербендеп жүргөндү айдап,
Сенин баатырдыгың ушубу?
Чолок жылкыны уурдап сойгонуңа мактанып,
Чоң аяк тоң майга тойгонуңа мактанып,
О, атаңа наалат!

С у л а й м а н .

Жаман иттин чычкысы түлкү кууганда
келет.

Сага ушундайда олжо керек, катын керек!
Чыпалактай сүттү жоо деп,
Чыканактай кызды дөө деп.

(Сүйүнчүлөгөнгө.)

Өзүнүн мурдун тарта албаган немелер,
Кимдин бетин жууйт?
Кимдин намысын коргоп,
Кандайча кун кууйт?

Сулайман.

Жүрөгү түктүү, билеги күчтүүлөр
Жортуулга барсын.
Момундай төө минип тезек тергендер,
Айыбын тартып мал артында калсын.
(Кубаттаган чуру-чуу үндөр.)

Малике-Аяр.

Кыз аты менен сулуу.
Кыз — кырк чачы менен улуу.
Азар көргөзбөй,
Аттын жакшысын миңгизип,
Азем кийгизип, узатып койгула, балдар.

*Жанкозу Лайлумга таазим кылып, экөөнүн артынан бир
обу ээрчий чыгышат. Эл көбөйүп удургул турушат. Туу
айпалат. Мылтык атылат. Күрү-күү. Сулайман менен бир
сигит Малике-Аярдын алдына келишип, ак кымкапты
жаап, бараңды сунушат.)*

Жигит.

Ак зоодон чыккан ак темирден,
Көк зоодон тапкан көк темирден.
Төлгө кылып, сай салдырып,
Дөөтү устабыз соккон бараң.

Сулайман.

Элиңиз сизге масилет кылат,
Журт атасы сизге сунат,
Көптү көрүп, көп билген... Аяр абам.
Айчыктуу Кызыл Тууну чайкап,
Ак бараңды асынып, ак сакалды жайкап,
Биздин тилекти тилеп,
Биздин жүрөктү бүлөп,
Атпай журтуңузга...

Элдин үнү.

Ка-ан... Ка-ан...
— Эл башы
— Журт башы-ы...

*(Аярды ак кийизге көтөрүшүп, жерге коюшат. Ийнинде
ак кымкап жабылуу.)*

Малике-Аяр *(бараңдын оозун өөп, каргылданып)*.

Кагылайын, караламан, кара журт!
Карга чокуур каным калгыча,
Куурай жулаар алым калгыча,
Силерден аянбасмын...
(Сүрдүү.)

Ай далымдан сыным кетти,
Алаканымдан жылуум кетти.
Карегимден курчум кетти,
Он эки мүчөмдөн ыркым кетти.

(Элдин арасына мойнун созуп, издеп.)

Акылына, айдыңына көңүлүм тойду,
Ак боз атчан барааны кетпей койду.
Оо, айланайын кутум, калайык!

(Кулан жанында, бараңды ага асат.)

Ак бараң ушул уулундун далысына ылайык!
Мен — карыяң болсом,
Бул уул — дарыяң болот!

(Мылтык атылат. Күрү-күү.)

Кулаалы таптап куш кыл.
Курама жыйнап курч кыл.
Куюккан таап журт кыл, балам.
Телкуш үндөп куш кыл,
Тентиген жыйып журт кыл, балам!
Мингениң боз болсун!
Адам аттуу дос болсун, балам!
Алдо-оо...

(Баары алакан жайышып, таазим кылышат.)

«Тилинен майкөл-сүткөл жаратты.
Жеңинен алтын кымкап таратты.
Қонокпуз деп зыяпатыңа нымшып,
Анан төрүңдү талашты.
Жыланга ак чачып чыгарган калкты
Жылмакай жыландар жалкытты,
Арбап баратты», — деп акылманың айткан экен.
Жакшы эрдин багын ыйкы-тыйкы эл байлайт.
Уйдун бөйрөгүндөй бөлүнбөй аттангыла!
Атыңар туяктарын ташка кайрайт...

(Пауза.)

Ач болсоң — азыгың, ток болсоң — казыгың.
Мынабу керене тарткан тоолорду...
Суудан суусарын кармасын деп,
Адыр-түстөн аркарын айдасын деп,
Ата-бабаңар мунаапы калтырган.

Жакшы атанын кашыктап жыйганын,
Жаман уул чөмүчтөп чачат.
Эй, эр уулар!
Эркегиң байлоодо, кыз-келиниң күндүктө жатат.
Үйөрдөй калкты жыйнайлы,
Үркөрдөй болуп баратат...

У н д ө р .

- Үзүлгөндү улайлы,
- Чачылганды жыйнайлы.
- Элибизди коргойлу,
- Жерибизди коргойлу.

(Сахнанын артынан жортуулчулар чубай берет.)

М а л и к е - А я р . Қалк башына мүшкүл түшсө:

Азуусун аркайтып ат өлүгү,
Мурутун сербейтип эр өлүгү,
Ач белде, куу жолдо калуучу.
Азапка да, ажалга да
Эрдин эри, элдин эли баруучу.
Эл! Журт!
Сакалымдын агына карабай,
Сапар кетер чагыма карабай,
Мага ат тарткыла!
Жем талашып доодон өлгүчө,
Жер талашып, эл талашып жоодон өлөйүн!
Жүзгө чыгып жүдөп өлгүчө,
Чөбүрөлөрүмдү бүлөп өлөйүн.
Тарткыла атты!

(Эл күрү-күү чыгышат. Малике-Аяр жалгыз. Ак кымкабын зоокага илип кетип баратып, ыраактан ай-күнүнө жеткен келинди көрөт. Келин ага жүгүнөт.)

Ак жолтой, ак жүздүү, ырыс-кешиктүү бол!
Ак элечегиң башыңдан түшпөсүн.
Чачпагың чарайнага малынсын.
Абысын-ажының жентектеп жүрүп карысын.

(Ак кымкапты алып берет.)

Курсактагы балаңа ороо кылып кой
Бешигиңе белбоо кылып кой, балам.

(Кетет, келин кымкапты жамынганда Жигит кирет.)

Ж и г и т .

Эл ыйык көтөргөн кымкапты,
Эркеме менин ким жапты.

Калк ыйык көтөргөн кымкапты,
Караама менин ким жапты?
Келин (*жайдары, муңдуу*). Элге берген кол жапты
(*экөө тынымга үн-сөзсүз тиктешет*).

Түндө түшүмдө төрт саамайым өрттөнүп кетти.
(*Бйламсырап.*) Жүрөгүм ачышат.
Жигит (*аялынын колун сылап*). Түшкө эмнелер
кирбейт.

Келин.
Үзүлгөнүңдү улап, айрылганыңды жамап,
Жыгылсаң жөлөп, кыйшайсаң таяп,
Жан шеригиң болгону келген элем?
Асылың болсо көрүшүп, азабың болсо бөлүшүп,
Ак бешикке уулунду бөлөп,
Ак элечегиң болгону келгем.
Аруу жол басып баратканыңда,
ай-күнүмө жеткенемди айтып, тизгиниңе оролуп жолунду
торгобоюн.

Жигит. Бйлаба. Бйлабачы. Маңдайыңда аяк бошотуп
келин-кыздын көзүнө сайылгыча, найзанын учуна сайылганым
жакшы.

Келин. Кетейин, маңдай сөөгүм кайгы, таалайым тайкы
болсо, отума так салып, үмүтүм үзбөй жолунду карап жүрөрмүн.
Таалайым болсо, жоолугумду жаңырган айдай бууп, абийринди тутуп күлөрмүн.

Жигит.

Кой үстүндө боз торгой жумурткалаган,
байтал жуушап, бала уктаган заман,
кой короолош, жигиттер жоролош заман,—
бейпил заман качан болоор экен?

Желем узарып, жергем кулпунар бекен?

Качан өңүрүм узун, өңүм кызыл болоор экен?

(*Келин жигиттин көкүрөгүнө башын коюп, жигит анын чачын сылап.*) Уул тапсаң атын Жоодар кой. Бейпил заман келип жоодурап өссүн (*келин ак жоолукту жигитке берет. Ажырашат*). Кайда калбайт сүйгөн жардын көз жашы... Кош...

Алтынчы көрүнүш

Оорук. Тигилген чатыр. Чарын канжа соруп таштын үстүндө олтурат. Билегинде камчы. Чатырдан аял чыгып келип, ойсоктоп шарап сунат.

Ч а р ы н.

Кыйшактаба. Бүгүн койнуңа жатпайм.

Кайда жүрөт, эй, Мансур! *(Мансур кирет.)*

Муну эмне апкелдиң?

М а н с у р. Сиз керектеп каласызбы деп.

Ч а р ы н. Бөкөн куугандан катын кууган кызык болуп кетиппи? Жогот! Жакшы эле ал-күчүмдү сорушту булар.

(Камчы менен шыйракка чабат, аял чуркап чыгып кетет.)

М а н с у р. Ханым, энеси өбө элек күндөр бар.

Ч а р ы н. Күн экөөң жерге кир! Кулдар кайда?

М а н с у р. Кадуу менен түздү койбой, бөксө менен кырды койбой чуңкур казып жүрүшөт. Сиз кууган бөкөндөр бирөө кутулбай түшүп өлүшөт.

Ч а р ы н.

Акмак! Аркарга жеткендей күлүгүм жок беле?

Арам эт жегидей билегим жок беле?

Канча чуңкур каздырсаң кайрадан көмдүр.

(Мансур чыгат. Ирбис, артында Шамур жана солон.)

И р б и с. Алдаяр төрөм, атайы качып келсем, бир сындырым нанды, бир жутум сууну тың беришпей...

Ч а р ы н. Качып күн көргөндүн жазасы ошол.

И р б и с. Арзып келгем. *(Чарын алаканын чабат.)*

Ч а р ы н. Бир сындырым нан! *(Нанды өзү алып Ирбис колун сунганда солго чаап жиберет.)*

И р б и с. Жа... жа-азыгым не?

Ч а р ы н.

Бир сындырым нанды актап же,

Кана, жолунду кандай чалабыз,

Элиңди кандай чабабыз?

Черүүң канча, черүүң ичинде эриң канча?

И р б и с. Таксыр, ханым... Ме... ме-ен биле албайм.

Ч а р ы н. Мага биле тургандар керек. Кайсы алыңа качасын? Сенден элдин бир бөйрөгү эншерилип кеттиби? *(Кыйкырып.)* Нанды бекер коротпой, муну жоготкула!

И р б и с *(Чарындын бутун кучактап)*. О-оо, оо, айла-найындар, жан соога? Жан соога! Жамбым көп, баарын алгыла. Жанымды... жанымды койгула.

Ч а р ы н. Нан менен тузду актабагандын жаны болчу беле. Сөөгүн өрттөп, келген жагына сапырып ийгиле.

И р б и с *(Шамурдун бутуна жыгылып)*. Чыпалактан кан сорушуп достоштук эле, куткар куткар...

Ш а м у р *(тээп)*. Дос айрылышат.

(Солон Ирбисти сүйрөп чыгат.)

Л а й л у м (*капалуу*). Чакырыпсың, ата.
Ч а р ы н.

Кызым, бул жоболонуң кандай,
Эр кийимди кийип,
Эр куралыңды ийниңе илип,
Бастырбайсыңбы баштагындай.

Кийимиңе кир жугузбай, кирпигине чаң жугузбай, өз-
дүн өктөсүн, жаттын жалаасын угузбай, эркек уулдай эр-
келеттим. Эми, сен бойго жеттиң...

Л а й л у м.

Көзүмдү ныл басып бойго жеткениме капамын.

Каркытыңда өскөнүм менен,

Каарына ууланыпмын атанын.

Ч а р ы н (*жалт карап*). Ие? Эмне дедиң?

А акисим ургур,
атаңа арман кылсаң,
күйөөңдүн таягын жегин!

Л а й л у м. Күйөө издеген жокмун.

Ч а р ы н (*Шамурду көргөзүп*). Издетпей даяр!

Л а й л у м. Айткандын баары эле аткарыла бербейт..

Ч а р ы н. Тарт! Кыздын эркеси — биттин сиркеси! (*Ша-
мурга.*) Ал!

Л а й л у м (*Шамурга таазим этип*). Баатыр «а» деп
өпкө ыргытса баса калгандай дөбөт белең.

Ш а м у р. Баса калбаса башка дөбөттөр сугунуп кетет.

Л а й л у м.

Өзүңдөн өтүп сугунган дөбөт кайда бар.

Атам кыйып койсо менде эмне айла бар.

(*Лайлум, Шамур кубалашып чыгышат. Эрке-айым.*)

Ч а р ы н. Ии, сулуу? Үстүңө көк жамынып, астыңа таш
салынып уктаганыңкы го, ыргыштайсың. Жүнүң тескери
айланып калыптыр, же менин аңгилерим жайытыңды теп-
седиби?

Жоргодо кыйналып келди деп уктум, эми жайдак ат
минип тосотко туруп бер. Кыйналганыңды унутуп, менин
кызыгымды көр.

Э р к е - а й ы м. Жайылканмын деп атыңды сатып, ка-
тыңды алдап маскаралык кылдың эле...

Ч а р ы н (*сөзүн жулуп*).

Этегине башын каткан эрин саткан,

Эне-атаны, жагызган элин саткан,

Эмчек сүтүн агызган жерин саткан,

Эне экенин унутуп өңүн саткан,
Сеникинен өткөн маскаралык барбы?
Жер жүзүндө, сендей акмак болорбу?

Э р к е - а й ы м (өзүнчө).

Мүнөзү саңоор, кабагы бийик,
Ичи кенен, этеги жайык,
Өңү жарык, өзүм да жарык,
Бир эрдин колун аңсагам.
А түбүң түшкөн заманың жылас.
Чоң болуп бир-бирине чондугун көргөзбөгөн,
Зор болуп бир-бирине зордугун жүргүзбөгөн эл,—
Элдин ичинен андай эр,
Каяктан чыгат?!
Хан издесем — күңкорго жолуксам,
Эр издесем канкорго жолуксам...

(Чарынга.)

Мөөрөй сеники, оозуңду кандай чойсоң эркиң.

Ч а р ы н. Сен үчүн жигиттеримдин башы кесилген. Дү-
нүйөм чачылган. Сен мага катын болоорунду кыз кезинде
эмне ойлободуң? Мен унута элекмин. Сен үчүн бир көзүм-
дөн айрылгам (*көзүнүн таңуусун жулуп алат*) тааныдың-
бы?! Менин бир көзүмдүн куну сендей миң катын!

Кырк катыным бар, кырк жерде отун алат, кылт этсе
каарыма калат. Сенин алардан эмнең артык? Бетинди көр-
дүм, кана, аягыңды аччы. Ии-ии, эки бутуң бар экен, ок-
шошсуң катынга?! Же койнуңа жатканда жашартасыңбы
же өмүрүмдү узартасыңбы?

Маскаралаймбы, уйпалаймбы, өзүм билем (*кылычын
кармалап*) же татынакай мойнунду кыяйынбы? Жок, анда
бат өлүп каласың. Бул дүйпөнүн тозогун, менин каарымды
билбей каласың. Мындай кылайын: кыйнайын, жок, аял-
сың, шылдындайын, макулбу яа?!

Алактаган сулуу катын менен курч бычактын айырма-
сы кайсы. Ай чырайын жылтыратып ар кимдин өтүн кесет,
акырында өзүн кесет. Шерменденин чачынын узуну... (*Эки
алаканын чабат. Солондор кирет.*) Чачын устаралап шы-
пырып, кементай кийгизгиле. Колуна чака карматып таң-
дан кечке уй саадыргыла. Уй башын булгап, шыйрагын
сый бассын! Мунун кылганы өзүнө да, өзгөлөргө да сабак
болсун (*солондор Эрке-айымды алып кетишет*). Ха... ха-ха.
Кас душманыңдын катын-кызын ыйлатып, атынын такы-
мын жара чаап минип жүргөндөн артык ыракат кайда?!

(*Солон жүгүрүп кирет.*)

С о л о н. Ханым, сүйүнчү Шырдакбекти байлап келдик.

бек чыга келет.) Шырдакбек?! (Шырдакбек теңселип оңолот. Көзүн сүртүп, кайрадан тиктейт.) Ооба, ошол менмин!

(Шамур канжарын кынына салбай, Чарынды ачуулуу тиктеп чыгып кетет.)

Чарын (Шырдакбекке). Мына, Айынды көрүп ал. Мындай катынды тигил дүйнөдөн да таппайсың. Мунун кебетесин көргөндө жүрөгү түшүп ит үрбөйт. Үйүр эмесинчи, үрүп көрчү?

Шырдакбек (Чарындын бутуна жыгылып). Оо акылман ханым, амалкөй Чарын. Бейбактын көңүлү ооруйт деген мен акмакмын! Алчактаган катынга ажап кылдың, артына түгөнгүс сабак кылдың. (Чарын аны башка тээп, турат.)

Эрке-айым (Чарынга). Хан ит болуп улаганда жатат. Итти башка теппейт.

Чарын. Ырас, хандын башын хан кеспейт.

Шырдакбек (ордунан туруп, буулугуп, Эрке-айымга). Сен... Се-ен?!

Эрке-айым. Эми башкармак белең, Шырдакбек?

Чарын (Шырдакбекке). Түндүгүндү кара. Айым сенин түбүңдү көөлөгөн биздин киши. Ага камчы көтөрбөйсүң. Ал уй сааса, сен музоо кайтарасың. Ал аяк жууса, сен казан көөлөйсүң.

Шырдакбек. Андан көрөк башымды кесип салгыла. Озунуп бир аманатымды айтайын, боз жорго доско да канат, каска да канат. Ал тууганга да тулпар, душманга да тулпар... Арбагыма кошо жаралган мал эле. Көзүмө бир көргөзүп койгула. Ыйык жалына колумду бир тийгизип алайын...

Чарын. Ак сарайыңа катып минип жүрүп кумарың таркаган жок эле, эми таркамак беле?! Айбандын жоргосун сурайт (Эрке-айымды көргөзүп). Адамдын жоргосу, эми кадырына жетип жүрбө? Ээн сүйлөшчү (кетет).

(Тымтырстык.)

Эрке-айым (каргылданып). Ш-Шырдакбек... М-мына экөөбүздүн ордобуздун... Экөөбүздүн сыйлашкан сөөлөтүбүздүн аягы. Көрсө э-экөөбүзгө ушул керек тура (чийралып). Эми жок дегенде өлүм бизге ыраазы болсун. Өлүмдү башыбызды көтөрүп тосолу. Андан башка кайсы алыбыз бар? (Экөөнүн башы шылкыйат.)

Сахна караңгылайт. Бороон-чапкын. Булут көчөт, чагылган чартыл-
дайт. Үкүнүн үүсү, карышкырлардын улуганы.

Ү н.

Кызыл кыр ылдый көч келет, арман,
Кырааның улуп ач келет, арман.
Ак боз ат илкип, тизгинин чубап,
Ак каңкы ээри бош келет, арман.

Аза күтүп көч келет, арман.
Алгырын жүдөп ач келет, арман.
Ак боз ат арып, чылбырын сүйрөп,
Ак олпок тону жок келет, арман.

Сахна акырындап жарык боло баштайт. Бороон-чапкын өтүп, бүр-
күттүн шаңшыганы угулат.

Ү н (*шаңдуу*).

Кызыл кыр ылдый көч келет, журтум,
Кырааның үрүп ток келет, журтум.
Айкөлүң минип жулкунтуп, журтум.
Ак боз ат келет... Ак боз ат келет, журтум.

Ак күңгөй өйдө көч келет, журтум,
Ак шумкар шаңшып ток келет, журтум.
Ай алдынан алкынып журтум,
Ак боз ат келет... Ак боз ат келет, журтум.

Ч а р ы н (*жалгыз*).

Көзүм тартат, бул эмнеси?
Дагы кандай төлгөсү...
Коломолуу кол аттанды деп уктум.
Жерине жесекчи коюп,
Калкына кайгуулчу коюп,
Ат жалын тарткан эр бүлөсү,
Жарактанды деп уктум.

(*Пауза.*)

Киргин суунун кечүүсүн билбесең кечпе деген.
Өзөндү өрт каптаса аттап өтпө деген.
Адегенде өзүм барып мүйүзүмдү тоспоюн,
Конгонумду кокту билбей, желгенимди жел
билбей,

Бүгүн мында, эртең анда токтоюн.
(*Мирутун кулагына кыстара сылап.*)

Алаксытам, коломтомду сыйпалатам.
Аттары ыргайдай, өздөрү торгойдой болгондо,
Күркүрөп мандайынан,

Ажал чачам!

(Думана. Эрке-айым. Экөө бет маңдайлаша калганда Эрке-айым чакасын ыргытып, думанага кучагын жаят.)

Эрке-айым. Айланайын олуя атам!.. Атам...

Думана *(кучактап)*. Кагылайын кызым! Кагылайын тузум...

Чарын *(жалт бурулуп)*. Аа-у, шуркуя? Хандын кадырына жеткенсип, кайырчыга көзү бозоруп... *(Каткырып.)* Бучук-бучукту издейт, теңтушун тапкан экен *(жакындап)*. Эй, Думана, бул хандын катыны — койнуна бир түнөп өт!

Думана. Жүзүкара! *(Чарынга көтөргөн таягы кылыч болуп калат, ошол ирмемде желдет кылычты кагып түшүрөт. Думана темтеңдейт, колу байланат.)*

Эрке-айым *(эс-мас)*. Ата... Айланайын атам...

(Жоо-жаракчан Лайлум, Шамур көрүнбөй токтошот.)

Чарын *(өзүнчө)*. Душмандан өлбөй, думанадан өлө жаздадым *(желдетке)*. Сен ким?

Желдет. Кулуңмун.

Чарын. Уулумсуң. Кызымды сага берем.

(Желдет Эрке-айымды айдап чыгат.)

Шамур *(таазим этип)*. Амириңиз бар бекең?

Чарын. Оо, акылымды айттырбай билген, керегимде чакыртпай келген теңдешсиз сырттаным. Көп маселе бар, шашпай сүйлөшөбүз. Азырынча мунун тамагынан кан алачы *(думананы кылыч менен чаап жибергенде, ал темтеңдеп ары жыгылат. Чарын кылычын кынына салып)*. Курулуп жаткан мунарада думананын башы барбы?

Шамур.

Кимдердин гана башы жок.
Калаймандуу хандын башы,
Кулжа сакал чалдын башы,
Тандайы жарылган чечендин башы,
Таң-кечин сүргөн көсөмдүн башы,
Кыргак тартынган аялдын башы,
Ашын араң алып ичкен жамандын башы,
Адамдын башы... адамдын башы...

Мунарада сиз экөөбүздүн гана башыбыз жок!

Чарын. Яа-а?

Ш а м у р. Эмки кезек, сиз экөөбүздүн башыбызда.

Ч а р ы н. Эмне-е?! Өзү бузулгандын сөзү бузулат.

Ш а м у р. Брас, сөзүбүз бузулду... *(Сөз аягын айтууга үлгүрбөйт.)*

Л а й л у м. Эримдин бирөөн жайлай турайын *(жааны тартып жиберет, Шамур жыгылат).*

Ч а р ы н. О-оо. Оо... *(Ары-бери урунуп.)* Өлдү-ү, өлдү-ү, өзөгүмдөн өрт чыкты-ы. Ө-өрт... Өрт! Өзөгүмдөн... *(Ададар чуркап киришет. Чарын Шамурдун башын жөөлөсө шалактайт. Шамурдун башын катуу таштайт.)* Өлдү! Кыйыктайт деп санабай *(Лайлумду көргөзүп)*, кызым экенине карабай... зынданга ыргыткыла... Аскер башым, ак кызматчымы эле *(Шамурду көргөзүп)*. Мунун зыйнаты үчүн, жүз кишинин көзү чукулсун! Жүз кишинин мурду кесилсин! Жүз кишинин кулагы шыпырылып, жүз кишинин бели омокорулсун! Жүз өгүз, жүз эркеч союп чуркурап ыйлап, кастарлап көмгүлө. Ким ханга кызмат кылса, анын сөөгүнө да урмат! *(Эки солон чуркап кирет.)*

С о л о н. Ак боз ат... Ак боз ат бошонуп кетти!

С о л о н. Ак боз, ат ойноп...

(Эл чачырай түшөт.)

Ч а р ы н. А-ак... *(Солонго кылыч шилтейт.)* Оозуна таш!

Ч у р к у р а г а н ү н д ө р. Ат кетти... Ат кетти...

Ч а р ы н. Ким?.. Ким бошотту?

Э р к е - а й ы м. Мен! *(Чарынга бычак саят.)* Ме-ен?..

(Мылтык тарс этет, Эрке-айым чалкасынан жыгылат.

Чарын анын бутуна жыгылат. Сахна караңгы. Чарындын көтөрүлгөн жалгыз колуна шоола түшөт.)

Ү н. Мен ушинтип өлдүм *(кол жыгылат. Сахна жарк этет. Мансур).*

М а н с у р. Атаңдын оозуна урайын дүнүйө... Бирде астын көргөзүп, бирде артын көргөзүп олтуруп акыры мага келди. Эшек кылып минип алайын, дүнүйө?! *(Чарындын өлүгүнө найза сунуп.)* Эй, Чарын! Тур, чыкпайсыңбы сайышка? Қана, кай жерине саяйын? Жүлүнгөбү, көзгөбү, алың жокко? Эми кызыңа кошуп катындарды да алайын.

Л а й л у м *(кылыч кесеп)*. А-аа... Тирүүсүндө бир чаппай, өлүгүн сабап?!

М а н с у р. Жекеге! Кезек меники!

(Жанкозу, Кулан, Сулайман жигиттерди баштап кирип келишет. Мансур бакырып жыгылат. Лайлумдун колунан кылычы түшөт.)

Жанкозу (*Лайлумдун кылычын алып, таазим эте сунат*). Алыңыз, Лайлум...

Лайлум (*кылычын алып ташка чаап*). Биз эне болулу, Жанкозу...

Добулбас, сурнай үнү. Жылкынын дүбүртү, кишенегени. Қыйкырык сүрөөн. Эл толо берет.

Сахнанын төркү бийигинен Ак боз аттын элеси тартылып өтөт.

КЕРМЕ ТОО

(Тайлак баатыр)

ТАРЫХЫЙ ДРАМА

ҚАТЫШУУЧУЛАР

Тайлак баатыр
Атантай — Тайлактын агасы
Кутуке — Атантайдын аялы
Саргыт — мергенчи
Айчувак — уулу
Чоро (дарыкер) — эр жигит
Мадалы — Кокон ханы
Арап баатыр — Хандын колбашчысы
Табылды Керээз — хандын тыңчысы
Айпери — хандын өгөй энеси
Жаангер — кожо
Бао Бату — Кытай улугу
Чжень — аялы
Серкер (Эшмат) — салык жыйнагыч

Эпизоддо: келин-кыздар, Мамед Ахун, Ырчы, семиз киши.

Жалпы сахнада: жөн-жай калк, жоокер жигиттер, кытай жана Кокон аскерлери, жунгуан, нөкөр.

БИРИНЧИ КӨШӨГӨ

Кириш сөз

Күндөр дарыядай сапырылып агат, жылдар моюндан үзүлгөн мончоктой күбүлүп турат. Эл гана түбөлүк, элден ыйык, элден бийик эч-кимибиз жок.

Арийне, сен да ак жолтой замандашым, муундарыңа эл-жериндин тарыхатын эскере жүр. Бүгүнкү толтура бал куюлган сыр чөйчөктөй заман-акың бешенебизге оңой-олтоң келе койгон эмес.

Жылдыздай жуушаган Керме-Тоо, азирети айкөл эл, эртеги сенин баскан жолуң, эмгектүү азап-тозогуң көз алдыга элестеп кетти. Жок, бул элес эмес — бул тарых. Эмесе, замандаштар, ата журтундун өткөн тарыхатынан бир үзүм кеп баштайлы.

НАРЫНДЫН БОЮНДА

Алыста Керме Тоолор. Тигилген боз үйлөр. Чытырман токой. Атантай Кокон ханынын даткаларын күтүп жатат. Мажүрүм талдын көлөкөсүндө Атантай, Ырчы, Чоро, Семиз киши.

А т а н т а й (*Чорого*). М-мм... Куштун кайда коноорун билген, кыштын кандай болоорун туйган жыл эсепчим, ушундай дечи.

Ч о р о. Кармап жүргөн белгим бар, байкап жүргөн заңытым бар дедим го. Быйыл эшек жылдыз кеч батты. Быйыл кара чөптүн чыкканы башка, канаттуунун учканы башка. Быйыл жайкы ысыктын өткөнү башка. Кыштын мойну узарат. Ичке үзүлөт, жоон сүзүлөт. Ыргай жыл деген жыл болот. Малыңды тайгакка айдабай кумдакка айда, байым. Эл-журтуң ылымтага, чер-токойго пааналап кыштасын. Эртелеп элиңе кам көр, байым.

А т а н т а й. Сени айтты деп мен элге айтып, эл мага кам көрбөй, мен элге кам көрөт экем го. Төг, замананын бузулганы ай... Быйыл жут болот дедиң? И? Сенин айтканың айткандай келеби?

Ч о р о. Пендебиз. Жаңылабыз.

С е м и з к и ш и (*бет аарчысы колунан түшпөйт*). Ата-сы ыраматылык ушинтип дөөрүй берчү. Кара тумоо каптайт, ачарчылык... оору-сыркоо көбөйөт — деп, бул желмогуз чөп-чардын аш-тамырларын жыйначу болуптур.

Ч о р о. Маңкам, чөп-чардын эми тийбесе алдагы мурдундун жугу калбайт эле.

А т а н т а й. Тейт, адепсиздер. Сөздөн айныган иттер, сүйлөсө эле тишешет (*ырчыга*). Ырда!

Ы р ч ы (*комузун күүлөп*).

Кытайлар кирбей чениңе,
Атантай, кызыл чөп болдуң элиңе.
Қаканчын кирбей чениңе,
Атантай капка болдуң элиңе.
Күлүгүң байлап кермеге,
Күрдөөлүң бийик жергеңе.
Аргымак байлап кермеге,
Атантай, айдыңын алыс жергеңе.

С е м и з к и ш и. И, ии. Төп сөз. Мактаганга не жетсин. Бирин-бири мактай берсе эле кыргыздарга кудай берет.

А т а н т а й (*Чорого*). Дарыкерим, ыр уккан жакшыбы

же сенин сөзүңө сар-санаа тарткан жакшыбы? Билсең, мен хандын акимдерин тосуп жатам. Мунун маанисин түшүнөсүңбү? Жадырап-жайнап отурсам көңүлүмдү буздун. Сени чакырдымбы?

Ч о р о. Байым, бир чөйчөк ашыңды андып келген жокмун. Айтып коюу менин парзым, угуп коюу сенин карзың. Айылдын айгайчысы деп кайрылдым.

А т а н т а й. Сен эмне айгайчы болбойсуң. Жут болот деп мыңкылдабай, андай эркек экенсиң найза кармабайсыңбы?!

Ч о р о. Башка түшсө кылычын кошо шилтейбиз! (*Семизге тийише.*) Мобу байбичеге окшоп төргө олтуруп бербейбиз.

С е м и з. Омей, колго бирден найза тийсе, бирден жакшы ат минип душманды биз деле тоголото, тоголото саябыз, анын эмнеси кыйын.

А т а н т а й (*өзүнчө*). Акимдерге жагам. Хандын чентонун алам. Анан... (*Чорого*) бейбаштардын жилигин бирден чагам.

Ч о р о. Жилик чагуу оңой, билип чагуу кыйын. (*Кетет.*)

А т а н т а й. Эмне... Эмне дейт?

С е м и з. И, анан ошол тамтаңдай берет (*ырда дегендей белги кылат*).

Ы р ч ы.

Алтын ээр akkaбак,
Атка тынчы жок болсо,
Алтынын алып отко жак.
Акылдаш тууган болбосо,
Акырын сүйлөп жатка жак.

Күмүш ээр akkaбак,
Күлүккө тынчы жок болсо,
Күмүшүн алып отко жак.
Күйүшөр тууган болбосо
Күлө сүйлөп жатка жак.

А т а н т а й. Сөз эмес бекен! Қайраным, сен сүйлөбө. Ырда! Көмөкөйүңдү көнүктүр, үнүңдү жатыктыр. Алтүндө тамаша курасың. Датканын бөк кепичин мактап таң аткыча ырдайсың.

С е м и з. И, и төп сөз. Ырчыны ырдатып салып жамбаштап жатканга не жетсин (*жамбаштап жатат*).

Ы р ч ы.

Кыз-келиндер кийгени,
Макмал, манат, дүрүйө,

Ак сандыгы толтура,
Алтын, күмүш дүнүйө.
Эзилген казы, керткен жал,
Эл-журтундун жегени...
Семиз. И, төп сөз. Эл май чычып жатат.
Ырчы.

Эзилген казы, керткен жал,
Эл-журтундун жегени...
Урматтап ырдап олтурсам,
Байым,
Ургаачы музоо береби.
Ак тайлагын ээрчитип,
Же бир төөнүн башын береби.

Атантай. Тейт! Төбөңдөн тийгир! Ырчы деген ырда-
са эле бирдеме сурайт экен.

Семиз. Төрт ооз сөз айтканга төө берсе жан түтөбү.

Атантай. Бул калжырак Кокондун улуктары келген-
де суранып ырдап ийбесин (*Семизге*). Жамбашың сынгыр,
тур өйдө, айткын, кулагына куй. Кууралды билбейбиз,
жыргаттыңар деп ырдасын улуктарга (*Серкер кирет*).

Серкер (*Атантайга*). Бейчеки кишилер жолобосун.
Урматтуу датканын кыйыгына каласыз. Мени артымдан
көзөмөлдөбөй жалгыз бастырыңыз.

Атантай (*ыргып турат*). Бекзаадам, жалгыз басам,
Нарын дарыяга чөмүлөм дедиңиз.

Серкер. Нарынга бирөө түртүп ийсечи?

Атантай. Сарбаздарыңыз кароолдоп турат.

Серкер. Мени жакшы кайтарасыңар. Хандын казы-
насын толтурган серкерибиз. Түкүрүгүбүз алтын. Түшүн-
дүңбү? Сарбаздарыма кымыз бербе, уктап калышат (*куш
жаздыкты чыкканактайт*). Датка келгиче ушинтип жата
беремби, же аскыяң барбы?

Атантай. Ат минели, бастыралы.

Серкер. Бетпак жериңизди көрдүм? Быягы тоо... тыя-
гы суу, шаарың жок, базарың жок. Кудай тоону жаратып,
тоо жөн турбасын деп сендей элди жаратып койгон экен,
чынбы?

Атантай (*үңкүйүп*). Ыя... Ыя.

Серкер. Атыңызга минбеймин. Кымызыңызды берип,
ичимди кесел кылдыңыз. Айыбын тартасыз.

Атантай. Куп болот, эс алыңыз (*кымыз сунат*).

Серкер. Вай-вай... ичим ооруйт аув... (*Чабалактайт*.)
Бурап-бурап ооруйт (*кыңылдап ырдайт*). Качан жетим Ко-
конго... Качан барам катынга... Зериктим, Атантай, алиги
даткабыз келер бекен?

А т а н т а й. Мына... мына, күтүп жатабыз. Кудай буюрса...

Серкер. Даткабыз келер экен *(кымыздан жутуп)*. Ичсе болор экеп. Атантай... *(Ичин мыкчып.)* Ва-ай... Ва-ай, кымызыңы ичпеймин... Чай!.. Чай!

А т а н т а й. Кутуке, эй Кутуке, чай апкелгиле *(Серкерге)*. Көк чайбы, ак чайбы? Же сүмбө чайбы? Қайсынысын ичесиз?

Серкер. Баарын... Ва-ай, жаным ай.

А т а н т а й. Кутуке! Ылдам!

Серкер. Кутуке сенин өз катыныңбы?

А т а н т а й. Ооба, өзүмдүкү, бекзаадам. Мурда Турпанда бирөөпүн зайыбы экен.

Серкер. Боло берет. Катындар баарыга катын боло береді. Бирөөнүн катыны майли, арбайыга наалаты Мадалы хан өз атасынын шейшебин тебеледи деген кеп бар. Жесир энесин...

А т а н т а й. Ок! Мусулман баласы укпасын. Ушак!

Серкер. Оморхан эрте өлдү. Көз уялткан Айперинин койнунун пайдасын көрбөдү. Немине кылат Айпери, сулуу болсо, жаш болсо, чыдайбы, ийитин жандырбайбы. Сиз, Атантай, бул сөздү жан кишиге угузбаңыз. Атага наалаты Мадали хан не кылар айласын таппай жүрү. Айперини сен көрбөйсүң, баскан-турганда безбелдектей гана чайкалып турат *(экөө каткырышат)*. Вай, вай, жүрөгүм. Вай кулдурут-тап, калдырттап кирди. Өлдү-үм. Жаным ай, жаным. *(Ичин басып, Атантайга.)* Барың... Барыңчы.

А т а н т а й *(өзүнчө)*. Ичкен тамагын көтөрө албаган ит, боз үйдүн кырчоосун булгап бүттү. Талаа турса үйгө чуркайт. Жүрт жаңыртпасам болбой калды *(кетет)*.
(Үлбүрөгөн келин кирип колундагы чөөгүнүн жерге коёт.)

Серкер *(кыңылдап)*. Соң-Көлүнү көрбөймүн, Нарыныца келбеймин. Качан кетем Коконго... *(Келинди көрүп)*, жаным курман жарыгым. Көзүңдөн ов, колундан... Не деген чай?

К е л и н. Кашкардын ак куйрук чайы *(чай сунат)*.

Серкер. Чай демдегенди кайдан үйрөнгөнсүң, чырагым.

К е л и н. Кутуке эжемден үйрөнгөм. Ал эжем Кашкарлык. Уйгурча ырдаганды үйрөткөн.

(Кутукенин киргенин экөө байкабайт.)

Серкер. Тилиңден секети. Сен үчүн ичим ооруду. Уйгурча ырдап коюнуз, Коконума кетпеймин ов...

(Серкер келиндин колун өбө баштайт.)

Келин. Коюңуз, койчу дейм. Кызык киши экен ой, күйөөм урушат. Ий, сакалыңыз сайып ийди. Эл көрөт дейм. Омей, күйөөм урушат дейм. Бетим и-ий. Күйөөм урушат дейм Ботом и-ий... Күйөөм...

Серкер. Бүгүн сага мен күйөөмүн. Ага болбосон... (Кончунан канжарын көргөзүп.) Күүгүмдө өзүң келесин, сөйкө берем.

(Кутуке кирет.)

Кутуке. Серкер! Келин ошончолук арзан бекен?!

Серкер. Уятсыз! Уялбаган сиз кимсиз?.. Ва-ай... Ва-ай ичим... Жаным-ым (чуркап чыгат).

Кутуке (келинге). Бүжүрөгөн, канчык!

Келин. Себеби болуп атпайбы. Себеби бар. Өлтүрүп салам деп атпайбы. Өлүп калгандан көрө...

Кутуке. Өлүп калбайсыңбы? Өл! Эриң эл четинде. Элди кайтарып жүрөт. Сени кайтарып жүрөт. Кучактаганы найза! Сен... сен мыёлогон мышык... Ойсоке катындын ойношу көп, жүүнү бош катындын жүргөнү көп.

(Келин бетин баса чуркап чыгып кетет. Атантай кирет.)

Атантай. Эмне болуп кетти?

Кутуке. Чычкактаган бекзаадаңан сура. Чычандаган келинден сура.

Атантай. Соо катын бар бекен? Сопусунган сен дагы эки эрге тийгенсин (олтурат).

Кутуке. Байым, бир айтып бир койбодун, эки айтып эки койбодун. Мен эримди чанып же эрим мени кубалаган жок эле. Экинчи эрим сен болдуң. Эмнеге күйгүзөсүң?

Атантай. Кыйыгыма тийбе. Бирөөнүн катынын аңдыйсың. Уулунду аңдыбайсыңбы, уулуң кайда? Табылды-Керээз, кана?

Кутуке. Басаа, канакей уулун? Мен сени ата болсун дебедим беле? Атасы ушинтип сүйлөйбү? Энеси уулду төрөйт экен, уятын кошо төрөбөйт экен. Кичинесинде куйрукка чаап олтургузуп койчумун. Ал чонойгондо, сен айтчы... Уурулукка үйрөттүң. Коконго барымтага бердиңер. Туна чөккүрдүн түбүнө сен жеттиң. Уулум упат болсун деп кантип ойлойм. Атасын сатсын деп кайсыл эненин оюна келет?! Катыныңа зиркилдегиче уулуңа, хандарга, бектерге зиркилдебейсиңби... Ана, келин-кызыңды койнуна салып берип коюп, мышмыйып басып жүрөсүң. Намысың кана? Абийриң кана кокуй! Мен эрге тийбей кимге тийгем? Жар

түбүндөгү жапалакка тийген турбаймбы, кашатын тырмаган кашкулакка тийген турбаймбы (*чыгып кетет*).

(*Кобур-собур чыккан үн. Серкер, жанында сарбаздар.*)

Серкер. Азирети ханыбыз жумурткадай чайкап зынданга жаткызды эле, таалим көрүп, али ата баласына окшоболсуз. Эл-журтуңуз кайда, тартуусун камдап таманыбызга жыгылып бизди тосуп турушпайт.

Атантай. Кулдугум бар, урматтуум, эл-журт жолобосун дедиңиз.

Серкер. Ашыңызды секидеп бербей кесел кылдыңыз. Сиз неге калтыраيسىз, өңүзү бузулуп турат.

Атантай. Безгегим кармады, серкер мырза.

Серкер. Сизди ордонун оң колу, оң көзү кылып жатсак оорудум дейсиз а? Қани, кулагы карыш койлор, айгыр ат менен атан төөлөр, сулуу кыздар даярбы?

Атантай. Бекзаада серкерим, элде нааразылык күчөп, алык-салык жыйноого чактым жетпеди.

Серкер. Аныңды датка келгенде айтасыз. Сарбаздарым чөлдөдү. Қана кымызың? Тайдын этин жебейбиз, койдун этин... Дагы аскыяң барбы?

(*Атантай алакан чабат. Семиз киши менен Ырчы.*)

Ырчы.

Аргымагын кекейтп,
Көк кепичин тепейтип,
Қапырай,
Ханзаада келди айылга.
Башына селде чалынып,
Қабыландай чамынып,
Укмуш, ай,
Бекзаада келди айылга.
Такыр жерге чөп чыгат,
Мына эми,
Какыр жерден суу чыгат.
Қаргандар кайра жашарат
Мына эми,
Өлгөндөр кайра тирилет.

Серкер (*ырчыга*). Мен шайырды изат кылбайм. Жумурай журтка жарлык бар: боюнда бар аялга, бойго жеткен кызга үч дилдадан салык! Қазына толсо калктын курсагы тоёт (*ырчыга*). Сенин аскыяңа ким тоёт а? Атантай, неге калчылдайсыз?

Атантай. Оорум кармап дедим го...

Серкер. Менин жиним кайнап туру. Неге көргөзбөй

катып коёсуз? Ал кимдики, алиги чырайлык кыз? Лаззаты кимге бересиз? Кимибизге?

А т а н т а й. Менин кыз балам.

С е р к е р. Сиздинби? Ва-ай... Ва-ай. Көкүлү бермет, кулагы лаал таш... алтын, күмүш жамынып суу менен ойнойт экен. Неге көргөзбөдүңүз?

А т а н т а й. Кызым датканын келини, кудаа буюрса кудабыз, датка кулагына сөйкө салган.

С е р к е р (*мыскылдуу*). Датканын уулу жаш, кызын картаң го? (*Сарбаздарга.*) Кызды апкелгиле, алиги келинди силер....

(*Келин кирет.*)

К е л и н (*Атантайларга*). Акебай... кагылайын мына силердин көзүңөрчө... (*Серкерге*), мен келдим, алтүндө эмес, чактүштө. Көргөзчүндү көргөзбөйсүңбү, сууруп чык канжарынды... Мен бетпакты кордогула-аа... зордогула... Ургаачыны кудай эминеге жаратты экен.

С е р к е р (*сарбаздарына*). Алгыла! (*Келинге.*) Ушул үчүн жаралгансың (*сарбаздар келинге асылышат*).

А т а н т а й. Те-ейт! Токто! Тийбегиле... тирүүлүгүм курусун. Көзүм кашайсын (*Тайлак баатыр, жаракчан жигиттер курчашат. Сарбаздар чөгөлөшөт*).

С е р к е р. Тайлак... Тайлак баатыр... Салоом алейкум, азирети ханыбыз сизге өзү салам-дуба жиберди.

Т а й л а к. Эл-журтту какшат, алык-салыкты көп жыйна дедиби?

С е р к е р. Ошентти кызыталак Мадали. Биз мейман, ханыбыз паччагар...

Т а й л а к. Сен, азирети хандын тагасы...

С е р к е р. И-йе, и-йе... Мен азирети Мадали хандын өз тагасымын, Тайлак баатыр (*Тайлак баатыр Серкерди желкесинен силкет*).

Т а й л а к. Көзүңдү ач, жүзү кара, дагы чыканагына жаздык коёт, мейман болот. Тигине даткаларың, сакалдарың кырктык, көгөндөп байладык. Хандын Курткадагы чебин кулаттык. Энчибизди таладык. Сени эминге кылайын же шиберимди булгатып эле тим коёюнбу?

С е м и з (*колунда бет аарчы, өзүнчө жулунуп*). Коё бергилечи... Мени коё бергилечи дейм. Се-ениби.

С е р к е р (*бөгүлүп*). Баатыр Тайлак! Өңгөсүн билбейм, мага куп кылдың. Мен ушуну көрмөкмүн, деги кудайды карасам болбойбу. Сага жаман санасам кара козудай мууздалып калайын! Алык-салык жыйнасам энемди алайын.

Т а й л а к. Энеден айлан!

Серкер. Мендей арамды тилде. Чапсаң колундан айланайын. Қатын-балам тартуу. Баатыр сендей болбойбу. Жан-соога, Тайлак баатыр, ырайым кыл.

Сарбаздар. Қатын-балабыз бар эле...

Тайлак. Қатын-балаңар эсиңерге түштүбү? *(Серкерге.)* Сакалыңды сасытып, кыз жыттайсың. Қыздарыбыз жигиттерге керек!

Серкер. Атантай... Тайлак баатыр... Менде кылдай күнөө жок. Қыйрыбыз жакын элбиз, мүрүбүз тийишкен тууганбыз. Иттик кылдым. Қаным менен жууюн. Төбөм менен жер казып берейин.

Тайлак. Ай, болбостур, бая эле ошентпейсиңби, бөдөнөдөй башыңды тоголотуп не муратка жетейин? Азаматсың... Сарбаздарын кошо бошоткула. Хан тагасы Серкер, ханыңа барып айт: туткундарды акимдерди көрдүң го, алардын асыл башы — асыл барымта, ордодогу биздин туугандарга алмашам, Табылды-Керээзге алмашам. Ага арзыбаса ооздоруна коргошун куям.

Серкер *(кол куушуруп)*. Баатыр Тайлак... Қош?!

Үндөр. Азирети куткарып алсын.

— Куткарып алсын...

(Атантай, Тайлак экөө гана калат.)

Тайлак. Эми кайра тартмай жок. Өлбөй калаар күн кана?

Атантай. Өлбөгөн амалыңды таппайсыңбы...

Тайлак *(кынындагы кылычты сууруп)*. Мына, амалым. Ар намысым тепселгиче сөөгүмдү тепсеп төрүмө өтсүн. Мына, менин акыреттик досум *(кылычын өбөт)*. Чачы сары, көзү көк, *(кылычын кынына салып)* орус кылычы.

Атантай. Орус... орус кылычынан Кокон коркот бекен?

Тайлак. Орус — падышалуу журт.

Атантай. Азирет Аалынын кылычы таманында топурак болуп жатат. Қимдин кылычын ким кармабаган? Падыша сени теңине алабы? Кылычыңды чабышабы? Қарайладым... Қарындашыңды даткага таңууладым. Қыздын бир милдети — айылды басқан доодон кутқарат, бир милдети — кыйрыңды чапқан жоодон кутқарат. Экөөбүз Қокондун зынданында жаттық. Эми кантем, каякка качам? Арга барбы, арам өлөмбү?

Тайлак.

Өлбөс өмүрдү издесең...

Атаңдын атасы кана?

Ак элечекчен апаңдын апасы кана?
Жетең кайда? Жети атаң кайда?

Жыртылбас киши сен болсоң...

Ак тонундун жакасы кайда?

Аргымагың такасы кайда, аба?!

А т а н т а й. Хандын какаарын көрдүн, жүрөгүң өлдү,
атка ченеп чабаарсың дедим эле.

Т а й л а к. Хан тынч жатпаса, алдын торой чапканым
чапкан!

А т а н т а й. Чапканыңдан эмне пайда таптым. Эми то-
зоктон башка каякка? Каякка дейсиң?

(Жигиттер кирет.)

Ж и г и т *(Тайлакка)*. Баатыр, мүшкүл кабар. Мадалы-
нын жайнаган колу Кашкарга түштү. Жаангир кожо Каш-
кар элин бүлдүрүп кирди. Кашкар тарап бузулду... Кы-
тайлар бир жагынан...

А т а н т а й *(этек-жеңин кагынып)*. Акыр заман... Кыя-
мат-кайым...

Т а й л а к. Аба, сабыр кыл... Кыямат экөөбүздөн баш-
талбасын. Өзөктөн чыккан өрт жаман... Тирүү болсок бир
Айдың көл табарбыз *(пауза)*.

Келберсиген кең Кашкар...

Менден май чыкса, сенден чай чыгып.

От берип, от алышып

Балаң менен балам тай жарышып...

Бир боз үйдө үй-бүлөдөй,

Туугандарым, жан досторум...

Күнүңөр кантер экен?

Ээрдей белес тоспосо эмнебиз бөлөк?

Элибиз боордош, жерибиз киндиктеш...

(Семиз киши жана жарчы кирет.)

Кокон ханына кол салдык.

Кыйкымчыл кытай падышасы түтөгүп турат.

Кыргызбыз деп курулай кыйкырбай,

Манаспыз деп айкырбай...

Башка салганды көрөбүз.

Эртеңге эл жыйналсын.

Эл үрөйүн учурбагыла.

С е м и з *(терин аарчынат)*. Тайлак баатыр, мен ат мине
албайм.

Т а й л а к. Аяк бошотуп бересиң *(ырчыга)*. Сен эмне
демесиң?

Дөрбөлжүн, Терек жер ушул,
Төрө Тайлак эр ушул.
Туткуй Терек жер ушул.
Туйгун Тайлак эр ушул.
Туткуй Терек жер ушул.
Баатыр Тайлак эр ушул.
Алдына минип Буурул ат,
Ак бата тилеп элинен,
Аттанып турган жер ушул...

Темир комузда «Керме Тоо» күүсү чертиле баштайт. Кылчактап терин аарчынып, ырчыны түрткүлөп акырында Семиз чыгат. Жалгыз Атантай. Кутуке кирет, колунда — жоокер кийими.

К у т у к е. Ачуум таркап жүрөгүм өрөпкүп кетти. Кагылайын, шоодураган жигиттерди... Токой эмеле жымжырт болчу. Кайдан чыга калышты жоокерлер. Ушундай эр азаматтары бар эл — ырыс-кешиктүү эл. Кор боло турган эл бекенбиз, жыргабай турган эл бекенбиз. Керме Тоо бекеринен жуушап жатпаптыр го. Башынды көтөрчү, байым.

А т а н т а й. Асылба!

К у т у к е. Мен зайыбың болгондон кийин кара башына, маңдайлашкан касыңа, досуңа да асылам. Тигине, Баатыр уул эл четине аттанат. Бууданың токулуу, зоотун мына. Жылдызынды түшүрбө. Эл-журтуңа кол куушур, байым. Эрден өтмөк бар, элден өтмөк жок эмеспи, байым.

А т а н т а й. Жайыма койгула.

К у т у к е. Сенин жайың ушубу? Ушер беле?! Катындар жүн тыткан жерби, сенин жайың? Анда кош! (*Жоолугун ыргытып.*) Ме, салын. Атантай катын болду дейин. Эркек аты өчтү дейин. Сакалы жыдыды дейин. Зоотунду кийип, атыңды мен минейин. Мине албасам элечегим чубалсын. Шылдың болоюн. Буга ичиң тарыбас дейм. Сенден кетсем да элден кетпейм мен! Ко-ош! (*Кетет.*)

А т а н т а й. Тейт! Токто... Токтоткула айланайындар! Шерменде, шерменде кылмак. Долусу кармады. Токтото көргүлө. Аттанайын, эй Кутуке! Өлүп берейинчи деги... Токто дегилечи тигини! Деле жоголуп берейинчи. Деле Каныкей болуп кетти. Катыны ээликкен кыргыз бирди көрөт. Олдо кудай таала ай!

Экинчи көрүнүш

КАШКАР УБАЙРАМЫ

Кашкар тарабы...
Аянтты курчаган чептин аржагынан дарактардын башы, кытай тамдарынын чатырлары көрүнүп турат. Орто ченде такты, туш жагында

кичине эшик, эшиктин үстүнө ажыдаардын сүрөтү бар сары желекче сайылган.

Чжень күндөн калкаланчу чатырча көтөргөн малай кызды шапалак менен шыйракка чапкылап кубалап кирет.

Ч ж е н ь. Мени бир жолу капа кылганды мен миң жолу капа кылам.

М а л а й к ы з (*бутуна жыгылып*). Жаңылдым... жаздым, улук урматтуу тайтай*.

Ч ж е н ь. Эмне үчүн жаңыласың? (*Малай кыз күн чатырын Чжендин төбөсүнө калкалайт.*) Беш манжанды бирден сындырайын. Мээнди чукулайын, көзүңдү агызайын.

М а л а й к ы з. Айланайын эжеке! Ырайым кылсан. Бир жолу... бир жолу кечирип койсоңуз...

Ч ж е н ь. Чучуктай чыңырсаң, кулагым ыракат алсын.

М а л а й к ы з. Айдай аппак айым, күндөй жарык айым.

Ч ж е н ь. Эки тал чачым... эки тал чачым... эки тал чачымды жуласың.

М а л а й к ы з. Жулсам жакшылык көрбөйүн. Тарактын тишине илиниптир.

Ч ж е н ь. Эмне үчүн илесин?

М а л а й к ы з. Билбей калдым, кагылайын эжекебай!

Ч ж е н ь. Эже? Эжекелеп менден жаш болгуң барбы? Тилинди сууртайын. Мен деген — мен! Сен... малай — чанто!

М а л а й к ы з (*бутун өпкүлөп*). Төрө айым, билбей калдым, Төрө айым, билбей...

Ч ж е н ь. Энеден туума жылаңачтап мупмуздак суу куйдурайын, анан кайнаган май тамчылатып... териң чарт-чарт жарылсын. Же, мээрим кылам: өзүңдүн жаныңды кый. О-оо, эки тал чачым... (*Кыздын күн чатырын кагып жиберет.*) Сен мага күн тийгизесин?

М а л а й к ы з. Менин тилегеним, сизге дегеле күн тийбесе экен, тайтай.

Ч ж е н ь. Күн тийбесинби?!

М а л а й к ы з. Сизге, төрө айым, деле күн тийип, тийгенде сызгырып, куйкалап ийсин!

Ч ж е н ь. Каны бузуктар... (*Кыздын көзүнө сөөмөйүн такап.*) Чукуп салам! Шибегедей тиктейсин. Сенин көзүң?!

М а л а й к ы з. Өзү ошондой, көзүм шибегедей. (*Чжень анын алкымына колун сунат.*) Тайтай, менин каныма апакай тырмагыңызды булгайсызбы. Бир кызды кыйнаганга эркек табылбайбы?

* Т а й т а й — айым, төрө айым.

Ч ж е н ь (*кызды коё берип*). Кармагыла чымынды, уй-кумду бузат. Үркүткүлө чымчыктарды, кыргыла таранчыларды, кеткиле!

М а л а й к ы з (*ары-бери чуркан*). Чымындар! Чымчыктар! Чыйкылдаган мастендер, жер сорсун силерди (*кетет*).

Ч ж е н ь (*көңүлү жайланып*). Улуу сепилде төрөлгөм. Көк асмандын алдында, күнү-түнү эл кайнаган калаада өсүтүм. Күйөөм Бао улуу хуандинин* кумдай куюлган аскери менен бул жапан өлкөнү селдей каптады. Ата-бабабыз баспаган Кашкарга азуусун жаныган жанжүн** болуп калды. (*Бао көрүнөт. Темтеңдеп мас. Чжень байкабайт.*) Чоочун жерде, чор таман элде кантип жашайм деп көзүмдөн жаш төктүм эле. Мына дүнүйө! Мына бийлик — алаканыма чантолор чимирилип (*шапалагын ышкырта үйрүп*). Шамал болуп ышкырам. Бороон болуп учурам.

Б а о Б а т у. Чжень, быякка баспа дебедим беле?

Ч ж е н ь (*чөгөлөп башын ийип*). Малай кыз тарай албай чачымды жулуп... (*Улутунуп.*) Эки тал узун чачымды.

Б а о Б а т у. Эки тал?! (*Кекээр жылмайып.*) Эки тал узун чачынды?..

Ч ж е н ь. Мен, сулуумунбу?

Б а о Б а т у. Ээгинден жогор жагың сулуу (*канжасын суурат*).

Ч ж е н ь (*анын колуна жармашып*). Төрөм... төрөм... тартпа! Тартпагын! Нашаа соруп жездей саргарып кеттиңер. Көзүңөр тунарык. Муунуңар жашык.

Б а о Б а т у. Муунум жашык болсо... кырса түгөңгүс балдарды туудуңар?

Ч ж е н ь. Кесир айтпа, улугум. Каарың да, мээриң да бар төрөм. Тартпа! Мас болосуң, жинденесиң. Улуу хуандинин атынан буйрук кылам, тартпа!

Б а о Б а т у. Улуу хуандинин атынан... анын улуу урматы миң-миң жыл жашасын, хуанди үчүн үзүлүп кетсем... Эмеле башым ыргып түшсүн (*канжасын койнуна салып*). Менин айтканым даярбы?

Ч ж е н ь. Аялдын көйнөгүбү? Даяр! Сага чак. Аны кандай шумдук кыласың?

Б а о Б а т у. Сенин шумдуктарыңды мен сураймбы?

Ч ж е н ь. Шумдуктарым, сен үчүн төрөм. Балдарың улуу хуандиге курман төрөм. (*Бао Батунун колуна эринин тийгизип.*) Колуң мупмуздак, калтырайсың?

Б а о Б а т у. Көйнөктү алып кел. Балдарыңды кучак-

* Х у а н д и — император (падыша).

** Ж а н ж ү н — генерал-губернатор.

тап, ак сарайыңдан жылбай олтур. Артыңардан жетем
(жекире). Бар дедим го!

Ч ж е н ь (колун көкүрөгүнө кайчылап, башын ийип).
Улугум, чочутпа мени, боюмдан түшөт.

Б а о Б а т у. Чычкандын да боюна бүтөт (Чжень эки колун кайчылаштыра кетенчиктеп чыгып кетет). Эки көзүм кашайып, эки заманам быркырап жатса, эки тал чачын эсептейт. Жолуксак — асмандан жаныбыз жолугушат. Жолукпасак... (Колун шилтейт. Пауза.) Каны бирге, дили бирге элди кайрадым. Бирөөнө май ыргытып, бирөөнө сөөк ыргытып тытыштырдым. Бирөөнө сөз берип байладым, бирөөгө бөз берип алдадым. Каяша кыларда камынтпай белин омкордум. Сороктогон баштарга кылыч шилтеп бөйрөгүмдү таянып тиктеп турдум. Каеримден жаңылдым? Улуу жибек жолун чаң басып, чаңды кан басып, канды кайрадан чаң басып күндөр өттү. Оозунан ашын алып, жылтыр ташын колунан кагып мукураттым. Каеримен ашык бастым? Алты шаар Кашкар эли алка жакамдан алчу болду. Тизеге таамай чаап табалары канчу болду. Оо асман, улуу урматың үчүн кара башым тозокту көрсүн. Үй-бүлөм кескиленип өлсүн. Тагдырга көнбөйм, тепсейм Син Цзяньды... Дүйнө жүзүндө мышыктын тырмагына илинер жамандык калса — ошону мен гана табам. Улуу хуандиде ийне көзүндөй ырайым калса — ошону мен гана алам.

(Чжень, артында аял көйнөгүн билегине жаза көтөргөн малай кыз.)

Ч ж е н ь (тизелеп Баого көйнөктү сунуп). Өзүнө чак. Аял көйнөгү.

М а л а й к ы з. Кепинге окшоп тигилди — Үрүмчүнүн жибеге. (Берки экөө жалт карашат.)

Б а о Б а т у. Соём! Союу керек! Кыруу керек!

(Малай кыз чуркап чыгып кетет.)

Ч ж е н ь. Ачуулуу каман аз жашайт, төрөм. Ачууланба. Мени жаман көрсөң, балдарың жакшы эмеспи.

Б а о Б а т у. Катын белчесинен күнөөгө батканда бала тууп бергенин колко кылат. Балдар найзанын жеми, энеатанын шору.

Ч ж е н ь. Муну уккандай, эртеңки күнүбүз кандай, төрөм? Эмине билгиң бар, айтчы төрөм?

Б а о Б а т у. Аялы күйөөсүнө сурак кылбайт. Мен өлсөм — сен... баарың бүтөт... Ата-баба салты ошол (Чжень чыгат). Кош... кош, балдарымдын энеси! Өбүшүп

ажырашкандан тебишип ажырашкан ийги. Башка түн түшкөндө баландын, баланды тапкан аялдын кереги не, кош!

(Жүнгуан босогодон Бао Батунун алдына чейин төрт аяктап келет.)*

Жүнгуан. Урмат... урмат-туу-у, Жанжүн! Аскерлерибиз башаламан... Мусулмандар капканы ачып жаангир тарапка өтгү. Кызыл-Сууну буруп Мадалинин колу каптады. Кутуларга айла жок! Качаарга...

Бао Бату. Гүлбак... Гүлбакчы?

Жүнгуан. Улуктар гүлбакты өрттөп, өздөрү кошо өрттөнүп жатышат.

Бао Бату. Ошентсин! Ааламдын бир гана күнү бар, асмандын бир гана уулу бар. Ал — улуу хуанди! Анын өмүрү он миң жыл узарсын, батпаган кыпкызыл күн! Ал үчүн бүткүл кытай кырылса мейли! Көзүбүз уйкуда болсо, көкүрөгүбүз хуандинин насаатын жаттап, көзүбүздөн кан чегилсе, анын даңкын актап тыйпыл болобуз *(Жүнгуанды башка тээп.)* Жүнгуан, тур! Бул кабарың үчүн сени сыйлайм. *(Канжасын алып, буркурага соруп.)* Муну улуу хуандинин өзү кармаган. Жунгар мамлекетин талкалаганда чоң атамдын эрдиги үчүн улуу хуанди белек кылган. Сага бердим. *(Берет.)* Соргун. Асман-жердин кылаасында калкып, жаныңды мемиретип жыргап ал.

Жүнгуан *(соруп чачайт. Бао Батуга баш уруп жыгылып)*. Урматтуу жанжүн! Хуандиге жаным курман!

Бао Бату. Асмандай үстүбүзгө көмкөрүлүп турган улуу хуанди үчүн! *(Эңкейип, жерден капкак ачып.)* Түш! Жер алды менен ок-дары сакталган үйгө жетип, бул канжаны соруп үйдү жарасын.

Жүнгуан. Урматтуу жанжүн!

(Кытай нөкөрү кирип экөөнүн артына токтойт.)

Бао Бату. Канжаны соруп, ак сарайды жарасын! Ак сарайдын алды ок-дары. Сөөгүбүз табылбай, жаныбыз чырырап асманга учсун!

Жүнгуан. Урматтуу жанжүн, башым тегеренип баратат.

Бао Бату *(түртүп)*. Улуу хуанди үчүн!

Жүнгуан *(секирип түшүп)*. Улуу хуанди үчүн!

Нөкөр *(өзүнчө)*. Башка өлүмүнөр жок.

(Жер астынан «улуу хуанди үчүн» деген үзүл-созул үн.)

* Жүнгуан — офицер.

Ба о Б а т у (*генерал киймин чечип чуңкурга ыргытат*).
Бүтгү! Бүтпөй турган майрам жок. Түгөндү! Түгөнбөй турган сайран жок. Кош... Кош, душмандарым. (*Капканы жаап, аял көйнөгүн кийине баштайт.*)

Н ө к ө р (*өзүнчө*). Кол шилтеп койсо өлүмгө чубурган шордуу жаныбыз. Көпчүлүк көксөгөн акыйкат, кайдасың сен? Тепселдин — алкы бузулган биздин ар намыс. (*Бао Батуга.*) Урматтуу жанжүн?!

Ба о Б а т у (*чочуп*). Урматың кана?! (*Ырсаят.*)

Н ө к ө р. Күлкүң келбесе ырсайба.

Ба о Б а т у. Ырылдаган ит!

Н ө к ө р.

Иттердин ырылдашканы — саламдашканы.

Билебиз тилиңен майкөл-сүткөл жаратканыңды.

Жең учунан жибек кымкап таратканыңы.

Мейманбыз деп зыяпаттанып, нымшып,

Жылма сүйлөп төрдү талашканыңы.

Жыланга ак чачып чыгарган элди —

Жылмакай арбап, соруп баратканыңды,

Билебиз,..

Бүгүн чен киймиңи ыргытып,

Кандекке окшоп калганыңа күлөбүз.

Ба о Б а т у. Эртең ажыдаар болуп сойлойм. Бүгүн катын болуп качсам, эртең...

Н ө к ө р. Качып ажал тапкыча, тосуп ажал табам!

Ба о Б а т у (*аялча кийинип бүтөт*). Айла таап, хуандиге кызмат кылууну үйрөнбөдүңбү? Жолугарбыз. Жолуксам ырайым кылам.

Н ө к ө р.

Жатындагы наристени жазалаган

Экөөбүздө эмне ырайым.

Мекендин башына чычкан,

Сенин падышанды урайын!

(*Бао Бату аны атып жиберип, эшиктен чыгып кетет.*)

Н ө к ө р (*жаралуу*). Батпаган кыпкызыл күн?! Кайда-сың падыша?! Миң-сан каргыш сага. (*Жыгылып туруп кетет.*)

Керней-сурнай тартылат. Мадалы хан, Арпа баатыр, нөкөрлөрү.

М а д а л ы х а н.

Сулайман сурак албаган.

Искендер изин чалбаган,

Каканчын качтыбы?

Аргымактарымдын жалын жашырбаган,

Ак кылычымдын мизин жапырбаган,
Улуу кытай сепили ушубу?!

(Мадалы тактыга олтурат.)

Арап баатыр. Алдаяр ханым, куш канаты талыган улуу сепил али бул эместир.

Мадалы хан. Улуу сепилинде жүрбөй, бу *(сары желекти көргөзө)* арбайыга наалаты каяктан?!

Арап баатыр. Таксыр, чапанын чечип өткөн жерди меники дегендер азбы? *(Ажыдаар сүрөттүү желегин кыйшайта сайып.)* Сары желекти сайып коюп жүрө берет да. Ээлей берет да.

Мадалы хан. Жарлык: кашкарлыктардын чымындай жанын, чымчыктыкындай канын аябагыла. Талагыла! Сарбаздарым канжыгалуу кайтсын, хандын кайрымын айтсын. *(Шапар тебүү.)*

(Керней-сурнай тарттырып, ак кийинишкен Жаангер тарап кирет. Мамед Ахун эшен — колунда теспе, Жаангер сүйлөгөн сайын башын ийкегилейт, үргүлөйт.)

Жаангер *(Мадалыга)*. Аа, ханым, Кокондо, тактыңа олтургансып жалпак олтурупсуз?!

Мадалы хан. Кожом, сизге окшоп эки аягым менен сайылбайм кытай жеринде.

Жаангер. Аа?! Эч андай эмес. Кашкар ыйык атамдын жери, дин-мусулман жери. Дин-мусулман жеринен кайрыдиндерди шыпырганым үчүн ордуңуздан туруп, адеп кылуңуз керек эле?!

Мадалы. Амир Темирдин тукумуна сиз адеп кылбадыңыз?

Жаангер. Өзү менсингенди ким теңсинет? Амир Темир Мукамбет пайгамбардын үмбети! Үмбетим, дардактап Кашкарыма чапканыңызга жол болсун?!

Мадалы. Сууга аккан кожом, атабыз амир Темир ааламды...

Жаангер. Жаман уул атасын туурап чапса, калласынан ажырайт.

Мадалы. Каллаңыз ийниңизге турганын байкаса кантет?!

Жаангер. Эки кочкордун калласы бир казанга кайнабайт?! Кашкарга же сен, же мен?!

(Эки тарап кылычтарын суура тирелише түшөт. Саргыт алдыга чыга таазим этип.)

С а р г ы т.

Азирети, амир ал-муслимин кожо...
Алдаяр, Сайид Али Мухаммед хан...
Эрк тилеп, собол сурап келдик.
Эки таш беттешсе күкүм болот.
Эки адам беттешсе бүтүм болот дейт.
Экөөнөр таштай талкаланбай,
Бизди да талкалабай,
Эсиңерге келгиле, эпке көнгүлө.
Кыйноого, ызалоого чыдабай
Ажыдаардын куйругун бастык —
Каканчыга кол көтөрдүк.
Кансырадык. Чачылдык.
Тумшугу каткан Кашкарды эки бөлбөй,
Эгэ болуп бергиле, кара болуп бергиле.

(Пауза.)

Эки киши күнөкөр болсо бир киши данакер дейт.
Элбиз, журтпуз, биз данакер болуп берели?!
Экөөнөр жоолашып,
Кендирибизди кеспегиле, кешигибизди төкпөгүлө!

Адөөлөт ойлогула. Алты шаар Кашкар элинин мусапаты ушул.

Ж а а н г е р (*Саргытка*). Жакында каканчынын кардын эшебиз. Ошондо адат боюнча алты-жети ай үлпөт күтөбүз. Алдыңызга дасымал жаябыз, далыңызга тон жабабыз. Сиз менен ошондо акылдашып, акылыңызды кудай буюргандай угабыз.

М а м е д А х у н. А олуям. Эмитен үшүн учуруп, жерге кагып кой. Тукуму бетиңизге чыкпасын. Күнөөкөрдү аяган өзү күнөөгө батадур. (*Саргытты көргөзө.*) Кул-пендең мурдунан семирп калыптыр.

М а д а л ы (*Саргытка*). Акылдуусунуп сүйлөйсүң, арага түшөсүң. Хан алдына тартуусу жок келесиң?!

Ж а а н г е р (*Мадалыга*). Ханым, тартуу жөнүндө сөз кийин болот. Динсиздерди муунтайын. Колум бошосун. Алты шаардан кыз жыйнайлы, күлүк тандайлы. Ошондо кудай буюргандай сыйлайбыз сизди.

М а д а л ы. Кожом, Кокондо коңулда жатчу элең, мага жамынып Кашкарды тепсеп уруп кетипсин.

(*Сахна кызарып, тарсылдап жарылган үн. Баары жайыла качышат. Нөкөр чуркап кирет.*)

Н ө к ө р (*Жаангерге*). Азирети султан төрөм, камоодугу кытай улуктары, ок-дарыга жарылып, үй-бүлөсү менен күмжам болушту.

Мадалы. Букарга өзүм бузук салам. (*Арап баатыр-га*) Тайлакты тыйпыл чаап, мойнун чилдей жулуп сал. Аркалыктын тизгинин кыйып кайтасың.

Арап баатыр. Тайлактын көзүнүн чарасын чагып, карасын алам, ичин жарып баласын алам!

Мадалы. Арабым, жөнө. (*Арап баатыр кетет.*)

Табылды. Сейид Али Мухаммед ханым... Сүйүнчү? (*Мадалы башын ийкейт.*) Өз жеринин алтын-күмүшү чачылып жатканда, дагы эмне керек, дагы эмне издейт деп ичи тарып, түтөп отуру.

Мадалы. Айпери?! .

Табылды. Айпери... дидарыңызга зар. Сизге лапсисин агытып, өзү мээрин чачып...

Мадалы. Өзү мээрин чачып? (*Каткырат.*) Лекин шу кабарыңыз... У-уу...

Табылды. Азрети-Султан жерине атагы айгине лаззат сулуу үчүн бүт дүйнөнү садака чаап ийсе болодур.

Мадалы. Өзү мээрин чачканы — абийиримди жапканы!

Табылды. Ак ордону, айдай сулууну кудайым шыпааңызга жазган. Сиздин амириңизди биз — кулуңуз, лам дебейбиз!

Мадалы. Аттанабыз! (*Кетишет.*)

(*Пауза. Жаангер, Мамед Ахун.*)

Мамед Ахун. Мадалы сүрүнүздөн чалбарын булгап койду.

Жаангер. Алла ырайымы жаап, азелки ыйык ата жерин бастык.

Мамед Ахун. Баш да сиздики, балтыр да сиздики.

Жаангер. Балтыр?

Мамед Ахун. И-и, шүүдүрүмдөн башка тие элек балтыр...

Жаангер. Мамед эшеним, ак жолумдан азгырып, мени шайтандын ишине түртпө.

Мамед Ахун. Ал шайтандын иши эмес, Мухамбет пайгамбар Бурак атын минип, Абу Бакир халифанын он жашар кызын катын кылган. Сизге он эки жашар болсо майли! Шарият көтөрөт.

Жаангер. Кагылып кетейин, шарияттын ушул жери кызык экен. Биз дагы пендечилик кыларбыз-уу. (*Эки ийнин карайт.*) Ыраспы? Ыраспы?

Мамед Ахун. Кожом, башыңа иш түшкөндө алдап коюу, калп айтып кутулуу күнөө эмес. Кудай кудуреттүү — адалдык, арамдыкты ниетиңе жараша ажыратат; билип

кечирим кылат. Топураган журт «О-олуя» деп жакасын карманып, тоголонуп астыңда туру.

Ж а а н г е р. Кудайга тоба, эшеним. Калк жарылып алдында туру. Кандай башкарсак?

М а м е д А х у н. Катуу башкар. Жокчулук адамдарды тууган кылат, барчылык ыркын бузат. Курсагы ток болсо калк кутурат, бейадепсиздик көбөйөт, эсирет. Кынжыйга кармасаң өзү колуна түшөдүр. Аз сыйла, көбүрөөк жаза-ла. Кыябы келгенде элди бооруңа тарт.

Ж а а н г е р. Кандай? Кантип?

М а м е д. Казынапы чач... Кайрадан жыйнайсың.

Ж а а н г е р. Төгүлгөн чөйчөк кайрадан толчубу?

М а м е д (*Жаангердин кылычын көтөрүп*). Эмнеге алып жүрөсүң? Кызартып кан кечсең кыпкызыл алтын жыйнайсың!

(*Нөкөр кирет.*)

Н ө к ө р. Азирети овлуям, жүзүңдү көрөбүз, этегинизге тооп кылабыз деп, мечиттегилер ээ-жаа бербей эшикте...

(*Эл. Нөкөрлөр.*)

Ж а а н г е р. Журт! Душманыңдын ак сарайын, мына бүгүн, чаңдуу чокоюң тепсеп турат. Мындан ары башыңа ай тууйт, аягыңа чолпон тууйт. Байпагын манат, батегин киш болот. Бул жыргалыңды дин-мусулман кылычы коргойт! (*Оң ийнин карап.*) Ассалому алейкум, ыраспы? (*Сол ийнин карап.*) Ассалому алейкум, ыраспы?

М а м е д А х у н. Көзү ачык овлуям, кыдыр алей-салем менен сүйлөштү. Тилинде мөөрү бар, тишинде сөөлү бар. Зыйкыр окуп көз байлайт. Каарданса кар жаадырат, күң-гүрөнсө күн батырат.

Ү н д ө р. Касиеттүү кожом.

— Колдогону бар кожом.

— Жетим-жесирге кен бол.

— Бечарага бел бол.

Ж а а н г е р. Ууру, зордук болбосун. Уурунун оң колу чыканагынан кесилсин. Казаваттан качкан аскердин төрт аягы мууналсын. Бул алла тааланын буйругу. (*Эки ийнин карап.*) Ыраспы? Ыраспы?

М а м е д А х у н. Пендеси, сен кудай тааланын иши үчүн азап тарткын. Жер үстүндө азап тартуу убактылуу. Азыкыга бурулба, кудай алдында баштаган ишиңден баш тартпа — тигил дүйнөдө бейишке чыгасың. Ыйык казават жолунда курман болсоң жаның жаннатка барат. Өлсөң

шейитсин, өлтүрсөң казысың. Оомийин, кудай жолуна ак
боз бээ чалгыла, оомийин!

(Эл тунжурайт.)

Ж а а н г е р (нөкөрлөргө). Казынаны ачкыла. Калкка
чачкыла! (Чуру-чуу.) Жетим тазга жети дилде. Жеке таз-
га эки дилде. Бул куданын берген шыбаасы, пайгамбар-
дын шапааты. (Арттан чыңылдаган баланын үнү — Ай-
чувак.)

А й ч у в а к. Дада! Дада! Ыйык дада? Аскериң элди та-
лады. Аскериң элди сойду-у.

Ж а а н г е р. Эмне-е?

А й ч у в а к. Аскериң элди сойду. Жигитиң колумду тол-
гоп, айранымды тартып ичти. Пулуну төлөбөдү.

Ж а а н г е р (титиреп). Ким? Кайсы жигит?!

А й ч у в а к (жигитти көргөзүп). Мобу, чакчайган...

Ч а к ч а г а й жигит. Бала башын жейт! Бала кан
кускусу келип туру (жулунат).

Ж а а н г е р. Аста-секин, адепсиз жигит. (Нөкөрлөрү-
нө.) Журт көзүнчө бек жигитти жара тарткыла. Кардынан
айран чыкса ат-тонун ушу балага.

(Жигитти сүйрөп чыгышат.)

А й ч у в а к. Алба-айм! Антпегиле дадалар, байкелер.
Билген жокмун!

Ж а а н г е р. Агер ичинен айран чыкпаса, аскериме кы-
лапат айткан паччагар... акыр заман баланын өтүн жар-
гыла. Актык иши үчүн эки кара башылдын бирөө курман-
дык. Же бала... же аскерим. (Эки ийнин карап.) Ыраспы?
Ыраспы?

(Саргыт элдин артынан үзүлө чуркап кирип, Жаангерге
таазим этет.)

С а р г ы т. Майда кишинин күнөйүн айкөл адам кечи-
рет. Баланын аз күнөйүн көпкө чачпай, ыйык кожом, ыра-
йым кылыңыз?!

Ж а а н г е р. А-аа, Саргыт?! Ооздук алдырбас азоо
элен. Азууңа таш тийген го? Катын-балаңарды адепке үй-
рөтпөйсүнөрдү!

М а м е д А х у н. Овлуям, күнөөкөргө калыссың, овлуям.

С а р г ы т. Ансыз да аккан канды агызбай, ансыз да
тилинген жүрөктү тилбей, кулак-мурдумдан ажыратып то-
кол кылбай, ат байлаар казыгымдан ажыратып чокон
кылбай... (Каргылданып.) Алдыңа башым тартуу, ичкен

ашым... Ак жойку кылычым тартуу! *(Кылычын Жаангерге сунат, Айчувакты кучактап.)* Уулум! Туягым!

Ж а а н г е р. Бала өзүңдүн сийдигиңби?

С а р г ы т. Уулум! Ат байлаар казыгым дедим го!

Ж а а н г е р. Сизди көзгө аткан мерген дейт. Кылыч соккон уста дейт. *(Кылычты кармалап.)* Муну душманыма да жасадың. Аныңыз үмбөттөрүмдүн башын кести. Бул үчүн күнөйгө батканыңызды билесизби?

С а р г ы т. Ким күнөөлүү, ким күнөөсүз, ылгабаган заман көзүбүздү тунартты. Карайлаганда калка бол, кожом?!

Ж а а н г е р. Қандай кылсак?! Йа, алла *(кылычты шуулдата шилтеп)*, мунун курчтугун кантип билгеймиз? А, көзгө аткан мергеним, кандай кылсак? *(Айчувакты көргөзө.)* Бу уулуңузбу? Тоба-аа... Тоба-аа...

С а р г ы т. Тобалабай кылчу жакшылыгыңды кыл. Қыл басаң... Кимче болуп калыпмын? Эл көзүнчө чаап сал уулум экөөбүздү. Мен эмес Улукман өткөн дүйнөдөн, пайгамбар өткөн дүйнөдөн!

Ж а а н г е р *(башын ийип)*. Ак сөз. *(Эки ийнин карап.)* Ыраспы? Ыраспы?

М а м е д А х у н. Баарыдан улуу пайгамбар, баарыдан алдуу чарыяр оозуна сала берип жатпайбы, иллаллау.

Н ө к ө р. Азирети кожом, бек жигиттин ичин жарсак айран...

Ж а а н г е р. Ап, ажап болгон экен. Баланын башын бөдөнөдөй шыпырып кылыч курчун сынайын дегем. Майли, бир күнөйүн кечтим. *(Мамед экөө шыбырашып, баш ийкешет.)* Дагы бир күнөйдөн арылгайсыз, мергеним. *(Нөкөргө чакча берет.)* Баланы! *(Эки нөкөр Айчувакты арыга чөгөлөтүп, төбөсүнө эшендин чакчасын коюшат.)* Кыцк этпе, былк этпе атасынын күнөкөрү. *(Саргытка.)* Аа-аа, мергеним, колунузду калт эткизбей, кундузду мээлегендей мелтиресп, чакчаны ано-ову жерден атасыз, я алла парвадигер, апаат болгайсыз!

(Нөкөр Саргытка жааны, шыйрактуу кара мылтыкты сунат. Саргыт жааны жерге тыштап, мылтыкты алат.) Мергеним абзел гандадың. Пендесинин кулагынын кычуусу кансын, чачына уялаган шайтан алыс качсын. Қани, көзгө аткан мергеним?

А й ч у в а к *(Саргытты кучактап)*. Ата-а! Атаке-е! *(Саргыт Айчувакты жаакка чаап олтургузуп, кулаган чакчаны анын төбөсүнө коёт. Эл коркуп бириндей берет. Сахна күүгүмдөйт.)*

С а р г ы т *(мылтыгын кармап)*. Жалтана тиктесем мага шерт, жаза тийсең сага шерт.

Ж а а н г е р. Кундуз мээлегендей мээлейсиз.

(*Саргыт мылтыктын шыйрагын жерге саят. Эки этегин куруна кыстарынат.*)

С а р г ы т т ы н ү н ү. Жалтана тиктесем мага шерт, жаза тийсең сага шерт. (*Олтурат. Шыкаалайт. Акырындап жарык. Тымтырстык. «Та-арс!» Айчувак ыргып турат.*)

С а р г ы т. Уулум! Кулунум! (*Букулдап, ыйлап мылтык оозун өпкүлөйт.*)

Ж а а н г е р. Мергеним, кудага ишиниз акдур. Күнөйү-нүздөн арылгайсыз.

М а м е д А х у н. О кудаа кулдары! Күнөөлүүгө кудайдын огу өзү тиет. Күнөөлүүнү кылыч өзү кесет. Алладан бейжооп кара чымын жапа чекпейт, кылапат айтып күнөйгө батпаңар. (*Саргытка карап алакан жазып.*) О, алла, бу макулугуңа мандайын жарып кут бер, жүрөгүң айрып бак бер, аллоу акбар...

Ж а а н г е р (*нөкөрлөрүнө*). Мергенге алтын жабдык ат мингизгиле.

М а м е д А х у н. Азирети Жаангер кожонун айкөлдүгү номы журтка жарыя болсун.

Ж а а н г е р. Айчувак баланын төбөсүнө алтын-күмүш чачылсын. (*Саргытка.*) Саргытым, дагы эмне мүдөөң бар?

С а р г ы т.

Эшиктен келип төр меники демей,

Эки дарак сайып коюп жер меники демей,

Эзелкини доо кылмай, элди бири-бирине жоо

кылмай...

Атаңдын көрүнүн заманы ай!

(*Шарт кайрылып, кыйшайган сары желекчени жулуп таманына таптайт.*) Биздин мүдөө ушул болчу, ушуну тепсеп салуу, алдаяр кожом! Эзелки ата журтубузду, элди-гибизди сактоо...

Ж а а н г е р. Алты шаар Кашкар — Ыйык атамдын жери, Саргыт?!

(*Жан-жөкөрлөр менен чыгып кетет, Саргыт, уулу экөө.*)

С а р г ы т.

Жанжүндөн көргөнүбүз ал болсо,

Жаангирден тапканыбыз бул болсо-оо...

Тагдырыбыз таш беле?

О, бир боорлор, абалымды билдиңерби?

Үнүмдү уктуңарбы?

Кумга тамган суудай жоголобузбу?!

Журт элекко...

А й ч у в а к. Ата... Атаке! Жаангер жаман киши экен.

С а р г ы т. Кайда барам? Кайда катам сени?

А й ч у в а к.

Өчкөн отту тамызган эл бар.

Өрүктөй бышып турган жер бар,

Тайлак деген баатыр бар,

Тетиги Керме Тоонун аркасында дебедиң беле?

С а р г ы т. Эсинден айланайыным...

(Кытай нөкөр чуркап кирет.)

Н ө к ө р. Саргыт! Жаныңды калкала. Жашырын буйрук айтылды. Уулун экөөңдү жайлайт. Кач... *(Саргыт аны үн-сөзсүз тиктеп, мылтыкты ага берет.)* Мен кытаймын. Кытай менмин! Эрдигине баш урам. Мылтыкты уулуна сактайм. Кош! *(Кетет.)*

С а р г ы т. Туу куйругун чубап мамысынан тулпар качты. Тумар боосун тытып туурунан шумкар качты. Жүр, уулум! Тайлак баатырдын элине кирип баралы. Ээрдей белес ашабыз.

(Уулу экөө жетелеше чуркайт.)

ЭКИНЧИ КӨШӨГӨ

Үчүнчү көрүнүш

ТҮШ ЖАНА АЙКАШ

Сахнага жалгыз шоола түшүп турат.

Т а б ы л д ы. Ушул таштын түбүнө туулуптурмун. Аялдар таштын түбүнө, чөптүн түбүнө тууй беришет. Сени энең кайда тууптур?

Б а о Б а т у н у н э л е с и. Билбейм. Тууптур.

Т а б ы л д ы. Торкону кырча басып, кыз-келиндердин эмчегин тепсеп жүрөм.

К у т у к е н и н э л е с и. Сен каякты сүйлөп жатасың? Кайда жүрөсүң? Эне деген ким экенин билесиңби? Жети-миш тамырым зыркырап беймазамын. Күндө тосом күндө жоксун. Айда күтөм айда жоксуң. Бейиши болгон атаңдын үмүтүн тепсеп кайда жүрөсүң?

Т а б ы л д ы. Туур кылаар досторум жок, байыр кылар мекеним жок.

(Жыла басып кытай нөкөрүнүн элеси келатат.)

К у т у к е. Ыйманыңа камчы чаппа. Атасы ким экени билинбей төрөлүп калган балдар болот. Ата журту жок

адам туулбайт! (*Үшкүрүп.*) ...Наристе болчусун, ошондогу көкүлүңдүн жыты ай, каралдым ай. Чаңкайган күнүм, чалкалаган асманым — Керээзим. Учкан чымчыгым, бир чымчым топурагым, жылдыздарды этегиңе күбүп бергим келчү; айды чөйчөгүнө сындырып бергим келчү. Муштумуң тырнактай эле — муштумуңду алаканыма салып, беренден калган белегим, керээзим деп өпкүлөчүмүн. Андан бери жердин бетин канча жолу кар басты... Алдагы сен желөнгөн ташка келем — издейм сени, таппайм сени... Капырай, таштын ичинен ыңаалап ыйлаганың угулат, ташты шуудуратып жыланайлак чуркап келатасыңбы, келчи кучагыма наристем. Али-ий, муштумуң чоңоюптур. Көкүлүң эмне жыттанат деги?

Б а о Б а т у (*жылма сүйлөйт*). Экөөңөр кимсиңер. Буларга жабыр көргөзгөн ким? Түшүнбөдүм.

К ы т а й н ө к ө р ү н ү н э л е с и (*колунда Саргыттын мылтыгы*). Түшүнөсүң улугум, анткорум. Кылгыйып тиктеп сен билбеген мүшкүл барбы?

Т а б ы л д ы. Атантай баатыр апамды зордуктап алыптыр.

Б а о Б а т у. Бирөөнүн катыны бирөөгө катын боло берет. Бирөөнүн баласы бирөөгө бала болбойт.

К у т у к е. Чагым! Жалган! Чагым... Кытай улугу Турпанда атаңды кыйыктап, бүтүн уругубузду жайратканда качып чыккам. Сен боюмда, ай-күнүмө жетип тургам. Керээзим, сени сактап качкамын. Сен боюмда болбосоң атаң менен кошо алда качан мүрзөдө жатмакмын. Алдагы таштын түбүнө түнөгөнүм ырас. Ушул ашууда экөөбүз тең чылпылдап канга чыланып жатканбыз. Борошолоп кар жаап кирген. Экөөбүздү Атантай таап алып, кестиги менен киндигиң кескен, сени кементайга орогон. Ошондо эмне кардын алдында зыңкыйып тоңуп калбадык. Ой тобо, баркырап ыйлаганың угулуп атат кулагыма, балбырап эмчегимди соргонун көрүнөт көзүмө. Атантай, Тайлак барбактап сүйүнүп, тай союп жентек берген, асан чакырып, табылган бала деп атыңды Табылды коюшкан. Сени бирөө тумшукка чаппасын, басмырлабасын деп, ырас, Атантайга нике жаңырткам. Эр азаматтын колун карма, Керээзимди сакта деп атаң ыраазылыгын айтып кан какшаган болчу. Атаңдын аманатын актап, атыңды Керээз койгом. Сенин атың Табылды-Керээз. Керээзим!

Т а б ы л д ы. Өчүм бар. Өгөйлөшкөн. Сабашкан.

К у т у к е. Ууру-кески болдун, бей-бечараны сыздаттың. Ташбоор, бузуку, макоо болдун. Үйүр-үйүр жылкыларды уурдап Коконго сатпадыңбы... Тайлак баатыр саныңа кыл

чылбыр толгоп сабабады беле. Сен Қоконго качып кеттиң.

Табылды. Тайлақты... Атамдын төшөгүн тебелеткен бейбак эне сөрөйдү мууздап салам.

Бао Бату (*кытмыр күлөт*). Ай баткандай кыл, күн туталангандай кыл.

Нөкөр (*Баого*). Жанкечти. Кейбир. Жылма митаам. Кутуке. Он бешимде төрөдүм эле, он бешимде калдайган агайын күттүм эле, улгайганда бетим күйүп кара киёмби? Керээз жаздыгымды заардаган жыла-ан!

Табылды (*Бао Батуга чөгөлөп*). Атантай, Тайлактын айылы тигине, жолу мына. Элинин башын корумдай тоголоткула, тукумун куруткула, сууларын булгагыла, уулагыла. Аксайдын бетегесин тепсегиле, өрттөгүлө; Чатыр-Көлдү сокурдун көзүндөй соолтуп салгыла!

Кутуке. Туна чөккүр! Антпейсиң! Анте албайсыңар! Нөкөр (*Бао Батуга*). Мынакей таттуу тилиң. Жылмакай бетиң, кармаган мыйзамың. Дагы эмне дейсиң?

Бао Бату (*Нөкөргө*). Сен кимсиң? Ээрчиген сен ким? Нөкөр (*мылтык шыкаалап*). Мен! Мен! Кытай...

(Элестер жоголот. Табылды кыйкырып, ыргып турат.

Күн чачырайт. Алыста шаңкайган тоолор. Жакында салаңдаган аскалар — ашуу.)

Табылды. Жаман түш... жаман түш көрдүм! Көңүлүмдөгү оюм, көкүрөгүмдөгү жарам. Кудая тобо, оң жолуна башта.

(Таш куланат. Табылды уурдана карайт. Кетет. Чоро жабышкан зоокадан секирип түшөт. Белинде кисе, дары чөп жыйнап жүрөт. Үңүлүп чөп үзөт.)

Чоро.

Наристенин алаканына окшогон жарыктык.

Мен сени үзүп алдым дебейин,

Сен мени үзүп алды дебейин.

Улукман акенин дарысы бол,

Каалагандын баарысы бол.

Көңүлү жаманга табылба,

Көзү жаманга көрүнбө.

(Асманга, тоолорго кулач жазып ыракаттанат.)

Тоолордун тоолорун ашып,

Дарыялардын дарыяларын кечип,

Темирден таяк алып, темирден чокой кийип,

Темирден таягым ийнедей болгуча,

Белим түпкүчтөй ийилгиче...

Дүйнө кезип кетпес белем!
Колумда сыйкыр күзгүм болсо,
Төгөрөктүн төрт бурчун көрсөм,
Алдымда учкан килемим болсо,
Ак булутка жүзүмдү жуусам...

(Буркут шаңшыйт, узата карайт.)

Быйыл кыйын кыш болот. Быйыл кызыл жут болот. Бей-бечараны тумоо каптабасын. Улукман акенин бир дарысы жаңыдан бышты. Он чакты күн ичинде бүрүн күбүйт, түбүнөн казып катырбасам убагынан өтөт. *(Көрүнбөй калат.)*

(Айчувак, Саргыт киришет.)

Саргыт. Уулум, эс алчы. Мен артымды бир карап алайын. Бул даванды кимдер баспаган. Ашууларда адам сөөгүнө иттер семиришип, аккан суу сасып ичилбей калган заманды башыбыздан өткөрдүк. Шордуу Кашкар... Атабаба жергеси — алтын чөйчөктөй Кашкар, маңдай шоруң качан арылат?!

Айчувак. Апамдын мүрзөсү калды, ээ ата.

Саргыт. Баары... баары калды Кашкарда.

Айчувак. Ии-и, баары калган жок. Сенин күмүш чапкан балкан, апамдын сөйкөсү койнумда.

Саргыт. Эсиңен садага болоюн. *(Белиндеги түйүнчөгүн чечет.)* А мен... Кашкардын бир ууч данын белиме түйүп жүрөм.

Айчувак *(чоочуп, элеңдеп)*. Бирдеме шыбырт этти. Эсим чыгып атат. Эй, тигине!

(Чоро зооканын жаракасынан чөп үзөт.)

Чоро.

Мен сени чөп дебейин,

Сен мени төп дебе,

Атыңды ардактайын.

Улукмандын дарысы бол:

Көк жөтөл болгон балага,

Көкүрөгү дарттуу карыга,

Желкабыс чалган ургаачыга дары бол.

Көзү жаманга чалынба.

Ишенбегенге даремет бол.

Ишенгенге керемет бол.

Айчувак. Эй, киши?

Чоро. Ассалому алейкум.

С а р г ы т. Алекме ассалам, мусурман, сыягы, дарыгерсиң го. Кел, отур, жарты наным бар, бөлүшө жейли.

Ч о р о. Жарты чөйчөк суусунум бар, бөлүшө ичели.

(Отурушат.)

С а р г ы т. Таңгала тиктебе. Каканчындын каарынан, кожонун коогасынан качкан бечарабыз. Каран калган дүйнөнүн, кайсы бирин айтайын деген экен. Кашкардын жайын уккандырсын.

А й ч у в а к *(Чорого)*. Дада, колундагы бозунач, кереч деген чөп экен. Апам ооруганда биз ушуну кайнатып ичиргенбиз.

Ч о р о *(Саргытка)*. Сен... Өнүң жылуу учурайт. Кашкарлык устасынбы? Аштыкчыларга маңгел-орок жасап, Атантай, Тайлакка кылыч согуп бергенсин.

С а р г ы т. Оозуңа май, издегеним Атантай менен Тайлак. Эзелтен Керме Тоону жердеген боордош элек. Курткадагы Кокондун чебин кулатканыңарды эшиткенбиз. А биз Жаангер, же Кытай падышасынын торундабыз.

(Табылды баштаган сарбаздар үчөөнү басып жыгылышат. Байлашат.)

Т а б ы л д ы. Саргыт?! Сенин башыңа сайылган миң дилде менин калтама түштү. Хандын казынасына керексин. Балаң абдан чырайлык, колго суу куюп берет.

А й ч у в а к. Ата! Атаке!

С а р г ы т. Айланайын, уулум!

Т а б ы л д ы *(Чорого)*. Азирети ханыбызды ала-була дарт чалганын укканыңыз барбы? Күн мурунтан таппадыңбы, дарыгер? Дармегин короттуңбу? Эчтекеңди катпай, жашырбай мага үйрөтөсүң. Жулкунбагыла, жулуп таштайм бир жериңерди. Чунаңдабагыла, чуркурабагыла. Азыр атка таңабыз. Үзөңгү кагышабыз. *(Кисени ачып.)* Беригилер айымдар кашын боёгон, тишин боёгон немелерби? Абдан... *(Сурнай үнү угулат.)* Болгула! Оозун таңгыла! *(Үчөөнү сүйрөп, шашыла жөнөшөт.)*

(Арап баатыр, жаракчан сарбаздар.)

А р а п. Кызыталак Табылды Керээз таптырбады.

С а р б а з.

Баатыр, азирети ханыбыз

Табылды Керээзге илхам кылат.

Мартабасы сизден бийиктеди.

Алиги Гүлбакта сизди кетирип ийип

Узак-ак масилет курду ханыбыз.
А Кытайды бузган сиз... у-уу.

А р а п.

Менин башымдан аттап...
Менден мурда хандын көңүлүн таап,
Ордого жаккысы бар.
Башын жулам.

С а р б а з. Табылды Керээз азиретиге адал кызмат өтөп жатыры.

А р а п. Апасынын ак сүтүнө түкүргөн паччагарда эмне-нин адалдыгы. Жыпар куюн, кыз койнундай Нарынды чанып Коконго качкан эшекке адалбы? Колума тийсин, өзү-нүн туулган журтуна курман чалам. *(Пауза.)* Суу боюна түшүп аттардын жонун сергиткиле. Сарбаздар белин чечсин.

(Жалгыз. Сахна күүгүмдөйт. Найзасын жөлөнө үргүлөп, уктап кетет. Тайлак баатыр, жигиттер тегеректейт.)

Т а й л а к. Уйку менен күлкүгө ар намыс жок. Ба чир-кин, уйку эмес, бекен?!

Ж и г и т *(эңкейип)*. Арап... баатыр экен.

Т а й л а к. Арап?.. Араппы? Жүрөгүндө кара жок, жоо-нун жолун тосуп баатырдын баатыры уктай алат. Эй, аза-мат! Ушундай сулуу, ушундай сүрдүү эр азаматты кантип кол барып өлтүрөбүз. Кантип өмүрүн кыркабыз? Аттиң дүйнө ай, эгизим болуп калбаспы. Эй адамзат, неге кыска баатырлардын өмүрү?! *(Жигиттерине.)* Жарагы жокту жайлаган, уйкуда жатканды байлаган — эрдин наркында жок. *(Арап оодарылат.)*

Ж и г и т. Эй, Баатыр!

(Арап, көзүн ушалап.)

А р а п. Кур дүрмөттөй таркылдаган кимсиңер? Тай-лак... Тайлак баатыр?!

Т а й л а к. Элимдин журтуна төрт бучкагыңы жайып уктаганыңа жол болсун?

А р а п. Уйкуну бузган адепсиздерге жол болсун?!

Чопкутумду кийгизбей, тулпарымды мингизбей,
Қаракчыдай тегеректедиңер.

Т а й л а к.

Талпагыңды ташка жайсам болот эле.
Қаныңды чачайын дедим эле,
Мен сени уурдап өлтүрө алаар эмесмин.
Сен уурунун өлүмүнө ылайык эмессиң.
(Қыйкырып.)

Мандайлашып өлтүрөм!

(Жоо-жаракчан Араптын сарбаздары.)

Тулпарыңдып жалында өлтүрөм!

Каныңды ээриндин кашында чачам!

Арап *(туулгасын кийип, найзасын алып.)*

Кыйкырып бүттүңбү?

Кызыл өңгөч бизде да бар.

Кырчылдашка даярбыз.

Тайлак *(ийилип, ызааттап)*. Кулдугум бар, баатырдык наркыңа. Атым тартуу, башым тартуу, Керме Тоонун кулунубуз, достошолу.

Арап. Азирети хандын тузун аттабайбыз.

Тайлак. Айтып коюу бизге парз. Сөзгө конок бер.

Арстандай чамынып келеби дедим эле,

Арыган түрүң бар, үч күнгө өргүп ал.

Анан, аргымактын жалынан шамал учуруп,

Эрөөлгө чыгалы. Кумардан каналы.

Араң барган Арапты сайыптыр деп

Жаманаттыга калбайлы.

Арап *(ийилип, ызаттап)*. Үч күнү үрпөйүп сарсанаа тартып башым шишиптирби? Сени киши өңдөнтүп

Үч күнү күтүп жүрө аламбы?

Аруу жуунуп, ак кийинип келдиңби?

Жекеге чакырам!

Тайлак. Жазаттың тайса сөөгүндү кордобой

Ариеттеп көмдүрөм.

Ушул бел — Арап өлсө Араптын бели,

Тайлак өлсө Тайлактын бели атыгат.

Чык жекеге?!

Эки тараптын калкандары, найзалары тирелише түшөт. Эки баатыр тизелеп кылыч миздерин өбүшөт. Сурнай күүсү — «Найза сал» тартылат. Сахна күүгүмдөйт. Кыпкызыл учкундар. Шуулдаган шамал. Көчкөн булут. Дүбүрттөр. Калкандардын кагылышканы. Качыр этип сынган дабыш. Жалгыз аттын кишенегени. Сахна жарк дей түшөт.

...Көкүрөгүн жара сайган найза сыныгын өзү кош колдоп сууруп ыргытып Арап баатыр сулап жыгылат.

Үн. Арап баатыр... Тайлак баатыр сайышкан жер... Ал күндөргө күбө болуп, Тогуз-Тородо Араптын бели турат.

(Сахна акырын жабылып, Манас айтыла баштайт.)

ХАН ОРДОСУ КАГЫЛЫШ

Хандын саябап жайы. Чарпаяда Чоро, Айчувак көптөн бери отурушкан.

Чоро (*дары ийлеп олтурган*). Ошентип, Жээренче чечен акыл таап хандын каарынан кутулуп кетиптир. Уктуңбу, сендей баланын акыл тапканын: урушпай, ыйлабай, тил алып акырын жүрө берчү экен.

Айчувак. Атамы сагынып атпаймбы, дайыма түшүмө кирет. «Алтын көкүл Кашкарым» деп баягы ашууда олтуруптур. Жанында кыпкызыл көмөч наны туруптур. Колумду сунсам көмөч нан тегеренип кетти. Ал көмөчтү аюу, карышкыр, түлкү кубалады. Баарыбыз кубалап жетпей койдук. Мен көмөчтү кармасам атамы таап алмакмын. Эми таппайм го? Айтсаң байке, атам барбы? Атам каякта?

Чоро. Атаң Курткада. Куугун жегенде атаңды таштай качышпадыбы. Ал эл-журттун арасында.

Айчувак. Кашкарга кетип калдыбы? Эмне үчүн издеп келбейт?

Чоро. Жумушу жоктор ордого кирсе башы кесилип мамыга сайылат. Көп сурамжылаба, шүк жүр.

Айчувак. Билем-ем. (*Эки жагын каранып, койнун аңтарып.*) Атамды сагынам. Сагынганда (*колтугунан алып*). Мобуну жыттайм, атам жасаган. Апамдын мүрзөсү Кашкарда. Баягындачы, бизди байлаганда, апамын ушул алтын шакегин оозума жутуп ийгем. Анан акырын карап жүрсөм, бир күнү (*куйругун чаап*) быягымдан чыкты шакек.

(*Экөө күлө басышат. Айпери кирет.*)

Айпери. А-эй, экөөңөр неге күлүп атасыңар?

Чоро. Э-ээ, Айпаша, ит менен ойносоң үрөсүн, бала менен ойносоң күлөсүң деген кеп бар. Мына бу бала кызык.

Айпери (*Айчувакка*). Жакшынакай бала. Чечек, чоңураак болсоң эмне?

Чоро. Чымчыктан көзүңүз катат. Эркечиңизге убалыңыз жетсин, Айпаша.

Айпери. Сиз хандын тамырын кармайсыз, дарысын издейсиз, дүйнөдө мендей сулуу бар экенин билесизби? Мазем жок, башым ооруйт.

Чоро. Мазеңиз канбаса башыңыз ооруйт да. (*Айпери*

жалт карайт.) Төг, падышага ылайыксыз, сиздей асмандагы айды капаска камашты. Кимдер күнөкөр?

Айпери. Билем.

Чоро. Билбейм. Мен дарыгермин. *(Айчувакка)* Жүрү, чечек. *(Айпериге)* үлпөтүңүз улансын. Түзүк... билем деген сөз түзүк, падышайым. *(Экөө кетишет.)*

Айпери. Падыша элем байландым. Айчүрөк элем — тепселдим. *(Ойлуу.)* Оморхандын жесиримин. Букарэмри Насуруллага тил жеткен. Оң башталса такка олтурам. Сол башталса, маа десе өлүксүз эркектер мени талашып кырылсын; такка отуруп тажы киет белем, туу кармап тулпар минет белем. Мейли, хандар, бектер четинен бирден өлө берсин, четинен бирөө короомо кирет. Түк уялбайт бу бетим, түк кызарбайт бу бетим. Мына асманым. Мына басканым! *(Ойдолой басат.)*

(Килем, кумура, жаздыктар көтөргөн ордо кыздары Чарпаяга орун сала башташат.)

Айпери. Кыздар, качан тууйсунар?

Кыздар. Күйөөбүз жок эжеке.

— Килем токуйбуз.

— Килем кантип туудурсун.

Айпери. Күйөөлөр шагырап жүрү го. Килемдин арасына катып албайсыңарбы.

Кыздар. Килемге каткан күйөө кимди жыргатат эжеке. *(Кетишет.)*

Айпери *(ойлуу)*. Кимди жыргатат...

(Табылды кирет.)

Табылды. Айпери, көктөн түшкөн шамчырак, көңүлүңүз кушубак жүрөсүзбү?

Айпери. Кучунашым кармап башым эңги-деңги. Масмын.

Табылды. Мас аял — башында мээси аз аял.

Айпери. Аял бирде мас болот, бирде таз болот. Бирде жаңылат...

Табылды. Бир жаңылган он жаңылат. Он жаңылган жүз жаңылат... Ар кимден үмтөтө берет, баш оорулуу болот.

Айпери. Бя? Мен өчөшкөнүмдөн жанылам.

Табылды. Эңчиктеген эриң жок, эминеге өчөшөсүң? Кудай аялды шылдындап жараткан: кеби жылуу, өңү сулуу, а башында мээси кем, ыраспы жеңе?

Айпери. Жеңе? Жеңе дейсиңби? Аа-аа, өлүп кал аа...

Табылды. Шарапты шимирип, шалкылдаган түндү билесиңби. Шол түнү, эже-жеңе болуп калгансың. Андай-

да эжеси жеңе болуп, кайнагасы кайни болуп калмай-лар көп.

Ай п е р и. Кудай урсун билсем. Теңир урсун.

Та б ы л д ы. Катындын карганганы — карганын бок чокуганы.

Ай п е р и. Табылды, ханга жагып, бийиктеп алгандан кийин жоон сүйлөп баратасыз.

Та б ы л д ы. Үндөбөңүз, Айпери. Ана, жоондор келатышат.

(Экөө эки жактан чыгып кетишет. Мадалы жалгыз. Ойсоктоп Айпери кирет.)

Ай п е р и. Шейшебим ээн нечен түндөн бери.

Ма д а л ы. Түн сайын түтөмбү сизге? Сиз, бетпак, чыгып кетиңиз. Артымдан ээрчийсиз, шыйпандайсыз, акимдердин көзүнчө кылгыра тиктейсиз.

Ай п е р и. Тилдебеңиз.

Ма д а л ы. Абийримди төктүңүз. Атасы Омор хандын төшөгүн тебелептир деп жайылып кетиптир. Битта бетиңиз карарды.

Ай п е р и. Ырас, биттадан бетибиз карарды. Битта бетибиз караргандан кийин кантип агартабыз. Жуусаңыз кетпейт. Бетибиз болсо алмаштырып алат элек.

Ма д а л ы. Бетиме көө жапкан сиз!

Ай п е р и. Сиз, сулуулугума кызыгып, намысыңыздын улуулугун неге унутуңуз? Аа-а, айдай төшүмдү шимип, далымды качырата кучактаганда эс-акылыңыз кайда жоголду? Хандан коркуп, динден коркуп, эр албаса же жер албаса, же сиз албасаңыз не кылайын? Дитиңиз бузулганда этегимди ачып койгон жазыгымбы?

Ма д а л ы. Бетпак! Кетиң. Ордодон кетиңиз.

Ай п е р и. Кетейин, эркиндик бериңиз, дүнүйө бериңиз. Күчтүүсүнөн, сүттүүсүнөн эркек тандайм. Абийрибиз жабылат, ушак басылат. Мени өлтүрсөңүз бүткүл мусулман журтуна жүзүңүз карарат. Насрулла төркүнүм кунумду кууйт *(тымтырстык)*. Алтүндө койнуңузга кирем.

Ма д а л ы. Мен... мен бейтапмын.

Ай п е р и. Мен аялмын. Жашмын. Сулуумун. Деникардым таптаза. Түшүндүңүзбү? Жооп күтөм тезинен. Уктуңузбу? *(Безбелдектей чайкалып чыгып кетет. Мадалы жер муштагылап, кумурадан мусалла куюп, удаама-удая жутат. Чоро, алтын табакка салып канжа сунуп Айчувак кирет.)*

Ч о р о *(таазим этип)*. Туйбаганды туйгузган мартабадуу ханыбыз...

Мадалы. Дарыкерим, дартка айлакерим. Мээм лукулдап, көзүм тунарат.

Чоро. Мээпизде илдет бар. Мурда көзүңүздү ачалы. Күнчүлүк жерди көрөсүз, кузгундун көзүн чегип карегинизге тамчылатабыз.

Мадалы. Качан?

Чоро. Ханым, мойнуңуздун, колунуздун түрү жаман. Ооруңуз ырбап баратыптыр, бул — ала деген илдет. Миңдин бири дармегим бар эле, жоготту.

Мадалы. Ким?

Чоро. Табылды Керээз. *(Тыным.)* Урматтуум, Улукмандын дарысы дүйүм чөптүн бүрүнө, тамырына жашынган. Бирде табылса бирде табылбайт. Жыл үрпүнө жараша жакшы чыгат, же кысыр калат.

Мадалы. Тап?

Чоро. Адөөлөт адамдын дартына табылбай койчубу *(койнунан кутуча алып сунат)*. Мына, ачкарын күнүгө үч маал сыйпаңыз. Эч жан көрбөсүн, эч жан билбесин.

Мадалы. Неге?

Чоро. Анты бар, азизим, башка киши көрсө эми түшпөйт. Каксыз айыгасыз. Жан кишиге билгизбеңиз.

Мадалы. Адегенде сизге сыйпап көрсөт... *(Сырттан бака-шака.)* Бу кайсы тынчың кеткир? *(Ордо кишици жана нөкөр Эшмат Серкерди коштоп кирет.)*

Серкер. Мен, Эшмат деген тынчың кеткир, таксыр...

Мадалы. Таксырдан садага кет! Жыйган насибимди кыргыздарга талаттың. Букар эмири Насрулладан качкансып көчүгүң бүлкүлдөйт. Көрккөнүң Тайлакпы? Даткаларга Табылдыны алмашып, беделимди кор кылып жүрөмбү. Арап баатыр өлсө — куп болуптур. Акимдер көгөндөлүп жатса деле табаам мындай канбаспы! Бутумду ушалап, минтип *(Айчувак сунган канжаны эми соруп)*, минтип нашаамды түтөткөндөргө асыл баштарын алмашкыча абийирин сактап өлүшсүн. Таманым тийген жер датканын башы.

Серкер. Азирети...

Мадалы. Кимден ачууму чыгарып, кимди жутаарымды билбей турдум эле, калласын шыргыйга.

Серкер. Айланайын таксыр, ырайым эт, катын-балама жүздөшөйүн.

Мадалы. Катының сендей кара бет. Балдарың хандын малайы.

Серкер. Карындагы балаың хан болорун ким билет!

Мадалы. Хандан үмүтү бар. бузуку! Катыны талак, туз ургур!

Серкер. Башыңызга бөрк кийгизген биздин туз!
Кутурткан биздин туз. Катының сеники талак! Атаңдан
арткан катының... Хан бузулса калкына зыян. Аа, адам
баштуу айбан!

*(Жеңинен канжар сууруп саярда нөкөрдөн мурда
озунуп Чоро канжарды кагып жиберет.)*

Мадалы *(Нөкөргө)*. Кашайгырлар... *(Нөкөр Серкерди сүйрөп кеткенден соң, чапанын Чорого жабат.)* Ал-коомо, сыйыма татыдың. *(Кутучаны жан чөнтөгүнө катат.)*

Чоро. Искендер Зулкарнайын да дарыкерине өз чапанын жаппаган.

Мадалы. Дарыкерим, бирөөгө чекеңи черттирбейм. *(Айчувакты көргөзө.)* Балага өзүң адеп бересиң. *(Ордо кишиesine.)* Менин айтканымдай болсун.

(Мадалы жалгыз. Табылды кирет.)

Табылды *(кол куушуруп)*. Дарыгерге дооматыңыз барбы, азирети ханым?

Мадалы. Ал кишиге карызмын. Аны тапкан сиз. Сизге айтаарым бар: арам тамак Серкерди бузуку Тайлак бузуптур. Тайлакты жайламайын жан тынбайт. Айласын тап. Шул мүдөөгө жарасаңыз...

Табылды. Кол башкарам. Керме Тоону чабам. Маргыланды бийлейм.

Мадалы. Хандын убадасы эки эмес. Камдан...

Табылды. Хоп! Кытай улугуна тил табам. *(Кетет.)*

Мадалы. Мындай көз боочуну ата-энени сатып таппайсың. Мээмдеги илдеттин бири ушул. Кызматын өтөп бүтсүн. *(Кетет.)*

(Чоро, Айчувак киришет.)

Чоро. Үкөм, эмине сүйлөштү? Уктунбу?

Айчувак. Коркуп уга албай койдум. Табылды бир жакка жөнөгөнү жатат.

Чоро. Аттиң...

(Кыздар чуркап кирип экөөнө ийилишет.)

Бешинчи көрүнүш

ЭЭН ЖАТКАН ЖЕР ЖОК...

Үн. Окко каршы чаап, найзанын учуна өпкөсүн курулай тосуп берүү — бул, али эрдик эмес. Эрдиктин баары маңдайы кашкайып көрү-

нөө турса элдин мууну бөксөрмөк. Өмүр бирөө, өлүм да бирөө... Жан таттуу, жашоо кымбат. Арийне, душмандын сый-сыпатына майдай эрип кетпей, митаамдыгына чалынып жыгылбай, кыябы жетмейинче сабырын тутуп... (Ат дубурту.)

Бир күндөрү Чоро менен Айчувак үзөнгү кагышып ордодон качып чыгышты.

Кытай падышасынын кумдай куюлган аскери Керме Тоонун бир өңүрү Кашкардын эзелки чек арасын кайрадан каптады. Жаангер кожо аларга туруштук кыла албай Терек даванын аша качып, кыргыз айылдарына баш маанектеди.

Сары кийинип каны ичине тартып кумсарган ырайымсыз желдеттер шылтоо таап, Нарындын боюна келатты...

Көшөгө ачылат.

Үрүл-бүрүл. Кабыргадай ай. Туш-тушу зоока, сүрдүү капчыгай. Чарчаган, кийимдери тытылган Кутукени саргыч кийимчен кытай нөкөрлөрү сабоолоп айдап алышкан.

Ба о Б а т у. Сен кытай кызы экенсиң.

К у т у к е. Кыргыз кызымын.

Ба о Б а т у. Кытайда төрөлгөнсүн.

К у т у к е. Кытай эмес — Кашкарда, уктунбу, Кашкарда төрөлгөм. Жети атамдан бери Кашкарда.

Ба о Б а т у. Кытай кызысың...

К у т у к е. Бир сөзүн миң кайталаган ашмалтай. Укпасаң кулагыңа туфа! Бул жердин аты Туук. Бул жерди Туук дейт. Уктунбу, улугум, Туукка келдиңер.

Ба о Б а т у. Түй-юк... Түй-юк?

К у т у к е. И-и, туюктасыңар. Карачы, кайберендери тескери жайылат.

Ба о Б а т у. Кана Тайлак? Кайда жаангуй. Качан жетебиз?

К у т у к е. Жетип калдык улугум. Кичине чыда. Чыдап тур. Алакөөдөн баатыр кийиктин этине тоюп тонкоюп жаткандыр. Барып эле баса каласың. Даяр!

Ба о Б а т у. Тирик болсо башын кесем, көмүлүп жатса көрүн ачып жазалайм. Намысым колума ңиет. Кашкарга кайрадан тайрандайм.

К у т у к е. Тайрандайсың, улугум, кичине эс алалы. Бир ууртамдан суу ичели. Сууңарды ичкиле. Аз калды, тайрандайсыңар.

Ба о Б а т у (чаңырып). Кана Тайлак. Кана Атантай?

К у т у к е. Баатырды аялдан сурабайт, баланы уйкусунан издебейт!

Ба о Б а т у. Анкылдаба, канчык!

К у т у к е. Ырас, жолборсторубуз эл четинде, биздей канчыктары короо кайтарат. Короону шимшилеп, сен канчык эмей ким канчык?!

Нөкөр (*шашылып*). Жанжүн, кийикпи, кишиби, караан көрүп калдым.

Бао Бату (*Кутукеге*). Сен... сен кандай жерге апкелдин?!

Кутуке. Атаңдын башындай жерге... атаңдын чокусундай жерге апкелдим! (*Зоолорду көргөзүп.*) Мына сага Тайлак! Тыягың зоока, быягың зоока. Алдың Туук, артың тосулуу. Ме...

Бао Бату (*нөкөрлөрүнө*). Сактангыла (*Кутукеге*). Ырайым кылам: өз көзүңдү чуку, өлтүр өзүңдү.

Кутуке. Коркок өлүмдү түйсө жырткыч болуп кетет. Жырткыч болуу салтыбызда жок. Бетине түкүрүп өлөбүз, өлсөк... жерибизди кучактап өлөбүз.

Бао Бату (*элеңдеген нөкөрлөрүнө*). Кайрылып айлына барабыз. Менин куйкаланган балдарым үчүн, Чжень деген аялым үчүн бургуттарды бирден терип, күчүктөй кыңшылатып кыйнап, өчүбүздү кандырабыз.

Кутуке. Баатырлар кайдасыңар?! (*Бао Батуну баса жыгылат.*)

(Ураан-жаңырык. Тайлак жигиттери менен нөкөрлөрдү курчап калат.)

Тайлак. Кана, каканчындар, жол болсун?!

Бао Бату. Тайлак багадур, адашып кеттик.

Тайлак. Адашма тийген айланпаштар, Бээжинде туулуп, Анжыянга адашат.

Бао Бату. Кокуй иш болуп кетти, Тайлак багадур. Сиз менен мамилебиз таттуу, амалыбыз ысык...

Тайлак. Жылуу сүйлөйт, бу желмогуздар, катындай чачын өргөн атаңдын...

Бао Бату. Тайлак элибиздин салтын сөкпөйлү...

Тайлак. Сөкпөйсүнөр, а кебез менен муздайсыңар. (*Кутукени көргөзө.*) Кыйнайсыңар. Менин Куту жеңемде кандай акыңар бар? Эмине кусаматыңар бар кыргыздын зайыбында? (*Жигитине.*) Куту жеңени эс алдыргылачы (*Кутукени алып жыгат*).

Бао Бату. Тайлак багадур, Жаангуй кожо кыргыздардан коломолуу кол жыйнап жатышат деп уктук. Жаангуйдун башын кесип келүүгө аттанганбыз. Хуандинин буйругу... Издегенибиз Жаангуй.

Тайлак. Жаангерди! (*Жаангерге*). Кожом, булар издеп жүрүптүр сени. Эки ийниниздеги периштелериниз айттыбы?

Жаангер. Кайрындар турганда периште сүйлөбөйт, баатыр.

Тайлак (*Бао Батуга*). Мына Жаангер! Акыреттик досу Мамед Ахун бизге байлап келди. Жалгыз досуна батпаган, ушунун какжыраган башына бүлгүн түшүрөсү-нөрбү? Тойгон жери бар, токтогон ата журту жок жалган-чынын башына... (*Жигиттерине*.) Бу солондорду зоокадан ыргыткыла, карга, кузгун сөөгүнө тоюнсун (*солондор би-рин-бири сүйрөп чыккандан кийин Бао Батуга*). Сени да ушинтсем болот эле, бирок падышаңа сөз жеткирер ки-шим жок. Айта бар падышаңа:

Эн жаткан жери жок, ээсиз жаткан мал жок.

Ажыдаар сойлосо — бооруна тиер чок бар.

Окчонтойдо ок бар.

Падыша алдындагы ашын жейт.

Ашын жебесе башын жейт.

Дагы бул сөздү айта бар:

Ата-баба сөөгү кең болгон жерге,

Азаптуу күндөрдө бири-бирине бел болгон элге,

Кыжындап көзү-башын кызартпасын.

Өз ырын ырдап, өз кырын кырдасын.

Эселектерин жумшап,

Элди элге кырды бычак кылбасын.

Анан байыркы кептен козгоп айт:

Бул Керме Тоо —

Алооке хандын каарынан,

Алмамбет качып келген жер.

Ак келтесин асынып,

Айкөл Манас жүргөн жер.

Алдагы кулагың кулакпы же башкабы?

Башың өзүнүн ордундабы?

Жоготпой, коротпой айта бар кыйкымчыл падышаңа...

Ал Жаангерди...

(*Саргыт чуркап кирет.*)

Саргыт. Тайлак... Тайлак баатыр! Жаангердин ба-шын сурайм. Кара эшек кылып бир минип алайын.

Тайлак (*Жаангерге*). Кимисине барасың эшеним?

Жаангер. Саргыт! (*Бутуна жыгылып.*) Айланайын Саргытка...

Тайлак. Менин сөзүм эки эмес (*Бао Батуга*). Ба-шы-көзү, ичеги-карды, селдеси менен сеники (*Саргытка*). Атаа-а Саргытым, мурдатан айтпайсыңбы? Бүттү... сөз бүттү.

Жаангер. Аллага күнөө кылба, Тайлак баатыр.

Мен пайгамбар насилимин. Кайрыдинге кор кылба. Мен ыйыкмын.

Т а й л а к. Элден ыйык эмне бар? Эр жигиттин пайгамбары — эл.

Ж а а н г е р. Кагылайын мусулман, кыйыгыма тийбе, кармап салам. Кара таш кылып салам.

Т а й л а к (*жайдары*). Курткада таш болуп жатсам арман жок! (*Жигиттерине*.) Жаангердин колун аркасына таңып, бу айбалыдай неменин алдына салгыла. Чегине жеткиргиле (*жигиттер алып кетишет*).

С а р г ы т. Бекер кылдың баатыр. Жыландын башын өлтүрөт, бекер кылдың (*кетет. Кутуке кирет*). Ак жолтой Куту жеңе, эс алдыңызбы? Саамайыңдан айланайын Куту жеңе, бүгүн сенден акылдуубуз жок.

(*Жоокер кийимчен Атантай, жанында Семиз*.)

А т а н т а й (*бакырып-өкүрүп*). Айланайындар, аксар-башыл. Кутукем аманбы? Байбичем кайда?

С е м и з (*терин аарчынып*). Байымдын байбичеси... Байымдын байбичеси аманбы?

К у т у к е (*Атантайга*). Жоо кайда деп бакырбайсыңбы, айыл атасы?

Т а й л а к. Абамдыкы жөндүү. Кара башыңа иш түшсө зайыбыңдан күйүмдүү ким бар? Бир тугандар кыйышып кетет, а жакшы аял... жакшы ургаачыга эзелтен ызаат кылганбыз (*жалт карайт*). Ырчыңар кана?

С е м и з. Кара жерге кирсин, жүрөт да.

Т а й л а к. Үйрөткөн шумкары сен болсоң, анан кантсин. Заманына жараша адамы (*Семиз Атантайга шыбырайт*). Аба, сөзүм бар (*Кутуке, Семиз кетишет*).

Дүпүрөтүп жылкы айдап кай мураска жеттик, аба Малың түгөнгүр жоонуку же жуттуку экен. Чогуу көчүп, чогуу конгонго не жетсин. Элиң текши эмес, ылоо кайрылышалы, томаяктарга мал энчилеп берели.

А т а н т а й. Эмине?!

Т а й л а к. Элге жарлык кылабыз: жер эмчегин эмгиле дейбиз. Зомбулукту, уруу-кескини токтотобуз.

А т а н т а й. Те-ейт! Келжирек... (*Ызырына чыгат*.)

Алтынчы көрүнүш.

ТАЙЛАКТЫН ӨЛҮМҮ

Кырман. Тайлак Саргытка башын тандырып ордуна туруп жатат. Ырчы бир капты бууп ары сүйрөп коёт. Үчөөнүн тең колунда жыгач күрөк.

Ырчы. Аялым койчо төрөйт. Он бир балам бар, дагы боюнда. Баатырга бүгүлбөсөм, байга жагынбасам аларды кантип багам.

Тайлак. Ар кимдин ырын ырдап тумшугуң жылыдыбы? Эр эмгегин жер жебейт, жаздан баштап аштык айда, дыйкан бол. Унаадан кам санаба. Тиги мингенин баш-оту менен сеники.

Ырчы. Баатыр... баатыр, ишенбей жатам, кудай урсун!

Тайлак. Жарлыкты уккан жок белең? Мени айтты де, Чубатайга бар, он бир балаңа он бир жандык бөлдүрүп ал. Бир кап эгин ал.

Ырчы. Баатыр, айланайын, Тайлак. Кантип?.. Чубатайга барамбы? *(Чуркап чыгып, кайра кирип.)* Мурда малды жеткирейин *(кетет)*.

Саргыт. Баатыр, өңүң бузулуп турат.

Көр оокаттын түбүнө жетесиңби?

Эр жигиттин жаны таштан жаралыптырбы?

(Тайлак акырын чыгат.)

«Устун болуп дүйнөгө,

Өлбөй жүргөн кимдер бар.

Өлгөндөргө жер чукуп,

Көмбөй жүргөн кимдер бар».

Сагындым алтын чөйчөк Кашкарымды.

Куса болдум алтын көкүл Кашкарыма.

(Кулагына уйгур музыкасы угулат.)

(Атантай, Семиз, колдорунда камчы.)

Атантай. Тайлак кайда?

Саргыт. Жайына коюңуз, аба, шакыйы кармап чыдабай...

Атантай. Тил албаса шакый болот. Туттугат.

Саргыт. Антип айтпаңыз, антпеңиз!

Атантай. Тыйба! Тыйбагын. Сен акмакты сарбаздардан куткардым эле.

Саргыт. Жакшылыгын доолаган эр кишинин иши эмес, Атантай.

Атантай. Тейт! Атыман айтат. Мен турганда үнүн менден бийик чыгарат. Жайытымды бузуп, эгин айдадыңар. Малымдын чөбүн жедирбедиңер. Жылкымды талап... жылкычымды сабайсыңар. Тентип-тербиген кул!

Саргыт. Тентисем эл издедим, тербисем жер издедим. Камчыңды чапсаң да чучугумду чакпа, Атантай?!

Атантай. Чучугуң какшаса Кашкарыңа кет. Жогол!

Семиз. Курсагың тойсо жүрө бербей, ошент!
Саргыт. Сенден келгенди көрдүм. *(Семизге күрөгүн таптайт.)*

Семиз. Сойду-уу.

(Атантай Саргытты камчылап жиберет. Тайлак кирет.)

Тайлак *(Атантайга)*. Дагы Саргытка асылдыңбы? Жылкыңды бүлдүргөн мен. Жылкычыңды сабаган мен. Канымдан корком. Жаманатты боломбу деп корком. Болбосо сеникиндей баштар сайга тоголонгон.

Атантай. Кан кускур! О жарткан кудай, агасын ушинткен ким бар?

Тайлак. Ырас, агамсың. Ыйлашаарым... Боорумсуң. Арийне элден кымбат эмессиң. Кыргыз жергесин жакама топчулап берген ата-бабадан артык эмессиң сен! Ысык-Көл, Соң-Көл эмессиң! Каснеттүү Улуу Тоого, керек болсо өзүмдү ыйык чалам! Эл оң көчсө тескери көчсөң, оң жүрсө тескери бассан, угуп кой, агам, жинине карабайм, териңди сыйрып салам!

Атантай. Бул жинди болду. Буга жин тийди кудай! Эл көзүнчө арбагымды тепседи *(Саргытка)*. Сен... Сенсин! Кашкардан жарты нан таппай тентиген селсаяк!

Саргыт. Тентиген атымды өчүрбөдүң. Мен да бир кишиче бар элем коломтодо. Ага-инилер, мен үчүн араздашпагыла... Ичиңер ыйкы-тыйкы болсо, күн эмине болучу? Биз силерди күн кылып турубуз го, Тайлак.

Тайлак. Сөөгүмдү жашытпа, Саргыт. Күн болуп тийип тура албасам кантейин. Күн да батат экен, чыгат экен, о ырынан чыры көп, түзүгүнөн бузугу көп заман! *(Улам чекесин укалап, чабалактайт.)*

Саргыт. Тайлак баатыр, ыраазымын сага, ыраазымын барыңа. Мен, бир кишинин сөзүнө терикпейм. Элин сагынбас эр болбос. Ата турпагымды сагындым. Анын башына эмне күн түшсө көрөйүн. Айта албай жүргөм. Мен... Эл-жериме кетем! Туйгун заман тууруна конот. Кашкарда эзелки кандашыңар бар экенин унутпагыла. *(Эки этегин куруна кыстарып.)* Айчувагым аманат... аман болсо ата турпагын табаар. *(Чөгөлөп, баш ийип.)* Бир боорлорум, эки тоо көрүшпөйт, эки адам көрүшөт. Мен кам көрөйүн. *(Кетет.)*

Тайлак. Эл ичинен эр кетсе элдин бөксөргөнү. Саргытты токтоткула. Кетсе да күлүк мингизип, күрөөкү тон кийгизип жөнөтөбүз. Тууганына келгендей болуп барсын Кашкарына. *(Тургандар чыга башташат.)*

Атантай. Угуп кой иним:

Мен жылдырып жылкы айдап, жылжытып казы чайнайм,
Мен жердин ташын чукугуча, ээрдин кашын чукуйм.

Семиз. И, төп сөз.

(Тайлак жалгыз. Жигити ээр-токум көтөрүп кирет.)

Тайлак. Бурулду жайдактадыңбы? Ырас кылып-
сын, бир аз жер жамбаштап алайын. Башым чыдатпай
баратат. *(Жигит ээрди жаздап, тердикти салат.)* Баргы-
ла, кимиси кылтындаса, жинин каккыла! Көзүм тирүү
турганда билгенимди кылам...

*(Жигити кетет. Тайлак ээр жазданат. Жыла басып
чүмкөнө селдечен табып кирет.)*

Табып *(Тайлактын тамырын кармап, чекесин ба-
сып)*. Баатыр, тамырың лукулдап гарс жарылганы туру.
Буурчактай бузук кан чекене түнүлүп, мына, курттар
мээнде дүргүп жүрү. Оо, кокуй, майып болосуз. *(Тайлак-
тын башындагы таңуусун ыргытып, наштарын койнунан
суурат.)* О кокуй, көз ачылат, эс аласың, а демдеп коёюн
баатыр. Ыпылас кандар мына, мурдуңузга, а мына та-
мырга токтоду.

Тайлак. Табысыңбы? Башым оң таптырбайт го?
Мээ куртпу дейм. Жанымды жай алдырчы. Көзүң таа-
нышпы, мени тике карачы, эй табып?

Табып. Алаксыба пендеси, төмөн кара, сүйлөбө баа-
тыр. Эңкее бер. Мына, мээ курттан кутулдуң. *(Шашка-
лактап наштарын катат.)* Кылыч кеспеген Тайлакты кал-
кан менен ууладым. Найза тешпеген Тайлакты наштар
менен жайладым. Кырк жашында тырмагымды чыгыңа
майладым. Суурдай аңкыштаган энемдин кайниси... Кай-
наган кегим, бүтпөгөн өчүм! *(Кетет. Жигит чуркап
кирет.)*

Жигит *(чөгөлө)*. Баатыр! Баатыр, көзүңдү ач, катуу
кабар! Кокондон кол аттаныптыр. Хандын туткунунан
Чоро келди. *(Чурулдап эл жыйнала баштайт.)* Баатыр,
сага эмне болду? Эмне болуп кетти? О, эл-эл!

Тайлак. Чоро дедиңби? Кайда? Жаным жай алып
баратат. Чоробу? Эмне дединер? Табып кана? Хандын
колубу? Кабыргалуу ат мингиле, жигиттер... Керме
Тоону...

*(Сахнаны үзүктөй кара булут басат. Муңдуу музыка —
«Боз инген» ойнолот.)*

Ыр.

Ысар менен Көлөбдө
Ыйлаганда бир элек.
Чачылып кеткен үй-бүлө,
Жыйнаганда бир элек,
Тиги, бир боз үйдүн балдары —
Казактан жардам болобу?

Калайман күндө бир бастык,
Хандар менен кармаштык.
Азаптуу күндө бир бастык,
Ажыдаар менен арбаштык,
Тиги, бир дайранын кулуну, —
Кыпчактан жардам болобу,
Алтын жака жер кайда,
Армансыз өтөр эр кайда,
Ак буудайдай жуурулуп,
Арман ай, арка болор эл кайда?

Күмүш жака жер кайда
Күйүтсүз өтөр эр кайда,
Күлүгүн байлап кермеге,
Арман ай, күтүрөп турчу эл кайда.

Т а й л а к. Мен... Менин ырым, бирөө ырдадыбы?

Ү н. Баатыр, сен жөөлүп жатасын.

Т а й л а к. Бул менин ырым. Менин арманым. Эмне болуп баратам? Өги, эл ыраазыбы? Элим ыраазыбы мага? Эл... Ата-а оңбогурду, жанагы көзү таанышты... *(Кулап кетет. Эл чурулдай түшөт. Жигит табыпты селдесинен муунта сүйрөп, элдин аягына көмөлөтөт. Кутуке кара кийип, ак кымкап жамынып кирет.)*

К у т у к е *(Табылдыга)*. Сен... Сенсиңби?! Туна чөккүр! Эл... айланайын эл! Бул баягы бетпак! Бул — Табылды. Ак сүтүмдү соргон, кан какшаткан Табылды. Қалайык, уулум мынакей! Күйдүргүмдү көргүлө. Атасынын арбагы — мына Керээзиң! Ушинтти. Ушинтип тукумунду курут кылды, тилегиңди жылас кылды. Энесин сөккөн эр жалгыз кокуй, арбакты тепкен арман күн кокуй. Қантип дитиң барды, кантип кырктың чынарды?! *(Табылдынын ичинен байланган канжарын кабынан сууруп алып саят.)*

Т а б ы л д ы *(жүрөгүн басып)*. Апа-аа!

К у т у к е. Апа-аа! Апаң жараткан, апаң түгөттү жашынды. Сенден душманым ким бар, сенден жакыным ким бар? Сен күйүт болуп тирүү жашагыча — гүлбейт болуп көргө жат. О кокуй бейитим, жалгызым. Суу боюнда жал-

бызым! (*Жыгыла жаздап.*) Жерин тепсеген жоодон эмес — энесинин колунан өлдү дегиле. Сандаган жоодон өлүм буюрбай саканактай энесинен жайрады дегиле. Жалгыз бейит көмгүлө. Жараткан кудай, кантип карайм элдин бетин? Күндүн көзүн кантип тиктейм?.. Сатындынын энеси болгуча, жаман көзгө урунгуча... ач койнунду кара жер! (*Канжарды өзүнө таптап баратып ыргытып.*) Энелер сени төрөбөсүн. Энелер... Шүмшүктөр эл-жерин сатпай коюптурбу? Менчелик катын дүйнөдө болбоптурбу? Аска-зоодой баатырынан эл ажырабай коюптурбу? Силер тирүүсүңөр го, калайык?! Мелтиребегилечи. Айланайындар, бир ооз сүйлөп койгулачы. Үнүңөрдү чыгаргылачы. Жөлөгүлө, жөлөп койгулачы. Арамдын жанына жыгылып калбайын. Жыгылбайын жанына. Жүзүн көрбөйүн. (*Тайлактын үстүнө ак кымкабын жаап, сыңар тизелен.*) Кош, армандуу Баатыр, арбагы тирүү айкөл Баатыр, кош!

Айчувак (*чуркап кирип*). Атам. Атам кайда? (*Артка кетенчиктеп, кайра Кутукенин жанына чөгөлөп, аны жетелеп экөө чыгышат*).

(*Сырттан өкүрүк. Атантай, Семиз.*)

Атантай. Кокуй, бир боорум. Жөлөгүм! Мен жерге кирейин. Менин Тайлагым... Тирөөчүм... Жөлөгүм... Айрылдым.

(*Тунжуроо.*)

Чоро. Өлгөндөр кайра тирилмей жок, өчкөндү кайра тамызмай жок! Ыраматылыктын зыйнатына туралы. Кажырлуу жигиттер, камдангыла эл четине. Эр жигит өлөт, эл өлбөйт деп кара жүрөк жоого жооп айталы! Керме Тоо колдосун! Чабылып-чачылып жашагыча кан кусуп Нарындын боюна жаталы! Кана, тирүүнүн камын кылалы!

(*Кара булут көчүп, сахнанын төрү аппак болуп келатат. Сурнай үнү.*)

Көшөгө жабылат.

УЯТ ЭМЕСПИ

ЭКИ КӨШӨГӨЛҮҮ КОМЕДИЯ

КАТЫШУУЧУЛАР

Д р а л б а й — кордончу карыя
А й к ү м ү ш — анын байбичеси
С ы м а п — магазиндин башчысы
И т и б а й — күйөөсү
А л т ы н — Итибайдын энеси
К у д а й н а з а р — колхоздо мурап
С а г ы з г а н — аялы, убактылуу сельсовет
К е к и л и к — магазинде, складда жардамчы
У н ч у к п а с — аялы
А н ж е л и к о — студентка

Окуя биздин күндөрдө шаарда жана айыл-кыштакта өтөт.

БИРИНЧИ КӨШӨГӨ

Биринчи көрүнүш

Шаардыктардын жасалгалуу бөлмөсү. Төркү эшик жана ачылган терезе. Дубалда илинүү беш-алты жашар кыздын сүрөтү. Столдо сеткага толтура бөтөлкөлөр. Алтын үй жууп жатат. Сымап күзгүнү маңдагына коюп, упа сүйкөнүп каш-кирпигин боёнуп олтурат.

С ы м а п. Үйдү жууп бүттүңбү, апа? Минтип (*кашын жулуп*) колум бошобой жатпайбы. Апа, ой апа дейм, капырай, ушунчалык ичинер бекем кишисиңер. Бүгүн биздин кубанганыбызга түшүнөсүңөрбү? Баягы... баягы айтып жүргөн министр таякемчи, уулуң бүгүн ошо министр таякенин приёмуна барат.

А л т ы н. Билбейм, жасанып-түсөнүп жөнөп каласыңар, анан эле шылкыйып кайра келесиңер.

С ы м а п. Кызматка туруу деген үй жуугундай оңой эмес. Ага тааныштык керек, туугандык керек. Министр таякем... Министр таякем уулунду кызматтын аягында кирсин дептир.

А л т ы н. Кызматтын башында киргизбей аягында киргизген эмнеси.

С ы м а п. Жалгыздап сүйлөшөйүн деген го министр таяке. Апа, ой апа дейм, мен болсо магазиндин башчысы — дүр-дүйнөнүн баары колумда. Итибай уулуң бир чоң кызматка турса... Эмне арманыбыз бар? (*Кашын исектейт.*)

А л т ы н. Каш-кирпигинден эчтеке койбой койдуң го, каран күн, мынча эмне жуласың.

бг
эб
бу
бс
бс
ж
лс
п:
А
тг
д:
Ж
к:
л
а)
к
ж

к
р

т
ж
э
к
д
(

С ы м а п. Неправильно өскөндөрүн жулуп жатам. Үй-рөтпөй үйүндү жуучу, апа (*бөлмөнүн бурчун карап*) апиий, тетигинде желе турат, алып салгылачы. Айтмайынча өзүңөр көрбөйсүңөр. Фу, тамак-ашты үйгө бышырган жаман экен.

А л т ы н. Үйгө бышырбаганда, асманга кантип казан асабыз?

С ы м а п. Ала качып сүйлөбөгүлөчү (*ордунан туруп*). Аркы кухнядагы нанды ыргытып ийгиле.

А л т ы н. Нанды ыргыт дебей жүрчү, балам, ырысың качат.

С ы м а п. Таалайбүбү нанды күнүнө чакалап ыргытат. Ыргыткан сайын ырысы көбөйдү (*төркү эшикке кирип кетет*).

А л т ы н. Таалайбүбүң талаада калсын. Экөөңдү талаага бир-эки күн ыргытып салса байпагыңарды жээр элеңер. Ушу келин бирди көрөт го, олда кокуй ай. (*Сылана кийинген Итибай келет. Мурутун чыйратып күзгүгө каранат.*)

И т и б а й. Апа-ов, апа дейм. Эмне кылып атасың?

А л т ы н (*столду шагыратып түртүп*). Ойноп атам. Турчу ары, аялдан бетер күзгүдөн чыкпайсың.

И т и б а й (*секирип*). Акырын... Акырын... шымымды булгайсың. Министрге приёмго баратса...

А л т ы н. Министр, эмне, сени да министр кылмак беле.

И т и б а й. Шашпа апыке, уулуң сени жыргатат. А дүйнөгө аттансаң арбагыңды сыйлап ак күмбөз курдурам.

А л т ы н (*отуруп, терин аарчынып*). Ырас, көзү өткөндөргө эстелик орнотуу салт экен. (*Пауза.*) Сен Ормуштун байбичесин унутпадыңбы? Ыраматылыктын мүрзөсүн аппак таштан орнотушуп «Энекебиз жүрөгүбүздөн кылымдарга өчпөйт» деп жаздырып коюшуптур. Тирүүсүңөр эмне көрдү? Бечара, эшек минип айылчылачу. Шырдак жасап эле жатчу. Ал өлгөндө келин-уулдары боз үйүн талашып мушташпады беле. Тирүүлүктө сыйлабайсыңарбы! Дөөлөтүңөрдү көтөрбөйсүңөрбү?

И т и б а й. Акыл айтпачы. Пенсияңды алдыңбы?

А л т ы н. Пенсиямды кызыкеге жумшадым: кызыл тукабадан ыштан кийгиздим, пийва ичирдим. Морозной жедирдим кызыкеге.

И т и б а й. Кызыкендики өттү. Шаардын ысыгында эмне бар ага, колхозуна кетпейби.

А л т ы н. Кет деп кантип кубалайм: козусун жесең, кымызын ичсең... Кетет. Тишин салдырып бүттү.

И т и б а й. Тишин ошол райондогу доктурга салдыр-

байбы. Тиши сынса шаарга — менин үйүмдө, картөшкө сатса шаарга — менин үйүмдө. (*Ачылган терезеден музыка угулат, экөө тең карашат.*)

А н ж е л и к о н у н ы р ы :

Жашагым келет дүйнөгө,
Ай болуп тийип балбылдап.
Көркүнө канбай кумарым,
Көз болуп тиктеп жалжылдап...
Жашагым келет дүйнөгө...

И т и б а й (*терезени жаап*). Жашаса... жашай берсин ар жака... Жашагым келет деп...

А л т ы н. Өлгүм келет деп дүйнөдө эч ким ырдабайт.

И т и б а й. Билебиз жашаганды.

А л т ы н (*дубалдагы сүрөткө кол жаңсап*). Тигине колуктуң экөөңөр кыздуу болдуңар, мага бактырбай кайненеңе кармата бердиң.

И т и б а й. Аны келиниң төрөгөн. (*Төркү бөлмөдөн Сымап кирет.*)

С ы м а п. Апа... Апа дейм, үйгө бир күн көз салбай койсом ушинтип чачылып каласыңар, үй ичин жыйнап койгулачы.

И т и б а й. Ошентчи, апа, Сымап чарчады го.

А л т ы н. Макул... макул, жыйнап коём. Жанагы колхоздон келген кыз көчөдө олтурат, ээрчитип келе коёюнчу (*Итибайга жакын басып*). Олдо ээрдин шалпайткан мээнетинди алайын ай(*кетет*).

И т и б а й. Сымап... а Сымап, апама бир баланы төрөп берсеңчи ыя?

С ы м а п. Өзүң төрөбөгөндөн кийин кишини кыйнаба (*сүрөттү көргөзүп*). Тетиги кызымы төрөгөндө өлүп кала жаздагам. Сага бирди төрөп, өзүмө бирди төрөп, энеңе бирди төрөп, ал эмне, мен инкубатор белем. Көңүл келсе кийин төрөйм.

И т и б а й. Кийин карыганда төрөй албай калбайсыңбы?

С ы м а п. Сенин апаң элүүнү жаңыдан эңкейди. Балким өзү төрөгүсү келип жүргөн го...

И т и б а й. Тилиңди тарта сүйлөп жүрсөңчү.

С ы м а п. Кудай ий, апасына болушчаак кандай күйөөгө жолуккам?! Билсең аныңдын биз менен жашагысы жок!

И т и б а й. Менде апамын эмгеги көп, ага бирдеме дечү болбо.

С ы м а п. Көркүп. Мага үй жууп бергенге да бирөө керек. Койчу, майда-чуйдага баш оорутпайлычы (*күлүп кулактап*). Жанагы мен үйрөткөндү унуткан жоксуңбу? Ми-

иштр таякеге кантип киресиң? (*Олтурат.*) Мына, мен министр: сен эшиктен кирдиң дейли, эмне деп сүйлөйсүң. Кана?..

Итибай. Ассалоому алейкум...

Сымап. Ассалоому алейкум деген эски сөз. Саламатсызбы таяке деп баштагын.

Итибай. Саламатсызбы, таяке... Мен Сымаптын күйөөсү болуп иштейм. Аялыңыздын төркүндөрүнүн төркүндөрү эсен-сообу...

Сымап. Тамашанды таштачы. Кыйын иштейсиңби десе — кыйын иштейм де. Тамагың кычышчаак эле, жөткүрүп ие көрбө. Сакалыңы таза кырдырчы? И, ошентип ак көйнөгүңдү кийип алгын.

Итибай. Ак көйнөк кийсем сен терчилесиң, сен кирчилесиң деп дагы мээме чай кайнатасың.

Сымап. Аялга теңелбе. Аялга кыңкылдоого закон жок (*эркелейт*). Ий, жарыгым ий, деректирдин айлыгы канча экен?

Итибай. Акча, айлык деп эле битиреп турасыңар. Мен акчага анчейин кызыкпайм.

Сымап. Чөнтөгүңдө акчаң болбосо, арак ичпесең кадыр-баркыңдан ажырайсың. Сен эт союзга директор болсоң, бирөө конокко чакырса кантип ичпей коёсуң?

Итибай. Ченеп, аз-аздан ичербиз да.

Сымап. Мен ичсем атама тиейин. Жанагы жанымдагылар ичпей коюшса эле ичпейт элем (*жагалданып*). Карачы мага жаңы көйнөгүм жарашат бекен. Мендей аялды таппайсың Итикем, Айчүрөктөн да ашып түшөм. Сенде эмне арман, жакаңды кирдетпейм, бирөөнү жаныма жолотпойм.

Итибай. Баягында Ысык-Көлдөн көгала кылып бирөөгө саныңды чымчытканыңды унуттуңбу.

Сымап. Өлүп кетейин, жаным чыксын, сен өзүң тээп ийгенсиң.

Итибай. Шаарда жатып сенин Ысык-Көлдөгү саныңды кантип тебем?

Сымап. Настроени бузбачы. Менин ак көңүлдүүлүгүмдү билесиң го. Ачуулансам көзүмдөгү тамырым лукулдап чыгат (*Итибайды колунан тартып*). Басып көрчү чекеми, ысып кетиптирби?

Итибай (*Сымаптын чекесин басат*). Чекең кайнап турат. Эс ал, көзүңдү жуумп.

Сымап. Капаланганда бөйрөгүм ооруйт. Сен оорулуу кылдың. Карытып салдың (*илинүү кызынын сүрөтүн карайт*.) Садага болоюн, кызым, сагыңдым, сени!

Итибай (сүрөттү карап). Сагындым. Ушу кызымды менин апама бактырсак болмок.

Сымап. Сенин апандан менин апам маданияттуу багат. Эми бир эркек төрөө керек. Анан бүттү (терезени ачып жиберет. Мотоциклдин үнү угулат).

Сымап. Кудай ай, кулагым бузулмак болду. Ушунун мотоцикли да, өзү да жадатты. (Кекилик папиросун буруксута кирет.)

Кекилик. Здрасти (Итибайга). Келе колунду, колунду бер (Итибайды колдон алып). Па-аздравляю, эт комбинатка директор болушун менен... (Итибай таңгала тиктейт). Келе сүйүнчү!? Директор болушун менен...

Итибай. Аны каяктан уктун?

Кекилик. Мөлтүрөгөн аялың угузду. Ырыстуу жигитсин. Минтип кызматка турдун. Сымап сени бойго жеткен кыздай сылап-сыйпап багып олтурат.

Итибай. Аялдын көзүнчө ошентип айтасыңбы?

Сымап. Кекилик сүйлөсүн. Сүйлөсөң Кекилик. Мына, Итибайдын көзү, мен жакасына кир жугузбай багам.

Кекилик. Сымаптай аялга жетпей жүрөт жигиттер (папиросту тарта берет).

Сымап. Ошону айтсан. Уктуңбу Итикем, кызматка тургуздум.

Итибай. Кызматтан жутабайм. Айлана-чөйрөсү кандай, перспективасы кандай, ошону байкап жүргөм.

Кекилик. Абдан туура! Кызматтын пайдалуусун машкедей изде. Пайдалуу кызматпы, жүнүн жулган тоок болуп жыпкысына кирип кет, междупрочим, сен сулуу жигитсин, сулуу катын болсоң жактырган кызматыңа алда качан турмаксың. Министрге ылайык сендей жигиттер телпейип басып жүрөт.

Сымап. Кекилик, жанагы мага жетпей жүргөн жигиттер, ким экен?

Кекилик. Скопокбай... Ашыракун... Эшеев...

Сымап. Эшеев кайсы жигит эле?

Кекилик. ОБХССте иштейт (папиросун таштайт).

Сымап. ОБХСС?

Итибай. ОБХСС? Ой, жам-аан...

Сымап. Кудай ОБХССтан сактасын.

Кекилик. А мен коркпойм. Силер да коркпогула: баягы буюмдарды жайма базардан бүтүрүп жылып баратсам чеснок мурун милиционер кармап алса болобу. Өзүм го мейли, экөөңдүн келечегинди ойлодум. Кудай урсун! Бирок, акмын, баарын сатып ийгем. Мени преступленинин үстүндө кармаган жок.

С ы м а п. Кудай сактаптыр, жүрөгүмдү түшүрдүң.
К е к и л и к. Жүрөк жүрө берет. Жүрөктүн тагдыры кызыл кекиртекте (*кайра папирос чегет*).

С ы м а п. Фу! Түтүн... мынчалык тартасыңар...

К е к и л и к. Мурдагы аялымдын саатынан тартып калбадымбы.

И т и б а й. Аялыңдын мурдагысы кайсы, кийинкиси кайсы?

К е к и л и к. Иши кылып бир аялым сулуу болчу, шерменденин мурдун кырча тиштеп салгам. Эмкиси жаныма тынч. Кылтылдаса, дагы тиштеп салам.

С ы м а п. И-ий, кантип кырча тиштейсиңер.

К е к и л и к. Сүйгөндүктөн өлтүрүп да салат. Өткөндү эстетпегиле. Пайдалууну сүйлөбөйсүңөрбү. Бүгүн мен ОБХССтин начальнигин кыл кекиртегинен байлап койдум.

С ы м а п. Кыл кекиртегинен?

К е к и л и к. Мурду чесноктой милиционер начальникке айдап кирди. Начальник кучактап жыгылса болобу. Көрсө мурда мени менен колонияда олтуруптур. Ал ойронун эми начальник...

И т и б а й. Ордун тапкан экен.

С ы м а п. Андай жерге ошондой тажрыйбалуу кишилерди коюу керек.

К е к и л и к. Андайды колго албасаң онбойсуң. Жанагы буюмдардын акчасын чыпчыргасын коротпой чөнтөгүнө солодум.

С ы м а п. Баарын... баарынбы? (*Күйкөлөктөйт.*)

К е к и л и к. Баарын эмей, бирок жолубуз ачылды. ОБХССтин начальниги мойнумдан кучактап, онду-солду оокатыңды жасай бер деди (*чөнтөгүнөн кызыл книжка алып*) внештатный инспектрликке дайындады (*тымтырстык*). Жуубайсыңарбы, кыргызсыңарбы? (*Бөтөлкөлөрдү карайт.*) Сүттүн бөтөлкөлөрү го? Саанчынын үй-бүлөсүнө окшоп сүт ичесиңерби? Бүгүнкү жакшылыкка бир бөтөлкөнү ой-омийин дешпейсиңерби? Жүргүлө. Койдун эти, аттын саны, топоздун башы — дасторконум жайнайт. Директор, инспектор болгон күндү жууйм. Баары даяр! Ылдам! Кеттик!

И т и б а й. Министрге приёмго барам.

К е к и л и к. Сен министрге бар, Сымапты мага бер. Бүгүн ойной турган маалы, жыргай турган маалы. Бөйрөгү ооруп калбасын, шыйрагы ооруп калбасын. (*Сымап жанданат.*)

И т и б а й. Мен министр таякеге кирип, ал узак анге-

мелешип, деректирликке бекип, анан үйүңө жеткиче Сымабым сеникинде кантип чыдап олтурат?

К е к и л и к. Кичине жуткуруп койсоң чыдамак түгүл жалп дей түшөт.

С ы м а п (*чычалап*). Кекилик, чактап сүйлө, сендей кекилик тургай бүркүткө алдырбайм. Жемсөөсүн жара тебем (*төркү комнатага кирмек болот*).

К е к и л и к (*жолун тосуп*). Эжекеси... эжекеси, кечирип кой. Тамаша... тамашалайм. Сен жемсөөнү жара тебесиң, сен жүрөктү жара муштайсың. Жумурткадай куйругун, алмуруттай эмчегин, сендей аял кайда бар, сендей Сымап кайда бар. Итибайдын таалайы... Итибайдын азабы. (*Сымап кылыктана күлөт.*)

И т и б а й. Сымап, Кекиликтикине бара бер. Апамды ээрчитип ал. Мен приёмго кеттим.

С ы м а п. Макул. Бат кел, сагындырбай тез кел. (*Итибай кетет.*)

К е к и л и к (*папиросун ыргытып, Сымапка*). А сен ак маралдай маңкайып, а сен ай тийгендей шаңкайып... три-ра-ра, ра-ра... рай, көкүрөгүң даңкайып.

С ы м а п. Фу... папирос, фу... үйдү сасыттың. (*Шырпа угулат, Алтын кирет.*)

К е к и л и к. Здрасти, майкөл-сүткөл апаке, биз үчүн эмнелерди кылбадыңар. Үйүбүздү жууйт (*столдогу бөтөлкөлөргө көзү түшүп*). Бөтөлкөлөрүбүздү өткөзөт. Бирок апа, музоого окшоп сүт ичкениңер уят.

А л т ы н. Ит ичпеген немени ичип ийген өзүңөр (*Итибай ыргыткан папиросту терет*).

К е к и л и к. Абдан туура. Мен ачык сөздү жактырам.

С ы м а п (*Алтынга*). Камдан апа, Кекилик конокко чакырып келиптир, Менин кадырымды билсеңер. (*Кекилик папирос күйгүзөт. Жактырбаган кызда.*)

А л т ы н. Чакырыптырбы? (*Үн салып.*) Ай, кыз! Кызыке! Жалгыз калтырбай кызды ээрчитип алалы.

К е к и л и к. Кыз болсо, ээрчитиниз.

А л т ы н. Кызыке. А-ай, кы-ыз!

А й к ү м ү ш. Сен ушинтип «кызыкелеп» чакырганда шайтаным азгырып, илгерки ырлар эске түшөт (*бийлеп, ирдайт*).

Кызыл көйнөк түрдөй жан,
Кыз өмүрүн гүлдөй жан,
(*Беркилер да ырга кошулат*)
Кыз өмүрүн өткөндө
Кылчайып келбейт мындай жан,
Жашыл көйнөк түрдөй жан,
Жаш өмүрүн гүлдөй жан,

К е к и л и к (*Айкүмүшкө*) жакшы кыз экенсиз. (*Алтынга*) бул кызыңарды тергейт турбайсыңарбы. Бали, бали, кызыкелеп сөөгүн агарттыңыз. О-оо илгеркилер, карыялар, азайып баратасыңар (*Айкүмүшкө*). Сиз ырдап, бийлеп жаш кезиңизде, чынбы кудагы? Кечирип коюңуз, мен «кудагый» дей берейин, кыргызды сураштыра келсеңиз жок дегенде кудагый чыгат. Айтчы кудагый, жаш курагыңызда жыргаганский?

А й к ү м ү ш. Бир жаман күйөөдөн куураганский, ыр-дасам эле тишке муштачу.

С ы м а п (*каткырып*). Ой, не могу... тишке муштачу беле? Тишке?..

А й к ү м ү ш. Эмнесин жашырайын. Жаман күйөө кендиримди кескен. Белим бир тутам, ак шалпар атыккан булбул болчумун (*Кекиликке*). Сен кайсы шалкы күүсүн? Боёк саткыч эмессиңби? Сен дагы катынга касап неме көрүнөсүн.

С ы м а п. Касап... И-ий, касап, аны кантип... (*Каткырат*).

А л т ы н. Олуялыгыңды токтот, кызыке. Бул бала бизди конокко чакырып келиптир.

К е к и л и к (*Айкүмүшкө*). Мен тааныдым. Аралбайдын зайыбысызбы?

А й к ү м ү ш. Сени баягында тааныгам. Чакырсаң баралы. Мен пийва саткан Барбараны ээрчитип алам.

К е к и л и к (*какшыктап*). Он атаңардан беркини ээрчиткиле (*ары басып өзүнчө*). Кайсы үйгө кирсең эки-үчтөн кемпир. Жүзгө чыкса да өлүшпөйт (*жерди бир тээп чыга жөнөйт*).

С ы м а п. Мен муну кызматка тургузам. Жамандыкын басып ич дейт. Камдангыла, жөнөйбүз. Мен көчөдөн такси токтотуң. (*Чыгат. Алтын, Айкүмүш күзгүгө каранышат.*)

А л т ы н. Кызыке, тишим күрүчтөй бойдон, карасаң.

А й к ү м ү ш. Күрүчтөй бойдон эмей, байкуш абам сени тишке муштамак түгүл чекеңен чертчү эмес. Доктурдан айланайын. Мына, тишимди алданемедей ондободубу. Кудай өзүмө буюрсун, ээ жеңе.

А л т ы н. Өзүңө буюрбаганда оозуңан бирөө жулуп алат беле (*шымчан, пончо жамынган, чачы кыркылган Анжелико кирет*). Апий-ий доктур кызым, ботом, бүгүн дасторкон жамынып алгансыңбы.

А н ж е л и к о (*эки ийнин кагып*). Пончо! Кандай, жарашабы?

А л т ы н. Шумдугуң куру, ушул кыз түлкүнүн куйругун жабыштырып алса деле жарашат (*үй ичин жыйыштыра баштайт*).

А й к ү м ү ш. Доктур кызым, сага айта турган акылым бар, доктурдун окуусун жаман окуба, жакшы оку. Экзамендериңди кандай тапшырдың? (*Анжелико ийнин куушурат*.) Сабак сураган чоң доктурун эркекпи? Эркек болсо жылмындап кой, сабагыңа пайдасы тиет. И-и, доктурдун окуусун ырас окупсуң. Жакшы доктур бол, боюңан алдырба. Баса, аялдарды жашарткан доктур бар турбайбы, беттин бырышын кетирген... аты кандай эле?

А н ж е л и к о. Косметика.

А й к ү м ү ш. И, бети-баштын бырышын кетиреби? Айылда бирөө биле кел деди эле.

А н ж е л и к о. Анын бети кандай көрүү керек, жаркылдаган бет бар, жапжаман бет бар.

А й к ү м ү ш. Ай-ий бейбак, адептүү сүйлөбөйсүңбү.

А н ж е л и к о (*колун шилтеп*). А ну... сөз бүттү. Мага ийне керек. Ийне бергиле.

А й к ү м ү ш. Жашагым келет деп какылдап-какшап ырдайсың, үйүңдө ийнең жокпу? (*Жакасынан ийне берет*.) Ме, ийне! (*Анжелико ийнени алып, башын ийип чыгып кетет*.) Ушундай шудундаган кызым болсо таманын тилип туз салмакмын. Мындай кыздын энеси бетпак.

А л т ы н. Кыз болбой жерге кирсин. Бирөө ала качып барса терезесин сындырып качып келиптир.

А й к ү м ү ш. Иий, терезени сындырыппы? Эмки жаштардын кийми дагы бузулду, бир көрсөң эле көйнөгү те асманга чыгып кетет, бир көрсөң эле жер шыпырып калат. Көйнөк деген немелерди, шым деген немелерди кийип бүтүшкөн соң эмнелерди кийишет?

А л т ы н. Жылаңач жүрүшөт дейсиңби, бирдемени кийишет да (*сырттан машинанын түтүлдөгөнү*). Такси келди чыгалы кызык.

А й к ү м ү ш. Барбайм, жанагы жулунган немең жарытпайт.

А л т ы н. О кокуй, келиним ээленгенде токтобойт. Конок десе өлүп калат. Келиним жеңил кыял, жанында Итибайы жок, жанагы жалаңдаган түгөттөн кайтаралы. (*Ай-күмүш чакайт*.)

Парктын бурчу. Олтургучта Анжелико, ийнинде узун боолуу сумка. Бутун учкаштырып, ээгин таянып «Жашагым келет» ырынын музыкасына термелип олтурат. Кекилик папирос тартып бир түп дарактын аржагынан чыга калат.

К е к и л и к (*отургучка чалкалай олтуруп*). Олтурууга мүмкүнбү? Жаштыктар кандай? Аткарылып жатабы? (*Анжелико ийнин куушуурат.*) Эки эркек киши көрдүңбү?

А н ж е л и к о. Кандай эркектер?

К е к и л и к. Экөө тең шүмшүк. Бирөө шаардык шүмшүк... Бирөө колхоздук шүмшүк.

А н ж е л и к о (*ышкырып*). Экөөнү издеген эркек да шүмшүк го?

К е к и л и к. Ай карында-аш, кайырмагыңызды жакшы жериме илиңиз (*жакындап жылып*). Мен а дегенде сени бир жерден көргөм ээ? А-а, терезеден көрүпмүн. Эс алып олтурасың? Былкылдап сонун отурат экенсиң. Ушу парктын абасы абдан жакшы, мээ жакшы сергийт. Бирок тартипсиздер паркты булгашат (*папиросун ыргытат, ышкырык угулат*). Бул ышкырган сиздин шүмшүк го? Жыландай ышкырган шүмшүктү эмнеге күтөсүң? Мына биз, сүйүүнү сыйлачу элек. Эл көрүп коёт деп ээн талаага барчубуз. Андагы кыздар бизди сыйлачы, жаакка чаап ала качып барсак ыйлап гана макул болушчу. А эмки кыздарга тийип көрөйүнчү (*сөөмөйү менен саят, Анжелико былк этпейт*). О, бали, бали. Молодес... молодес... Биздин складда жакшы буюмдар көп, импортный, кайсы размер киесиң? Сомкеде эмне бар?

А н ж е л и к о. Бычак... (*тиктешүү*). И, бычак, эки буттуу айбан сөйкөнсө союп коём.

К е к и л и к (*кыздын санын сыйпап*). Тамашөкөй доктур кыз. Ий, шымындан садага (*кучактамак болот*).

А н ж е л и к о (*ыргып туруп, жаакка чаап*). Тфу! Парзит... (*Ышкырып, муштумун көргөзө чыгып кетет.*)

К е к и л и к (*жаагын сыйпалап*). От... оозуга урайын... Ох... (*Итибай, Кудайназар келет*). Ой, кайда жүрөсүңөр?

К у д а й н а з а р (*тубаса аксак*). Сен кайда жүрөсүң? Үйүнө чакырып коюп, шымчан кызды тиктеп олтуруп аласың.

К е к и л и к. Ой, шымчан кыз эмес мага шымсыз кыздардын кереги жок. Кудай урсун, мобул Итибайга капаландым, деректир болот экен десе... кишини кара чабуул кылдың.

К у д а й н а з а р. Өтөөр иш өтү, муштумдай башка не

түшпөйт: деректир болот экен деп болбой калат; министр болот экен деп болбой калат.

Итибай. Сегиз-тогуз ай күтсөм... Сегиз-тогуз ай күнүгө сакал-мурутумду кырсам, анан приемуна кирсем, «кесибиң агроном — колхозго бар» дейт. Ушундай таш боор министр болобу?

Кудайназар. Аны таякем дебедиң беле?

Итибай. Менин эмес, аялымдын таякеси.

Кудайназар. Аялдын таякеси аялга окшош болот. Агер өзүңдүн кара чечекейиң болгондо...

Кекилик (*папирос тартып*). Кара чечекейлер жерге кирсин, өсүп кетчү кадрдын бири элем, эмне гана кылып салышты. Мен чоң кызмат үчүн төрөлгөм. Мени бүткөрүштү. Мен бүттүм!

Кудайназар. Чоң кызмат кишини бат эле бүткөрүп салат. Мына менин кызматым сонун «мурап аке, огородума билектей суу берип койчу, муну ичегой, тигини жутагой» деп жалдырашат. Эгер башкарма мураптан түшүрсө водхоздун начальниги болуп алам же живсерияга иштеп кетем.

Кекилик. Адамдар жалдырап турса мына ошондон колуңа байлык түшөт. Ыраазымын, бар болгону складда жардамчымын: «баланча таап, түкүнчө таап бер, куттуу адамыбыз дүйнөдөн көчтү, жыртыш жыртабыз, чачабыз» дешип жалдырашат. Бир кезде кесилгеним чепуха, эч кимден кем жашабайм.

Кудайназар (*Итибайга*). А сен комбинатка деректир болбой калдым деп бырылдайсың. Сени колхозуң күтөт, облус күтөт. Сен агрономсуң.

Кекилик. Жашоо деген бытпылдык. Далай сыноодон өтөсүң, балким соттолосун, балким аялың таштап кетет. Бул иштер обулустан чоңдоруна байланыштуу.

Кудайназар. Кекем айткандай бизди обулустан түшүнүшпөйт. Ичегимди ысытайын деп бир литр аракка жүз литр суу сатып ийсем милийса кармап алды. Камап салышты. Эй, райком, же балдарымды бак же күйөөмдү чыгарып бер деп маселе коюптур аялым.

Кекилик. Эмки эркектер илгерки аялдарга окшоп кетти ээ Куке? (*Итибайга*.) Бири-бирибизди коркпой сындашалычы. Сенин аялың багып жүрөт — ооба дегин. Сен эркек болгонуң менен ургаачы мүнөздөсүң, — ооба дегин. Колуңда агрономдун диплому бар, эмне колхозго барбайсың? Эмне үчүн агроном болбойсуң? (*Папиросуң ыргытат*.)

Кудайназар (*Итибайга*). Эмне үчүн башкарма болбойсуң?

Кекилик (*тигинин сөзүн коштон*). Керекпи, башкарманы кулатабыз. Тогуз жолу тоголок арыз жазалычы, түшүргүлө деп өзү жалынат. Сени колхозго көтөрөбүз.

Итибай. Мен шаарга көнүп албадымбы. Колхозго барсам радикулит, и бруцеллез болом го. Колхозго жашоого менин организмдин шарты начар.

Кекилик. Организм көнөт, даже организмге колхоз жакшы. Эмне болсо ичип алып шуртулдап жөнөп кетесиң. Кырсык чалса койдун жанына жолобогон жазуучулар деле бруцеллез болот.

Итибай. Бекер кылыпмын. Мен ошо жазуучу болуп алсам болмок. Жамбаштап уктап коюп жаза бермекмин.

Кекилик (*какшыктап*). Ырас, сенин ой жүгүртүүң өтө терең. Сен жазуучу болсоң бу дүйнө, тигил дүйнөдөн аркы дагы бир дүйнөгө атагың жайылмак.

Кудайназар. Жайылган атагы курусун. Атактуу жазуучуң деле түштө бир эле сомго тамак ичет экен.

Кекилик. Ал аялынын күнөөсү, азыр аялдын баары бугалтир, эсеп-кысапчыл, үчөтчүл.

Кудайназар. Эсептеп-кысаптап жашаганыңарга түк ыраазы эмесмин. Бир кило кумшекерди бир ай ичет экенсиңер, акчаңардын кайда кетерин да билбейм. Итибай, үчөөбүз ысык доспуз, сен тил ал, колхоздо организмиң көнөт. Дароо главный агроном кылабыз.

Итибай. Башкармаң макул дейби?

Кекилик. Башкармага кадр керек.

Кудайназар. Башкармага сүйлөшүп жүрөмбү, райкомдун биринчисине буратып коёбуз (*тымтырстык*). Райком аялымдын жердеши, кышында ирик куйкалап жеткизем.

Кекилик. Башкармаңар жамаан эсирди. Жаңы кадрларды өстүрбөй таштады. Кысталак, мени түрмөгө кестирген.

Кудайназар. Мени куугунтуктаган (*Кекиликке*). Сендей жакшы бухгалтерди бөөдө күйгүзбөдүбү. Сен главбух болуп турганда, ой, аябай дүүлдөгөнбүз, ведомоско кол коюп эле бекер акча ала берчүбүз.

Кекилик (*Кудайназарды далыга чаап*). Кудайназарым эл өкүлү. Мени ушинтип эл унутпайт.

Итибай. Главный агрономдо жаңы машине барбы?

Кудайназар. Жеңил машине, оор машине, лулкалуу мотоцикл — баары бар.

Итибай. О-оо.

Кекилик. О-оо, деп оозуңду ачпа, бекер жүрүү — иттик. Колхозго иштегенден кийин о-оо дегин.

Итибай. Да-аа, да-да. Ойлоноюн.

Кудайназар (*аксап басып*). Үчөөбүз колхозду оңдообуз керек (*Кекиликке*). Жүрбөйсүңбү эми, үйүнөн тамак бересиңби же паркка эле оттото бересиңби?

Көшөгө жабылат.

(Анжеликонун ыры)

Жашагым келет дүйнөгө,
Асмандай бийик туптунук.
Арчалуу жашыл өзөндө
Жылкы айдап элкин ышкырып.

Жашагым келет дүйнөгө,
Жааган кар болуп кайрадан.
Жашарып барат айланам,
Жашабас белем кайрадан.

Үчүнчү көрүнүш

Комната. Столдо — дасторкондо олтурушкан аялдар. Сагызган эмчектеги баласы менен. Унчукпас стакандарга арак куят. Айкүмүш чакайт.

Сагызган (*Сымапка*). Ага эмне ызаланасың. Ызаланба (*стаканды жылдырып*). Кичине кылт этип ал.

Сымап (*стаканды түртүп*). Ичпейм!

Үндөр. Ичип кой азыраак.

— Эркектер келгиче.

— Эрдинди малып койсоң эле ар жакка өзү кетет.

Сымап (*жумшарып*). Деги мен ичпейм (*Алтынга*). Мен ичпейм, ээ апа. Апам билет. Оюма бирдеме түшкөндө гана жутуп коём. Мейли эми, Итибай болсо деректир болбой калды. Келечегин тилейли.

Сагызган. Күйөө деген аялына душман. Министр таякең атайы приемуна чакырып деректир кылбаганы эмнеси? Сени сөзгө сындырып, айтчы, ыя? Эмнеге пайдасы тийбейт. Менин ошондой таякем болсо, тимелеби, колуна өлүп бермекмин.

Сымап. Кудай аны министрден көтөрүп чапкысы бардыр. Таякем бар деп оозума албайм, босогосун да аттабайм (*стаканды куюштуруп*). Чала өлтүргөн жыландай кылбай толтура куйбайсыңарбы. Көтөр Сагызган, алтүндө уктап калабыз.

Сагызган. О-мей, сендей туу калган катынга кантип теңелем? Шаардын уу-дуусуна чарчап араң олтурам.

С ы м а п. Колхоздо бекерчиликке көнгөнсүңөр да.

Са г ы з г а н. Эл бекер жүрсө да мен бекер жүрбөйм. Кызыл катын Бурулчанын ордуна убактылуу сельсовет-мин: справка, налог, май-сүт төктүрүү, огород ченөө — менсиз бир сельсоветтин эли жылбайт. Көп төрөгөнүмдү эске алып отпусканы араң беришти.

А й к ү м ү ш. Сенин отпусканга олтура берелиби, кыймылдайлы (*стаканын кармап*). Конокко келген соң, ичип олтуралы.

С ы м а п. А-ай, бутума эмнеси чачырады?

Са г ы з г а н. Бала бүрүлдөтүп жибербедиби.

С ы м а п. Арам баштык мурун десе, уйкучу экен (*баланы өөп*). Ах, арактай жытыңдан айланайын.

Са г ы з г а н. Арак оозуң менен өппө баламды. Кишинин баласына кызыкпай, өзүң тууп албайсыңбы.

С ы м а п. Көңүлдөнсөм эртең эле тууп салам.

А й к ү м ү ш. Кужулдабагылачы деги (*бир жаагын басып*). Тишим да ооруп чыкты.

А л т ы н. Кичине жутуп койсоң, тып эле басылат (*Айкүмүшкө сүйөнүп*). Башым... башым тегеренип кетти, кыз.

А й к ү м ү ш. Бир ичек болуп калган турбайсыңбы, жене. Анын үстүнө сакускеси да жок. Кекилигиңер аттын эти, күрптүн эти деп эле кекиликтеп жатат эле, дасторкону куурап турат.

(*Мисирейип, бир ооз сөз айтпай, кимиси сүйлөсө тостоюп тиктеп кол учу гана кыймылдаган Унчукпас.*)

А л т ы н. Улгайганда келининен же уулуңан коомайсыңган жаман экен, кыз. Итибайды эмне кылып бакпадым. Атасы өлгөндөн соң күйөөгө тийбедим. Окуттум-чокуттум (*Сымапка*). А сен, сен кызыңды төрөп алып өз энеңе кармата бердин.

С ы м а п (*ордунан туруп кайненесин өөп*). Апамды сыйлайм. Шашпа апа, кичине колум бошосун, бирди тууп берип бактырып коём. Мурдуңарды былкылдатпагылачы.

А й к ү м ү ш. Чымчылашапагыла балдар (*стакандагыны жутуп*). Жарыктыктын дарылык жайы бар. Өх, тишим басыла түшпөдүбү. Байкуш жеңем а, Итибайдын атасынан эртелеп ажырабадыбы. Ал ыраматылык мага байке болчу.

С ы м а п (*Айкүмүшкө*). Итибайдын атасы сизге кандайча байке болот эжеке?

А й к ү м ү ш. Уругубуз бир, бизди Тазбаймат дешет. Сүрүштүрө келгенде түпкү атабыз Тазбаймат болуп чыгат.

Са г ы з г а н. Илгерки Манасты унуткан Тазбайматпы?

А й к ү м ү ш. И, ошол... ошол Манасты унуткан Тазбаймат түпкү атабыз (*Алтынга*). Анан бу жеңекем экөөбүз

кантип мундашпайлы. Жеңеке, алтын жеңем, сенин көңү-
лүнө ырдап берейинчи:

Кызыл-Жар менен эле, эле Көк-Мойнок,
Кылыктаган эле, эле, көп бойдок.
Чыдабайм эле, эле сени көрбөсөм
Балыкчыдан эле, эле келбесем.

(Эки келин боору ката күлүшөт.)

Таркылдаган чунактар, ал убакта «Айдасаң койду сонун
да», «Ай эжеке, автобустун ичинде» деп ырдачу эмеспиз.

Чымындан эле, эле көрпөчөм,
Чын баркына эле, эле, жетермин.

С ы м а п. Эжеке... эжеке, ырыңды токтот.

Са г ы з г а н. Ырыңа ыраазыбыз энеке *(асылып)*. Айт-
чы энеке... айтсаң, жаш кезинде күйөөдөн башкага жаңыл-
дынбы?

А й к ү м ү ш. Жо-жо. Жо-жо-жок. Э, кычашкан че-
бичтер.

С ы м а п *(Айкүмүштү өпкүлөп)*. Кудай урсун де... Ку-
дай урсун жаңылсам дечи чоң эжеке. Кагылайын эжеке,
айтып койсоң эжекебай. Айтсаң, карганып койчу.

А й к ү м ү ш. О, арам катындар... кудай урсун *(теске-
ри карап жакасын кармап)*. А кудай, кечире көр.

С ы м а п *(стакан көтөрүп)*. Эжекемдин ден соолугу
үчүн, жанаа... төркү үйдө карта ойноп отурган күйөөлөрү-
бүздүн ден соолуктары үчүн бир тамчысын калтырбай...

Са г ы з г а н. Сөзүңө кошумча, аялдар аябай өстү:
ушул үйдө олтурган үч аялды алалы: Сымап шаардагы
чоң магазинге башчы — дүнүйөнүн баары колунда. Мен
айылда сельсовет... *(Алтынга)*. Апам саанчы болгон, фаб-
рикада иштеген *(Айкүмүшкө)*. Энем детсаддын ичип шы-
пырат. Ушул тосту алтындай кайненелердин ден соолугу
үчүн, эл-жер үчүн, кажыбай кайраттуу иштеп жатканы-
быз үчүн!

С ы м а п. Сөзүңөргө кошумча: жанагы министр таяке,
чоңойгондон чоңоюп... чоңоюп эле келатат. Эми кичирей-
генден кичирейип кызматынан кулансын. Өлсүн... *(Ичип
жиберешет.)*

А л т ы н *(ырдайт)*.

Алтын бешик ыргап өт,
Алганың менен жыргап өт.
Күмүш бешик ыргап өт,
Күйөөң менен жыргап өт.

(Унчукпас баланы алып төркү үйгө кетет)

Асмандагы жетиген,
Ал эмне үчүн жетиден...

А й к ү м ү ш. Токто... токто жеңеке.

А л т ы н *(токтобой ырдап)*. Алганым менен тең карыбай... *(Термелип ордуна турат.)*

А й к ү м ү ш. Байкуш жеңем, байкем өлгөндө кошогу басылбай элдин баарын ыйлаткан... Ичкенин көтөрө албайт тура. Жаткызып коёюнчу *(бири-бирин жетелеше төркү эшикке киришет)*.

С а г ы з г а н. Ченеп ичишпейби карыганда.

С ы м а п. И-ий Сакин, карыбасам экен. Кечөө десен бир жаш аялдын кулагынын түбүнөн бырыш көрүп эсим чыкты. Менин кулагымда бырыш жокпу, карасаң Сакин?

С а г ы з г а н. Бырышка көңүл бурсаң бырыша бересин Сыкен. Бырышпасам экен деп бетиме сүртпөгөнүм калган жок: помидор, жумуртка, картөшкө... *(Бөтөлкөдөн куюп)*. Ичкендер кара жерге кирсин. Баягыда ичип алып балдарымды кубалаптырмын. Кудайназардын жакасын жулуп алыптырмын, ошондон кийин, ичсем атамдын канын ичпейин деп койгом. Анын үстүнө эмчектеги балага жакпайт эмеспи.

С ы м а п *(стаканды кармап)*. Кел, өлүгүн көрөйүн... мен бул балакет баскырды уялганыман ичем, Сакин.

С а г ы з г а н. Ооба десен, Сыкен. Калжактап тиги карыгандар ичкенде жаштар ичпесе уят экен. Үй ээси кайда кеткен, «ичкиле... ичкиле» деп бизди кыйнашпайбы *(ичишет)*.

С ы м а п *(нан салгычты кармап)*. Ушу канча сом турат? Алтынбы?

С а г ы з г а н. Алтын эмес эле калай *(тигинден алып)*.

С ы м а п. Алтын дедим го... Алтын! Же пласмассабы? Карачы, үйү таптаза тура.

С а г ы з г а н. Үйдүн таптазасын жаман көрөм. Культурный катын менен катыша албайм. Эчтеке иштебесем да кантордо олтурган жакшы. Кызыл катын Бурулча өлүп кетсе ордуна сельсовет болуп калар бекемин, ия?

С ы м а п. Кел, ошон үчүн бир көтөрүп коёлу.

(Күүгүмдөйт. Стакандардын кагылышканы. Акырындап жарык болгондо экөө столго жөлөнүп жатат. Төркү эшиктен карааны узарып Кекилик кирет. Желкесин тырманып эки аялды карап турат. Баланын ыйлаганы угулат. Бала көтөргөн Унчукпас кирип Сагызганды төбөгө муштайт.)

Төртүнчү көрүнүш

Айылда. Жайдын толугу. Чарпая-беседка, жалгыз түп даракка илинбеш атар. Айкүмүш күзгүгө тишин каранып турат.

Айкүмүш. Кайран гана тишим, сага бир жыл толду. Ата-а, алтындан салдырсам эмине.

Сымаптын үнү. Эже! *(Айкүмүш күзгүсүн ката коёт)*. Чоң эжеке! Чоң эже! *(Кирет. Узун көйнөкчөн, ийнин жапкан шлчпа, кол чатырча)*. Свежий каймак ичем, түштө канаттуунун этин жеймин.

Айкүмүш. Ошент балам, эмнени жесең жей бер. Беркини ичпе. Беркини ичкенде тыйтаң дей түшөт экенсиң. Сымап. Андайды айтпагыла. Анткен-эткен эмесмин.

Айкүмүш. Былтыр шаардан өз көзүм менен көрдүм го ичип жыгылганыңды.

Сымап. Карган киши жалган көрөт же түшүнөрдө көрдүнөр.

Айкүмүш *(жакасын кармап)*. Ой тоба-аа... Балам, катасын мойнуна алган киши онолот.

Сымап. Карыганда өзүнөр онолгула. Өзүнөр соосунарбы?

Айкүмүш. Ой тобаа, кантейин... *(Тоок какылдайт.)* Дагы каягына тууп жиберди? Ушу тооктор эс алдырбайт. Бир күндө экиден тууйт, жара чыккыр! *(Кетет)*.

Сымап. Кандай скучно! Элдин баары жумушта.

(Кудайназар кирет. Колунда вертушка — суу ченегич, мойнунда дүрбү.)

Кудайназар. Аракем кайда? Аракем үйүндө барбы? *(Сымап башын гана чайкайт.)* Суу сүргөнү баратам. Атаң көрү ай, э.

(Беседканын кырына чыгып дүрбү менен карайт.) Быйыл кургакчылык.

Сымап. Фу, кургакчылык, мага анын кереги эмне? *(Вертушканы сөөмөйү менен сайып)*. Бул эмне деген штука?

Кудайназар. Вертушка деген штука — суу ченегич. Суу азайып баратат. Алма булактан беш жүз литр суу ачу, бүгүн ченесем жүз жарым литр суу агып жатыптыр.

Сымап. Мага суундун кереги эмне?

Кудайназар. Ой, суу болбосо алдагы шылапак жок, нан жок. Эгиндер кантет? Менден башканын жаны ачы-

байт. Быягына барамбы, тыягына барамбы (*аксап ары-бери басат*). Жан тынбайт. Мен болбосом колхоз кантет.

С ы м а п. Сен өзүң колхоздо эмне деген штукасың?

К у д а й п а з а р. Менби? Мени айтасыңбы? Мен: гидро-техник... объещик... мурап, көп баланын атасы. Толуп жатат кесибим. Өг, шаардыктар аны түшүнбөйсүңөр. Сага айткан кайран кеп. (*Вертушкасын унутуп кетет.*)

С ы м а п. Колхоздо аксаган кишилер да бир топ кызматта, шаарда жалгыз Итибайга кызмат табылбайт. Фу, смешно. Кургакчылык... суучулук... нан. Уй-кой жайылат, карагай өсүп турат, фу, кандай скучно! (*Эки жагын карап үн салат.*) Итибай, ойгондунбу кел мында. (*Итибай кирет.*) Кечке жуук температура болгону турам.

И т и б а й (*оозун ачып, эстеп*). Эмнең ооруйт?

С ы м а п. Согончогум...

И т и б а й (*оозун ачып, дагы эстейт*). Бөйрөгүң жакшырдыбы? Жүрү, тиги дөңгө чыгалы.

С ы м а п. Жалгыз басам. Деги магазинге башчы болгон өзүмө чоң ыракмат. (*Билерик, шакектерин жаркылдаттып.*) Мен мобуларды колхоздун күнгө күйгөн чебичтерине көргөзөм (*кетет*).

И т и б а й. Эй, Аралбай! Аралбай жезде. Чоң жезде! (*Тынымдан кийин Аралбай кирет. Ал токойчунун киймин кийинген*). Биз аялым экөөбүз ары-бери бастыралы, атын барбы?

А р а л б а й. Аялың жер үстүндө араң басып жүрөт. Аттан жыгылсаңар балээнерге кала албайм.

И т и б а й. Ай-эй жезде, былтыр биз эжемди шаарда аябай эс алдырганбыз. Конокко ээрчиткенбиз.

А р а л б а й. Ооба, тишин салдырыпсыңар. Кызыл тукабадан ыштан кийгизипсинер.

И т и б а й. Сен эмне бересиң? Тай бересиңби же кунбу? Ургаачы бирдеме энчилеп бер.

А р а л б а й (*Сымап кеткен жакка*). Тигил ургаачынды жакшылап көздөп ал. Ана, кетип баратат.

И т и б а й. Мейли. (*Мурутун сылап, кетет.*)

А р а л б а й. Мээң эрип мурдуңан агып калсын, дагы чычайтып мурутун сылап коёт.

(Аралбай бутакка илинүү мылтыгын алып тазалай баштайт. Шашылып Кудайназар кирет.)

К у д а й н а з а р (*тамагын жасап, аксап*). Ал — оом алейкум... Ассалоому алейкум... Сало-оом...

А р а л б а й. И, кечке салам айтасың, биякта мылтык тазалай албай жатса...

К у д а й н а з а р. Оме-ей, салам айтса урушат.

А р а л б а й. Билем саламыңдын жөнүн. Коноктор каймактан башканы ичишпейт. Берки, бөтөлкөсү жок.

К у д а й н а з а р. Жо-о... Мен жөн эле, үч күн болду, мен бөтөлкөнү таштагам... Тиги вертушкамды унутуп калыпмын. Ой, мергенчим о-ой, мага пикириң бузук. Шаардыктардын отпускасы кандай өтүп жатат?

А р а л б а й. Аны үйүнө чакырып сура.

К у д а й н а з а р. Кой, айланайын, шарт жок, бала-бакыралуу кишибиз. Мушайт этпегиле. Өг, күн ысык, картөшкөгө суу байлагам.

А р а л б а й. Баягы картөшкөнөрбү?

К у д а й н а з а р. И, ошо, колхоздукун кантип сугарам, бутум оорубайбы. Жаным жаман кейийт, колхоздуку эмгиче түйүлбөйт, меники *(муштумун түйүп көргөзүп)* эмитен момундай. Кекилик досум кыпкызыл акча кылам деди. Кекилик досум... *(Дүрбү менен алысты карайт)*.

А р а л б а й. Ал Кекилигиң кекиликтеп колхозго дагы кайдан жабышты.

К у д а й н а з а р. Колхозубуздуң кызы Унчукпаска үйлөнгөнүн билбейсиңби?

А р а л б а й. Унчукпаска үйлөндү дейсиңби, анын агородуна үйлөндү.

К у д а й н а з а р. Унчукпаска үйлөндүбү же анын агородуна үйлөндүбү, ишим жок. Мен саясатыңды билбейм. Саясат деп жүрүп, кана, кимиңер өстүңөр *(Дүрбү менен карайт.)*

А р а л б а й. Жаман киши жата калып ат үркүтөт болуп, муну кара, үркүтүп сүйлөйт. Аялыңды алдагинтип дүрбүң менен караганча, сен өспөйсүңбү.

К у д а й н а з а р. Аял дүрбүгө кайтартабы? Мен тиги чөп жыйнагандарды карайм, суу сугаргандарды карайм, колхозубуз миллионер. Анан бу, Араке, кулжундабай уксаң, менде мындай бир кеп бар. Айкүмүш апа, детсадда кайсы кызматта эле?

А р а л б а й. Шыпырып, жууп турчу кызматта болучу.

К у д а й н а з а р. Арыз берип бошондубу?

А р а л б а й. Арыз бербей эле детсаддын кумшекерин уурдап, кудай аткырды кудай атып бошоду. И, эмне экен?

К у д а й н а з а р. Ошону билейин дегем. Биздин башкармага ушундай нааразылыктар көбөйүп кетти го?

А р а л б а й. Барып бетине айтпайсыңбы.

К у д а й н а з а р. Бетине кантип айтам? Кой катүгүн,

Өтмө Кызыл Тууну алып жатабыз. Жетишпегендиктер жөнүндө сындашыбыз керек (*аксап ар-бери басат.*)

А р а л б а й (*ачуулуу*). Айтып бүттүңбү, басып түгөттүңбү?

К у д а й н а з а р (*вертушканы колуна алат*). Сууну эконоом кылбаса болбойт. Кудуктар кургады. Булактын суусун ченеп көрсөм жүз литрге чыкпады. Өг, колхоздун картөшкөсү каптет? (*Кетип калып кайра кирет.*) Араке, кабарларды угуп жатасыңбы? Суу азайды... техника көбөйдү, эркектер азайды. Бир аз жылдан кийин он эркекке бир гана аял туура келет.

А р а л б а й (*муштумун түйүп*). Чекене, тилиңе момундай картөшкө түйүлө электе, жөнө! Жогол!

К у д а й н а з а р. Жанга тынчың жок бир кокуй кишиниң да. Кош! (*Кетет. Айкумуш кирет.*)

А й к ү м ү ш. Кудайназар эмнеге кобурап баратат?

А р а л б а й. Техника эркектерди кырып атат дейт, эки жүз аялга бир эле эркек калат дейт.

А й к ү м ү ш. Жаман эркектерден көрө тытышып аялдардын калганы жакшы. Ормушту карабайсыңарбы, кемпири өлгөндөн соң таягын кучактап жалгыз отурат. Байкуштун чайын кайнатып бердим.

А р а л б а й. Жесир чалды тегеректединерби? Жанагы Алтын деген төркүнүң Ормуштукундабы?

А й к ү м ү ш. Эмне экен?

А р а л б а й. Чакыр! Ээн чал болсо, ээн там болсо, же биротоло тийип албагандан кийин... Эл журтка шылдың кылбай чакыр төркүнүңдү!

А й к ү м ү ш. Чакчандаба ботом, чакырайын. Ормуш деген сенден чымыр.

А р а л б а й (*мылтыгын ачуулана сүмбөлөп*). Мунусу алаксып биякка келип, анысы чоочун чалда калып...

А й к ү м ү ш. Мылтыгыңды серендетпечи жезтумшук ата тургансып.

А р а л б а й. Силердей жезтумшуктарды атам! Жезтумшук арак иччү эмес.

А й к ү м ү ш. Былтыркы жылы ичкен аракты унутпай койду.

А р а л б а й. И-ии, быйыл соо жүргөндүрсүн. Көзүңдү чукуйм.

А й к ү м ү ш. Жолдо жаткан көз бар бекен. Кажан агаң калак баш. (*Кетет.*)

А р а л б а й. Ойтобоо килеңдеген башис-солдаттарды коркутум эле, ушу кедейген кемпириң коркпогондо күйөт экенсиң.

А н ж е л и к о н у н ы р ы .

Жашагым келет дүйнөгө
Асмандай бийик туптунук.
Арчалуу жашыл өзөндө.
Жылкы айдап элдин ышкырып...

(Кирет. Шымчан, чачы кыска, колунда сабы сынган
бешилик).

А р а л б а й. Дагы бешилигинди сындырып жетип келдиңби? (Анжелико күлмүздөп башын ийкейт.) И канча чөп жыйнадыңар? Устуденттер жакшы иштеп жатышабы?

А н ж е л и к о. Жакшы. Только келиндер, кемпирлер мага күлүшөт. Шым киесиң деп мурундарын чүйрүшөт.

А р а л б а й. Мурдун былчыйта муштап сал. Жылаңач жүрбөсөң болду. Щым кийгендин баары бузулса дүйнөнүн тукуму соолмок. Шымды кенен кийип жүргүнүн, шашылышта чече койгонуна жакшы. Жолборс көргөнсүп жылкыдан каччу элен, эми үйралдыңбы?

А н ж е л и к о (сүйүнүп). Мен... мен жылкыга отурдум ата.

А р а л б а й. Атка миндим деп айт. Илгери он эки жашар бала жоого аттанган, сен, мурдунду урайын, атка мингенине мактанат. Силер жыйнаган чөптү кышында ошол аттар жейт, мал жейт. Кайсы окуудан окуйсун (Бешиликти саптай баштайт.)

А н ж е л и к о. Мединституттан.

А р а л б а й. Ошол окууну бүткөндөн кийин кагазыңды жеп жатаарсың.

А н ж е л и к о. Кагаз жебейм, ата.

А р а л б а й. Шаардан чыкпасаң кагаз жегениң ошо.

А н ж е л и к о (мылтыкты кармалап). Бул кандай мылтык, жакшыбы?

А р а л б а й. Беш атар! Мылтык жетеби буга. Быяктан тарс этип үнү чыга электе, тетияктагы башис жалп эте түшчү.

А н ж е л и к о. Фашисти көп өлтүрдүңбү, ата. Канчаны?

А р а л б а й. Канча экенин ким билсин. Ок жамгырдай жаайт. Башыңды далдоого катып алып атасың.

А н ж е л и к о. Все таки канча? Пожалуйста айтсаңыз, кайсы жерине аттыңыз.

А р а л б а й. Канча фашисти кайсы жерине атып өлтүргөнүмдү эсептеген жокмун. Бир башисти көзгө аткамын.

А н ж е л и к о. Паразит, көзүн тосуп турган го. Орде-
ниңиз көппү?

А р а л б а й. Көп... бир баштык. Башисттер дүйнөнү ап
эттирип алмадай сугунуп алаарда биз куткарганбыз. Ба-
шисттердин мээсин биз чачыратканбыз. Силер, аны бил-
бейсиңер. Оозуңардан иттин куйругундай түтүн үйлөп көөп
жүрөсүңөр. Силер жаштар, билбейсиңер.

А н ж е л и к о (*жактырбай*). Качан болсо бизди «бил-
бейсиңер». Баскан-турганыбызды сындайсыңар. Бизди
жыргасын деп согушкансыңар. Биз билебиз.

А р а л б а й. Туура айтасың, силерди жыргасын деп
согушканбыз. Айтканыңдын калети жок, кыздай кыңылда-
ган оозунду урайын.

А н ж е л и к о. Мен кызмын, ата.

А р а л б а й. Кыз болсоң жыргаарсың. Алактаган ча-
бандын бирөө алса качса диңкиниң соолмок.

А н ж е л и к о. Ала качкан, терезесин сындырып качып
кеткем.

А р а л б а й. Сени ичип алган бирөө ургаачы экен деп
ала качкандыр. Кыңылдаган оозунду урайын, үнүң жары-
ла элек тура, шашпа.

А н ж е л и к о. Мен шашкан жокмун (*ийнин куушурат*).

А р а л б а й. Ийинди куушурбай биздикине келип тур.
Айран, сүт ич, каймак же. Кышында шаарга барсам сага
тамак-аш алпарам.

А н ж е л и к о. Тебетей кийип барсаң уялам, ата. Сту-
денттер тебетейге күлүшөт.

А р а л б а й. Ата көрү ээ-эй, муну кара... аталарынын
тебетейине күлүшөт, кара буларды (*бешиликтин саптап бе-
рип*). Ме! Буга ата болоюн десем тебетейимден уялат. Бар-
байм сага.

А н ж е л и к о. Как хочешь (*бешилигин алып чыгып
кетет*).

А р а л б а й (*анын артынан*). Ой бала, устуденттерине
айтып кой, сындырып бүлдүрүп жибергендерин алып ке-
лишсин, о кылтыцдаган шымыңды урайын (*мылтыгын та-
залай баштайт. Айкүмүш кирет*).

А й к ү м ү ш. Кутурма тийгир, кыз баланы сөгүп, кан-
тесиң?

А р а л б а й. Кутурма сага тийгенби? Ушу кантип кыз?..

А й к ү м ү ш. Кыз болбосо ургаачы, кандай акың бар
сөгүүгө? Сүйлөшкөн жигити укса саргарган тишинди бир-
ден тербейби.

А р а л б а й. Кудай урган го, сакалым өрттөнгөн го?
Кайдан билдим, тиги кийимин тааныбай...

А й к ү м ү ш. Ал деген мода, мооданы уктуң беле? (*Ол-турат.*)

А р а л б а й. Ой, мадасына мейли... эркек ургаачысын тааныбасам кантейин (*Алтын кирет.*)

А й к ү м ү ш (*Алтынга*). Күйөө балаң төркүнүңү чакыр деп эңги-деңги кылды (*Аралбайга*). Мына жеңеми чакырып келдим. Айт жанагы сөзүңдү.

А р а л б а й. Ал эмес андан керектүү сөз айтам (*Алтынга*). Ормуштун жайы кандай көрүнөт?

А л т ы н. Тамдары заңгырайт. Бак-шактуу. Мал-жандуу. Деги эл-журт аябай байыптыр.

А р а л б а й. Ооба, Ормуш оокат-жайлуу. Тамашакөй...

А л т ы н. Оңбогур, бала кезинде шок болчу. Көчөдөн иттерди айдактап кубалап, саамайымды далай жулган.

А р а л б а й. Эми анын саамайын сен жул. Ормушту сага алып берем.

А л т ы н (*чычалап*). Койчу күйөө бала тамашанды. Олдо кудай ай, эми кантип... И-ий, арман күн, бети-им, тамашаң курсун (*кете баштайт*). Угузба кулагыма. Өлдү-үм. Өлдү-үүм! (*Чыга качат.*)

А р а л б а й. Эрге тийгенден аял өлбөйт, андан көрө ыгы келсе десен. Андан көрө тиги жаман уулу уруксат берет бекен?

А й к ү м ү ш. Жаман уул эмне кыла алат, аялын тыя албаса, же иштебесе. Алтын женеге Сымап келин ыдык көргөзөт экен (*ордунан турат*). И-ни, каргытым. Менин ден соолугум кантип оңолсун, отпескеге чыкпасам же ушерде жүрүп таза абадан жутпасам.

А р а л б а й. Кепиниң күйгүр, сенин деги ыраазы болгон күнүң болобу?

А й к ү м ү ш. Мени тескебе. Кардончулугунду кыл. Мылтыгыңды чукулабай карагайыңды кыдыр. Бир башына беш-алтыдан там салгандар көбөйдү, карагайыңды бүт кыркып салсын, телпейип өкматтан тил угуп олтур.

А р а л б а й. Ошо карагайды кыдырганы камданып олтурам, куда кааласа шаардык конокторуңа бүгүн кайберендин сорпосун ичирем, бир жерде багып жүргөн элигим бар (*кетменин ийнине салып тамагын жасап кирген Кудайназарга*). И, эмеле кош айтып кетпедиң беле.

К у д а й н а з а р. Сокту... согуп салды Араке. Башкарма «девитке» сүйрөтөм деди. Бир бутунду жулуп алам дейт. Мураптан түшүрөм дейт. Вертушкамды алып койду.

А й к ү м ү ш. Детсаддан мени түшүрсө, машинеге сүйрөтүп муну түшүрсө, элде киши калабы, ия Аралбай? Колхоздогу эски чиленсин, айтпайсыңбы башкармага.

Кудайназар (*аксап ары-бери басып*). Колхозго эмгегим сиңген. Өзүмдүкүн тыштап коомдун ишине чуркачумун. Айланайын колхозду каркыратып алдыга сүйрөгөнбүз. Эмгегибиз алтын кинегеге жазылуу.

Айкүмүш. Башкармага мен да кападармын. Үйгө кирбейт. Саламдашып турбайт. Колхоздо көп акыбыз бар.

Аралбай. Көз акыңар болсо уурдагыла, арыз жазгыла.

Айкүмүш. Мен бетке айтам. Арызды жүзү каралар жазат.

Кудайназар. Адамдын убалына калып арызды кантип киши жазсын. Агер жинге тийсеңер...

Аралбай. Ушу сага чыдап, сенин шейшебинден алтыны төрөгөн аялың Сагызган анык көкжал экен. О-омийин, көк шилинден муштуму кетпесин.

Кудайназар. Көк шилини айтат. Силер билбей жүрөсүңөр, аялым көптү. Убактылуу сельсовет болгондон бери мени так төбөгө муштайт. Оо-мийин кудай, менин аялым Сагызган убактылуу сельсоветтен түшүрүлсүн. Жашайел-метмин (*кетип баратып кайрылат*).

Айкүмүш (*Аралбайга*). Уктунбу, аялдын баары мендей мээримдүү дейсиңби. Байкуш буту майып, жашайел-метти төбөгө муштайт тура. Андай неме бир колхозду токмоктойт.

Кудайназар. Ыкы-чыкы көбөйдү, ай ушу силердин колхоздон көчүп кетип жаман кылаармын. Тиги бригадка көчөм.

Аралбай. Чылгоо жеген музоодой айланчыктаган арбак аткыр. Жогол! (*Сымап чуркап кирет.*)

Сымап. Кекилик... Кекилик келиптир... Кекилик эмес эле бүркүт. «Волга» алыптыр, жапжаны!

Кудайназар (*аксап чуркап*). Кекилик... Кекилигим!

Аралбай. Волга! Маңдай теринин «волгасы» дейсиңби?

Айкүмүш. Бир көрсөң миңгени «лүлкө», бир көрсөң «жүгүлү» деги оңолбогур.

Сымап. Ал оңолгон. Ал мага жагат.

Аралбай (*какшыктап*). Сага жакса... и жактырыпсың, оңдото бер иштеринди (*мылтыгын асына кулжуңдап чыгып кетет*).

Түндүн бир окуму. Терезелер бүтөлүү. Тегерек столдо үлпүлдөгөн лампа. Чарчанкы отурушкан Итибай, Кудайназар.

Итибай. Эс алып басып баратсам токтотуп алып участковый агроном болуп иште дейт. Институтту бүтүп алып участкага агроном болоюнбу? Башкармандын башы барбы?

Кудайназар. Башы бар, баштын ичиндегиси бөксө. Агер ал экөөбүздөй ак ниет болсо ушинтип түн уйкудан безип арыз жазат белек. Өзү жинге тиет. Кекиликти дакимент жеди деп бекер каралаган.

Итибай. Да-а. Баш көтөрөрүнөр жок турбайбы. Колхозуңардын экономикасы өспөптүр. Көчөлөр асфальтталбайт. Фонтаныңар атылбайт. Бильярдыңар эски. О-ой, жарабайт.

Кудайназар. Башкармага эл нааразы. Аралбайдын кемпири тишин кычыратып олтурат. Аны кумшекер уурдады деп детсаддагы кызматынан алып салыптыр.

Итибай. Ой-ой, кемпирлерди сойгондон кийин... Моральный жагынан андуу керек болучу.

Кудайназар. Ошон үчүн аялымды кызганып жүрбөймбү. Менин аялым төрөгөн сайын жашарат.

Итибай. Тиши аттын тишиндей аялыңды, ой, индуктай кайтарат экенсиң.

Кудайназар. Аялын сенчилеп тыштап койгон ким бар экен. Бир көзүм аялымда. Аялдын кызматчы болгону мага жакпайт.

Итибай. Аялды пайдалуу кызматка иштетип салып басып жүрсөң керт башыңа жакшы да.

Кудайназар. Сенин аялың — сеники, өз менчигиң. Мен өз менчигимди өзүм билем. Аялым тууп коюп үйгө олтура берсиң, балдарын баксын.

Итибай. Кызы-ык, пайдалуу кызматтагы аялын сенден башка эркек жамандабайт.

Кудайназар. Алар аялына аял болуп калган эркектер. Мен, теңир урсун аялымды зыркыратам. Сенчи?

Итибай (*оозун ачып эстеп*). Коммунизм качан болор экен?

Кудайназар. Ага эмне башыңды оорутасың?

Итибай. Агрономдун айлыгы канча?

Кудайназар. Айлыгы жерге кирсин, эбин тапсаң колхозду шылайсың.

Итибай. Главный агроном болгонго анчейин көңү-

лүм жок (*Кекилик кирет*). Райком менин партиялуулугумду сөзсүз сурайт.

К е к и л и к (*Итибайга*). Партияга сен өтпөгөндө ким өтөт? Өмүр баяның таптаза, түрмөгө түшкөн жоксун, бир гана катының бар. Бирок, Алмамбет, Чубак эгизим, тирүүлөр жашоо керек (*колуна столдогу кагазды алып*). Кана, баштадыкпы, момундан аркысын дагы бир сыйра окуюң (*үчөө тең сыртка кулак түрүшөт*). Коркпогула, эшик жымжырт. Окуй берейин (*окуйт*). «...Саан уйлар эки жылдан бери туз жебейт. Жер семирткич жеп, ичтери жарылып өлүп жатышат. Баргыбаев деген чабан жүз тубар койдон жүз жетимиш козу алды деп жалган айтылган. Баргыбаев атак-даңкка жетүү үчүн туугандарынын менчик-козуларын кошуп ийген. Ошон үчүн малга санак жүргүзүлсүн» (*эшиктен шыбырт угулат, Кудайназар ыргып туруп карайт*.)

К у д а й н а з а р (*кайра олтурат*). Мышык экен.

К е к и л и к (*окуйт*). «...Жогоруда айтылгандай башкарманын чоң жактан байланышы бар — эскирген башкарма. Ичкени коньяк, түштө дайыма тайдын этин жейт. Колхоздун мал доктуру Алышпаев экөө жакын. Анысы ветлабораториянын умывальнигин үйүнө кийиртип алган. Коомдук мүлктө контролдук жок. Кадрлар маселесинде... (*ит үрөт, жарыкты калкалашат*).

К у д а й н а з а р (*эшиктен кирип*). «Волгандын ичинде киши жагабы?»

К е к и л и к. Кайненем, Унчукпас экөө «Волгамды» бирөө айдай качпайбы. Кайненеме «Волгамды» аябай жууруп, кечинде ичине жаткызып койдум.

И т и б а й (*оозун ачып эстеп*). Кайненендин агородун өзүнө оформить этип бүттүңбү?

К е к и л и к. Дүлөй кайнененин агородун мен ээлебегенде кимиси бар. Кайненемдин мобул жаман кепесинин ордуна заңгыраган үй курам... Тирүүлөр жашоо керек! (*Кагазды карайт*.) Алаксытпагыла, окуп бүтө коёюн (*окуйт*).

«...Кадрлар маселесинде чатак көп. Колхоздун главный агроному жараксыз, дetsададагы Айкүмүш кумшекер уурдап кызматынан бошогон. Анын күйөөсү Аралбай жеткен хулиган — кардончулук кызматында. Кекилик деген бухгалтер колхоздон өз убагында куугунтукталган, ал түрмөгө түшүп, эң жакшы тартип көргөнү байкалды. Кудайназар деген мурап эң ак ниеттүү жана активдүү адам. Анын аялы Сагызган убактылуу сельсовет, бирок, балабакыралуу болгондуктан советтик-партиялык кызматка ишенимсиз, моральный жагынан туруксуз. Колхоздун өз

баласы Аламанов Итибайды шаардан чакырып главный агрономго көтөрүңүздөр. Жогоркудай биздин каалообуздан тезинен жыйынтык чыгарууңуздарды өтүнөбүз. Арыз ээлерин: Эшмат, Ташмат, Айкүмүш жана башка колхозчулар».

Итибай (*эстен*). Тоголок арыз өз башыбызга тийбейби, ыя?

Кекилик. «Арызды ким жазды» деп колунду чөнтөгүнө салып ары басып кет (*кагазды жыйнашып тегерек столдун алдынан алган чемоданга салышып кулпулашат*). Эртең бир канча копия жазып туш-тушка айдайбыз (*тоок кыйкырат*).

Итибай. Тарайлычы.

Кекилик. Кимдин оозунан чыкса туз урсун!

Кудайназар. Арбак атсын! Жарык дүйнө эмес тигил дүйнөдө ооздон чыгарбайбыз.

Кекилик. Тигил дүйнөдөн аркы дагы бир дүйнөдө да ооздон чыкпасын (*үчөө кучакташып өбүшөт*).

Итибай (*Кудайназарды боюнан түртүп*). Оозунду жууп албайсыңбы. Эркекти ушундай кучактайсың, аялыңды өлтүрөсүң го.

Кудайназар. Менин кучактаганымды дагы бир аял билет. Баягында мас болгондочу, ошондо. Кучактасам денеси башка, эмчеги катуу. Көрсө, сенин Сымабың экен (*Итибай тескери карайт*). Мурчуйба, теңир урсун, сөөмөймүдүн учун гана тийгизип артыма жылып кеткем.

Итибай (*колго чаап*). О, сөөмөймүндүн учун урайын! (*Экөө туткакташат*.)

Кудайназар. Мурутунду урайын, тамашаласа билбейт. Бирдеме болсо сага айтат белем.

Итибай. Тамаша... Тамашадан согуштар чыгат. Аялды кордобо.

Кекилик. Нечен акылмандарды аялдар жоготкон, акылыңарды токтоткула. Элдешкиле. Кокодон жытташалы (*экөөну кучактайт*.) О-оо, Алмамбет, Чубак эгиздерим!

Алтынчы көрүнүш

Төртүнчү көрүнүштөгү Аралбайдын чарпая-беседкасында. Унчукпас, Кекилик отурушат.

Кекилик. Арабызды бузгандар бар деп канча айттым? Кайненем экөөндүн агородунду ээлеп, ага там-таш салгандан кийин, кыз алган жарым сени кетирип, менин башым экөө бекен? Андай бузукулукту ким айтты, шөл-бүрөгөн садагасым.

Унчукпас. Өзүм сездим.

Кекилик. Аппак көкүрөгүнө чириген ойду кантип гана батырасың? Сени кетирсем ырыс-кешигим кетпейби, кубатым.

Унчукпас. Эл айтып жатпайбы.

Кекилик. Кара оозуңа кан толгон кайсыл эл айтты? Эл бузулуп турбайбы, сен эмес эл атасы кагылайын башкарманын үстүнөн арыз жазып жатышпайбы.

Унчукпас. Эмне деп жазыптыр?

Кекилик. Аны мен кайдан билейин (*папиросун тартып*). Қандай акмактар арыз жазышат, а? Қандай айбандар аялды кордойт? Алтыным, баш катырган жумушум көп, артыман ээрчибей жүрчү, бүкүрөңдөп басканыңдан уялам.

Унчукпас. Жакшы бут кийим болсо мен деле жакшы басам. Бүкүрөйгөнүмө асыласың, далысы түз катынды жыргатасыңбы?

Кекилик. Сенден жыргаган ким бар. Азыркы аял күйөөсүн багат. Сымапты көрдүңбү? Камдуу ата-энелер кызына кошуп машинесин да күйөөгө берет. Сенин бир тыйын кирешең жок, ошонуңа карабай аялымсың. Сени сүйөм!

Унчукпас. Сен мотоциклди сүйөсүн, «волганы» сүйөсүн. Бирөөнү сатасың, бирөөнү алмашасың. Сенин сүйүүлөрүң ошондойлор.

Кекилик. Сен дайым айнып сүйлөйсүн (*папиросун ыргытып*). Бирок, ал сенин күнөөң эмес — түшүнүгүң ошондой. Деги сенде мындай тил жок эле.

Унчукпас. Аялды кордосоң тилдүү кыласың же жинди кыласың. Келе, акча бер, ич кийим алам.

Кекилик. Катындын байпагы менен ыштанына түтпөйсүң. (*Чөнтөгүнөн акча берет*). Ме, байпак ала тур, арткан тыйынды жоготпо. Сен кудай каары, баарына чыдайсыңбы.

Унчукпас. Сен мага чыдайсыңбы? Мени кетирбейсиңби? Қана, карганчы.

Кекилик. Сени кетирсем эле ичегим үзүлсүн, көзүм чукулсун. Ит болуп үрөйүн, чочко болуп жер түртөйүн. Каргышыма аябай ишенесин. Сени тарбиялаганым башыма жетти го.

Кекилик (*Унчукпастын артынан*). Бутунун ийрисиң (*үн салып*). Унчукпас, мурдагы арткан тыйыныңды кошуп бир чака пийва алып кой.

Унчукпас (*сырттан*). Чака көтөрбөйм, боюмда бар.

Кекилик. Эмне дейт?! Ушундайдын боюна бат бү-

төт. Дүлөйгө салам айтсаң «атандын башы» дейт дегендей ушул жамандан кордук тартпайын, ыя?

(*Сымап кирип бутун бутуна учкаштыра олтурат.*)

С ы м а п. Мындан чыккан сенин аялыңбы?

К е к и л и к (*орой*). Анан сенин аялың беле?

С ы м а п. Буюмдарды саттыңбы? Эсеп-кысабы керек. Тактайлы.

К е к и л и к. Саттыңбы, тактайлы деп, мурда ден соолугумду, абалымды сурабайсың. Бекеринен ушул ишке малыныпмын. Азгырдың мени.

С ы м а п. Бирөөнүн катынына таркылдаба.

К е к и л и к. Таркылдасам акым бар (*папиросун алып, ширеңкесин түшүрөт*). Мына, бутун учкаштырып мандайымда чалкалайт. Тырмагы алтын, шырагы алтын. Ишенбейсинби, эсеп-кысап сураганыңды жаман көрөм.

С ы м а п (*эңкейип ширенкени алып, тигинин папиросун күйгүзөт*). Таарынчаак, мага смелый жигит жагат. Мен сага таркылдайм, сатканыңды саттың, чачканыңды чачтың. «Волга» миндин. Мен сени складка иштеттим, и...

К е к и л и к. И, алып сатар кылдың, алдамчы кылдың, ОБХССка айтайынбы, ыя? (*Сымап чоочуп кетет.*)

С ы м а п. О, таарынчаак десе... Тамаша... тамашаладым (*өзүнө да папирос күйгүзүп*). Ыракмат... Ыракмат... Аял эмесминби, мага теңелбе.

К е к и л и к. Аял экениңди билгениң дурус. Аял деген байкуш калксыңар. Ким эркелетсе, ким сылап-сыйпаса ошонун алаканында мышыктай үргүлөп кетесиңер.

С ы м а п. Эркектерчи, силерчи, күтпөгөн бакытка, түбү жок арманга түртөсүңөр.

К е к и л и к. Сен асыл аялсың.

С ы м а п (*наздана муштап*). Ошентпейсинби бүркүтүм (*жазганып*). Кайненем өтүп баратат. Жүрүм-туруму кемпирдикине окшобойт. Кайненем экөөбүздүн ортобузда килейген жарака бар, сөзүмдү тыңшайт, уулу жокто мени кайтарат.

К е к и л и к. Кайнененин баары кайтарат. Деги сенин кайненең кылтындап жасанып эле калды.

С ы м а п (*бышкырып*). Ормуш деген жесир абышка сүйлөшүптүр. Чш-ш, чоң жезде келатат, жаман киши. Кечке жуук жолугасыңбы? (*Кетет. Аралбай кирет*).

К е к и л и к. Түү-үү абышка, сени күтүп олтурам. Сен жибектей карыган кишисиң, мен аны көп кишиге айттым. Аласаны токтотпойт экенсин, аныңды элге билгиздим. Биррак эшик-төрдөй килемимди алып учукпаганың жакпайт. Килем индийский килеми.

Аралбай. Өзүбүздүкү — түркмөнский килем!

Кекилик. Ал кымбат килем. Баасы жок.

Аралбай. Ой, садагасы кысталак, жылаандын баасы бар, курттун, иттин баасы бар. Сенин килеминдин баасы канча? Өзүндүкүбү же бирөөнүкүн уурдап алдыңбы, тактап билип, текшерип туруп ошондон сон тиешелүү тыйынды төлөп берем.

Кекилик. Ой энеңди урайын, чал...

Аралбай. Эмне сөгөсүң, кандай акың бар тилдөөгө? Аскорбит эткениң үчүн кестирип жиберейинби, 156-статьяны билесиңби? Энемдин балакетин ал, короо кайтарган иттен айланган ит. Сендей жигиттер короо-короо кой багат, кампа-кампа эгин жыйнайт. А сен кемпирлердин жез тыйынын аңдыйсың.

Кекилик. Аксакал, тилиң жаман, кичине коркуп койсоң боло.

Аралбай. Сен кимсиң деги? Кана дакиментсиң? Коркутчу мени?

Кекилик (*кызыл книжкасын көрсөтүп*). Мен деген ОБХССте иштейм.

Аралбай. ОБХССтен айлан! Жалган! (*Книжканы ыргытат.*) Оп байсабырас.

Кекилик. Безобразие деп туура сүйлө.

Аралбай. Туура сүйлөбөсөм да туура түшүнөм. Марш отсуда! Во-он!

Кекилик (*башын чайкап*). Жарыктыктар, жаман бузулдунар. Документке ишенбей баратасыңар. Бирди көрөсүң го (*кетет*).

Аралбай (*самоор көтөрүп кирген Айкүмүшкө*). Чайынды Кекиликке кайнаттыңбы?

Айкүмүш. Мээнет ичсин! Дагы ыдрасти деп учурашып коёт, көрсө алдамчы турбайбы.

Аралбай. Министрдей жүрөт, сонун жигит дебедиң беле?

Айкүмүш. Мага ишенбегин. Түрмөдөн ондолуптур, дүлөй кемпирдин Унчукпасына үйлөнүптүр, мингени «волга», кийгени торко, алгыр бүркүт деп чүрөктөр алдатып жүрүшпөйбү. Кайгырбачы, эр жалгызым. Жетимчем. (*Аралбайдын көзүнөн өбөт. Дасторкон көтөрүп кирген Алтындан уялып.*) Күйөө баландын көзүнө теменедей чөп түшүп кетиптир.

Алтын. Көрдүм. Сага окшогон жоолукчан чөп экен. Ботом карыганда өбүшсө деле жарашат тура.

Аралбай. Карыганда анык баары жарашат. Карыганда да ак шейшепке буластап жатса жарашат.

Алтын. Оңбогон күйөө бала, капкакты чукубай, чай ич.

Аралбай. Чайды экөөңөр ичкиле. Менин контордо жумушум бар (*кетет*).

Айкүмүш. Канторчул болуп кетти. Башкарманын үстүнөн арыз түшүптүр, комиссиялар текшерипти дейт (*чайга олтурушат*).

Алтын. Текшерипсин. Текшербесе эле бузулуп кетишет.

Айкүмүш. Ден соолугум оңолду, жаным жашарды. Мага өзүбүздүн доктурлар жакпайт. Маскөөдөгү бир чоң доктурга көрүнсөмбү дейм. Аралбайды ээрчитип алам.

Алтын. Ошенткенге не жетсин. Эгиз козудай ээрчишип жүрүшөр кезегиңер (*шыпшынып*). Жанагы Ормуш түшүмө кирет, ак жоолук берет оңбогур, о өлүгүң көрөйүн, чынымды айтайын, эси-дартым бөлүндү.

Айкүмүш. Ошентсең эле кудайдын бергени, ошентсең эле ыктыярындын түшкөнү. Түшүнө кирген ак жоолук ошол Ормушундун пейили. И-ий, жаш кезек, экөөбүз эмнеге жаш кезекте сыйлашпадык.

Алтын. Өткөн өттү. Эми мындан ары түз жүрөлү, кыпкызыл чай ичишели.

Айкүмүш (*чакайт*). Ичсең жеңеке, сүтүн көмө куйдум. Сары майдан алсаң... Кантели, өлгүчө сыйлашалы, мен калкоздо, сен шаарда аман-эсен турсак...

Алтын. Шаарда турбайм, же баштагыдай фабрикадан иштей албасам. Уул-келиниме батпай бараткансыйм. Сымап келиним бир кызын тууп токтотуп койду. Итибай уулум болсо — Итибай болуп калды.

Айкүмүш. Шаарга барбасаң биздикине жүрө бер. Ормуш буюруп калса шаарда бир үйүң, калхоздо бир үйүң болот. Ормуштун жумурткадай боз үйүн Итибайдыкы деп тиктирип коёсуң. Ормушту башкарып аласың.

Алтын. Олдо кокуй ай, эми кантип ошентем?

Айкүмүш. Буйруктан кайда качасың. Санааркаба. (*Чакайт*.) Сары майдан сугунсаң, боорсоктон чылап алсаң.

Алтын. Кудай, заманды кут кыла көр. Курсактын тойгонун кийимдин бүтүнүн кеп кылбай калдык. Баса, канча пенсия аласың, кызыке?

Айкүмүш. И-ий, мен кара жерге кирейин, жашарам деп жашымды аябай кичирейтип алып пенсияга чыга албай жүрөм (*шашкалаңдап*). Жоолугунду ондой салың, Ормуштай аппак кийинген бирөө келатат (*Ормуш көрү-*

нөт. Алтын жоолугун оңдоп салынат). Бугунду сыңар тизеле.

(Анжелико кирет. Аппак кийинген, колундагы магнитофондо чуулдаган музыка. Айкүмүш, Алтын кулактарын басышат.)

Анжелико (музыканы өчүрүп). Кулагыңар кычыштыбы? (Алтынга катар олтурат.)

Алтын. Алдагыны те талаадан укпайсыңбы (анын киймин сылайт). Ушинтип эле кийбейсинби куйругунду бөлтөндөтпөй. Ормуштун күрмөсүндөй апаппак шерстен экен көйнөгүң.

Анжелико. Ормуштун уулу атасына, и мага апаппак шерстен апкелиптир. Мен анын уулу менен жүрөм.

Айкүмүш. И-ий бейбак.

Анжелико. Азырынча жүрөм. Көңүлүбүз жакса аялы болом.

Айкүмүш. Ай-ий шерменде.

Анжелико. Анын эмнеси бар (Алтынды көргөзөт). Мобул апам деле Ормуш атаныкында жүрөт.

Алтын. Мен улгайган киши, сүйлөшө берем Ормуш менен.

Анжелико. Мен жашмын. Сулуумун. Девушкамын. Значит, сүйүү керек (күзгү алып бетин, башын сылана баштайт).

Айкүмүш. Ушинтип ойсоктоп турсаңар өзүңөр кантип чыдамак эленер, эркектер кантип чыдасын. Колун карасаң эпилдеп.

Анжелико. Девушка болсоңуз сиздин колунуз деле эпилдемек.

Алтын. Чымчыктай чыйпылдаган каапыр кыз десе. Кел, чай ич.

Анжелико. А ну, чай... мен сүт ичем (кружкадагыны ичип, чыныны көргөзөт). А бул эмне? Сары майбы? Вот, сары май кемпирлерге жарашат.

Айкүмүш. Бейбак, биз кемпир бекенбиз?

Анжелико. Кемпирсиңер, май ичкиле, чай ичкиле, а то арак ичсеңер бурооңор шалак-шалак дей түшөт.

Айкүмүш. Ооба, сен ичпей коёрсуң.

Анжелико. Мен ичсем ченеп ичем. Тыйтайып жыгылып калбайм. Кемпир болгондо таптакыр ичпей коём. Силер сакалыңардан агызып алып «ий-ий, эмки жаштар бузулду, ой-ууй акыр заман жакын калды» дей бересиңер (тиги экөө түртүшө беттерин чоюшат). Мен ыр угам (магнитофонун бурайт).

Ы р у г у л а т.

Жашагым келет дүйнөгө,
Жаз менен кошо жашарып.
Гүл терип талаа-тоолордон
Жамгырдуу таңдан тазарып.
Жашагым келет дүйнөгө,
Жааган кар болуп кайрадан.
Жашарып барат айланам
Жашоого канбайм, таңданам
Жашабас белем кайрадан.

(*Магнитофон өчөт.*)

Ай күмүш. Жараткан ай десеңчи! Кайрадан жаша-сам... Артымда чачымдан көп күнөйүм калды. Алактаган жаштыгым калды. Абийрим а, кечире көр.

Алтын (*Анжеликону курсакка сайып*). Курсагың чөн-дөйөт, арам бейбак, курсагың өзүңдүкүбү?

Анжелико. Башканын курсагы керек эмес. Билесиң-би курсагым кимдики?

Ай күмүш. И, ии, кимдики?

Анжелико. Кимдики... Өзүмдүкү! Кызык, кемпир-лер курсагымды андыйт. Кекилик балтырымды андыйт (*көзүн чоң ачып*). Минтип карай берет... карай берет бал-тырымды.

Ай күмүш (*Анжеликого*). Кекиликтин көзү сенин бал-тырыңа жабышып калсын. Эне-атаң кайда кагылайын?

Анжелико (*улутунуп*). Атам аварияга учураган. Шал болгон. Энемди билбейм. Мен үч жашар кезимде, атам авария болгондо башка күйөөгө тийиптир. Анан энем да мени билбей калсын деп атымды Анжелико коюп алгам.

Ай күмүш. Чүрөктөй кызын таштаган энең жерге кирсин. Ошол энеңдин көзүн курт жесин.

Алтын. Атаңа барасыңбы?

Анжелико. Атам барган сайын ыйлайт. Мен ыйлайм.

Ай күмүш. Атаң экөөңдү ыйлаткан энең жакшылык бетин көрбөсүн. Тигил дүйнөдө эшегиңер болсун.

Алтын. Атаң кызматчы беле?

Анжелико. Военкоматтан иштөөчү. Аты Олжобай болчу (*тигил экөөнүн чынылары ыргып кетет*). Менин атым Алтынгүл болчу. Эми Алтынгүл деп бирөө айтпайт.

Ай күмүш. Алтынгүл! Кызы-ым...

Алтын. Алтынгүл! Кызыбыз... Олдо кокуй ай!

Анжелико (*ыргып туруп*). Го-осподи, экөөңөр апам-сыңарбы? Тфу көргүм келбей жүрсө... Силер... Жо-ок! Ка-алп! (*Ышкырып жиберип чыгып кетет*).

Ай күмүш. Алтынгүлүм! Кызым... Баягында ийне су-рап киргенде эмчегим зыр дей түшкөн. Ардуу башым! Кор-дуу башым! (*Ыйлайт.*) Кызым ошол мен таштап кеткен-

де эле акылы тунук болчу. (*Эшикке умтулат.*) Кызыма...
(*Аралбай ачуулуу кирет.*)

Алтын. Күйөө бала, эмне болду сага?

Аралбай. Болчусу болду. Кантордо чаң-тополоң... тоголок арыз... (*Ыйлаган Айкүмүшкө*). Бул эмне? Сага эмне болду?

Алтын (*жашып*). Жогубуз табылып, сүйүнүп... кыздын кызы табылды. Сүйүнчү! Олжобай деген күйөөсүнөн калган кызы табылды.

Аралбай. Олжобай?.. Эмне дейсиң?

Алтын. Баягы сен эркек бала деп сөккөн кыз бу кыздын кызы экен. Олжобай деген эринде илгери үч жашарында калган.

Аралбай (*ачуулу*). Эмне дейт?! Олжобайдан бир кызы... Тыржыбайдын бир кызы...

Алтын. Эми... эми күйөө бала, олдо кокуй ай, сүйүнүп турганда ачууланба. Келе сүйүнчү! Кыздуу болдуң. Сүйүнчүндү бер?!

Айкүмүш. Сакалыңдан айланайын эр жалгызым. Кызым табылды.

Аралбай. «Кы-чым» табылды деп эми ыйлап коёт. Башта кайда жүрдүң? Дагы бир жакта кызың калгандыр.

Алтын. Кызыбыздын тийген күйөөсү өзүң менен үчкө жетпейт!

Аралбай. Жоголгула! (*Тигил экөө качып чыгышат.*) Үчкө жетпейт деп, дагы өкүттө тура. Төгөрөктүн төрт бурчуна балдарын ыйлатып, күйөөсү аялын кууратып, аялы күйөөсүн тентиткен арбак аткырлар... Түштөн кийин ыйлап, түштөн кийин эне мээримин козголот. (*Шашкалактап Кудайназар кирет.*)

Кудайназар. Аялым келдиби? Менин аялым сельсоветтен түшүптүр. Тоголок арызга кошулуптур.

Аралбай. Тоголок арыз сенсиң!

Кудайназар. Мен... мен аялымды кантип?

Аралбай. Ыйманыңды жегир. Айт?!

Кудайназар. Кекилик, Итибай экөөңдө шегим бар. Деги арызды ким жазды экен, барып башын жулуп жиберейин. Эл бузган иттер...

Аралбай. Тоголок арызга кошулган жоксунбу? Жалтанбай мени тикте, жооп бер?

Кудайназар. Тоголок арызга кошулсам... агер тоголок арыз жазсам эле бар эмеспи (*аксап качып*). И-ий Араке, мен Сагызганды издеп жүрөм шашылыш.

Аралбай. Кечинде чоң жыйналыш болот. Жыйналышка бар.

Кудайназар. Мени ооруп жатат деп койгула
(кетет).

(Бөйрөгүн таянып, күйүгүн Сагызган кирет.)

Сагызган. Шиш мурун аке. А Шиши мурун аке, кыз-
матчы болсом деген далаалатым бар эле, кирдеттиңер
мени.

Аралбай. Қирдеткен эмнеси?

Сагызган. Токтоңуз, көп сүйлөйт экенсиз. Кемпир-
лер кайда? Убалым уктатпасын. Тилегиңерге жеттиңер!
Кемпириңер тоголок арызга жазыптыр. Сельоветтен түш-
мөй болдум.

Аралбай. И, жаның тынчыйт.

Сагызган. Жанымды тынчытпайм, силерди тынчыт-
пайм. Өзүм жыргабайм, силерди жыргатпайм. Өгүнү тоо-
дон биздин эчкини атып келиптирсиз. Төлөп коюңуз, Шиш
мурун, аке.

Аралбай. Элик аткам!

Сагызган. Менчик эчкини аткансыз.

Аралбай. Аттым элик болуп кеткен эчкини. Элик
болуп кетсе, кийик болуп кетсе аны тааныбай атып алсам
мен күнөөлүмүнбү?

Сагызган. Эчкилерим кийик болуп кетсе, кайтаруу-
га колум бошободу. Кызыл катын Бурулчанын ордуна
сельсовет болуп жүрдүм. Бала-чакалуумун, же жалганбы,
ия Шишмурун аке?

Аралбай. Адалдан түгүбүз жок деп карганасыңар...

Сагызган. Жан кашайып турганда тийишпеңиз. Жак-
шылык менен эчкини төлөңүз. Шишмурун аке.

Аралбай. Балам, шакылыктабай атымдан айтчы.

Сагызган. Шишмурун аке, жарыктык, өлгөн, кеткен
келиндериңиздин баары «шишмурун аке» деп тергешчү
экен, ия Шишмурун аке, анан мен кантип...

Аралбай. Койдум... койдум балам.

Сагызган. Эми мен кантип уялбай «Аралбай» деп
тастаңдап атыңыздан айтам?

Аралбай? Койдум балам. Койдум дебедимби. Сен
дагы мурдунду шиш кылып ал, мандалак казып же *(кетип
баратып кайрылып)*. Ошент... *(Кетет.)*

Сагызган. *(чамынып)*. Уюңарды жарып салам. Сү-
түңөрдү төгөм. Чайыңарды чачам! Кемпириңерде өчүм
бар, кемпир кайда?

*(Дасторконго олтуруп чай иче баштайт.
Шашкалактап Кудайназар кирет.)*

Кудайназар. Саки...

Сагызган. Акмаксың, Кудайназар.

Кудайназар. Бирөөнүн үйүндө акмак дебечи.

Сагызган. Кел акмак, бир чыны чай ич. Белен, кайнаган чай.

Кудайназар. Жүрөгүмө барбайт.

Сагызган. Жүрөгүң менен жерге кир, мени эмне элжуртка жамандадың. Чондор менен ичип кетти дептирсин. Кайсы чондор менен ичиптирмин, ошол чонду таанып алайың, көргөзчү мага (*тап берет*).

Кудайназар (*жалтанып*). Атаң оозуга урайындыкы, сени кызганып ошенткем. Муштаба! Муштаба байбиче, ырыс-кешигим.

Сагызган. Катынын жаманатты кылган өлүксүз. Кекиликти кайдан жармаштырдың, кашайып ага дакименттерди даярдадым, печаттарды бастым. Мына тоголок арыздын капшабы, эми эч убакта, эч качан сельсоветке көтөрүлбөйм. Жолотушпайт.

Кудайназар. Сельсоветке жолотпосо Баатыр эне болосуң. Баатыр эне болсоң орденин сен тагынасың, акчасын мен...

Сагызган. Баатыр эне болсо... Сен, кепкатын, үйгө бар. Балдарыңдын жалаягын кургат, нан бышыр.

Кудайназар. Жүрү, байбичем.

Сагызган. Арсыз! Кекиликтин иши бүттү. Акчанды доола! Жогол! Өл! Мен Айкүмүш кемпирден өч алам. Жутам! Соём!

(Көшөгө акырын жабылып ыр угулат.)

Жазык беле сен кечигип келбедиң,
Ачууланган мени көрдүң күлбөдүң.
Жал-жал тиктеп жаш агыздың көзүңдөн,
Ай ошондо сени неге тилдедим.

Адам кызык убагында сезбеген,
Ал күндөрдү эми эскерем, өкүнөм.
Алтыным деп бекем сыга кучактап,
Ай ошондо неге өппөдүм көзүңдөн.

Жаркып айым, жаш өмүрүм, кубатым,
Кайсы күнү жолум тосуп чыгасың.
Кызматынан келер маалы болду деп,
Качан мага чай кайнатып турасың.

Э П И Л О Г

Биринчи көрүнүштөгү бөлмө. Буркурата папирос соруп көңүлү суз олтурган Сымап. Кош этек көйнөкчөн, желеткечен Анжелико, кундуз тебетейин чекесине кийип ойсоктойт. Ыр угулат.

Жашагым келет дүйнөгө,
Ай болуп тийип балбылдап.
Көркүнө канбай кумарым,
Көз болуп тиктеп жалжылдап.

Жашагым келет дүйнөгө,
Асманда бийик туптунук.
Арчалуу жашыл өзөндө,
Жылкы айдап элкин ышкырып...

А н ж е л и к о (*этегин делбиретип, бийлеп*). Мага со-
нун жарашат. Жарашат бекен? Мага Аралбай атам ап-
келиптир. Мага, мени төрөгөн апам берип жибериптир.
Кийбейин дегем, кийбейин десем апамдын жыты жытта-
нат, апамдын сүтү жыттанат. Секелектеген кыз кезегим
көрүндү. Менин апасыз өткөн балалыгым ай! Апалуу бал-
дарга көзүм төгүлүп заруулаганым ай. «Апасы тышта-
ган» деген сөздү укканда илмейген мойнум шылк этип...
апам билет бекен ошол кыямат тартканымды. Апакеlep
караанын таппай, апалап, жетим жүрөгүм оозуман ыргып
ыйлабадымбы, чарчап томсорбодумбу, анда кайда элен,
апаке, үмүтүм үзүлгөндө, унутулганда, баары артымда
калганда, кайрадан баары жаңырып, кайрадан жүрөгүм-
дү какжыраткан апакем ай! Шоруң каткан каралдым,
апакем ай! Кырга чыккан кызыл гүлдөй кайран гана кыз
кезегим ай! (*Тымтырстык.*) Карасаң, эжекеси, көйнөгүм-
дү, тебетейимди, сонун жарашат бекен? Эжеке ай, ырдаса
укпайсың. Бийлесе, минтип жасанса көрбөйсүң. Тыйнак-
тай сырымды айтсам укпайсың. Тоңуп калдыңбы? Табыш-
мак айтайынбы? Табышмагымды таап алчы. Миң жигит.
Ал ким? Ал гүл жигит менин сүйгөнүм... Ормуштун уулу.
Мен аны те көчөнүн аркы өйүзүндө баратса, алыстан деле
караанын чоп этирип өөп коём (*улутунат*). Укпайсың,
көрбөйсүң, табышмагымды таппайсың, эжеке ай. Жутка-
нын түтүн, ичкениң түтүн. Кулпурганың канакей?

С ы м а п (*каргылданып*). Ажырадым. Баарынан ажы-
радым (*папиросун үйлөйт*). Мына менин тапканым. Мен
жоголдум. Ажырадым баарынан.

А н ж е л и к о. Итикең уучунда калган жокпу? Терезең-

ди сындырып учуп кеттиби? Ошол Итике деген шумкарын да таштадыбы?

С ы м а п. Итибай байпагымдан өйдө жууп берчү. Башка эркек менин көзүмө тебет.

А н ж е л и к о. Катынына катын болуп жүргөн эркекти жек көрөм. Ажырашып алып бир үйдө кантип жашайсыңар.

С ы м а п. Эки бөлөк жашайбыз. Мен төркү комнатада.

А н ж е л и к о. Түн ичинде жалгыздан уктайсыңарбы?

С ы м а п. Қааласак бир уктайбыз. Бирок, үнүбүздү чыгарбайбыз.

А н ж е л и к о. Записка менен сүйлөшөсүңөрбү?

С ы м а п. Такыбачы... Тергебе... ансыз деле тергөөдөмүн. Күнүгө тергөөчү... *(Колундагы папиросун күйгүзүп, тартып, чакап ыргытып жиберет. Көзүн басып ыйлайт.)*

А н ж е л и к о. Ыйла... Ыйлай бер. Көзүңөн, эки чака жаш аксын эжеке. Тунук жаш акса жашооно пайдалуу.

С ы м а п. Мен бүттүм! Мен өлөм. Өлөм. Министр таякеге барам, босогосунан кетпейм. Жардам кыл, жашагым келет деп ыйлайм.

А н ж е л и к о. Мына, өлбөйсүң. Өлгүң келбейт. Жашагың келет. Кызың бар. Сен тууган кызбы? Бир жерде бөйтөйүп олтургандыр. Сени тааныйбы? Тааныбайбы? Апакеlep алдындан чуркайбы? Чуркабайбы? Мойнундан кучактайбы? Кучактабайбы?

С ы м а п *(кызынын портретин алып өөп)*. Кызым; кагылайыным, өпкө-колкомду чабайын *(Анжеликого жөлөнөт)*. Көнүлүм айнып баратат. Өзүмө киргизчи. Башым...

А н ж е л и к о *(какшыктап)*. Кызынды кучакта, бекем кучакта, качып кетет. Комнатаңа жетелеп кир, атасына көргөзбө, алимент доола. *(Төркү комнатага кирип кетишет. Итибай, Кудайназарлар келишет.)*

И т и б а й. Чечин, өз үйүңдөй көрүп чечине бер, Кучкабай.

(чечине баштайт.)

К у д а й н а з а р. Э-ээ Итибай, кандай олуязаада атыңды таап койду экен, анык ит экенсиң.

И т и б а й. Экөөбүз бири-бирибизден өтпөйбүз. Жаман кишинин аты Кудайназар дейт.

К у д а й н а з а р. Жакшы кишинин аты Кекилик дечи *(ары-бери аксап басып)*. Атаң көрү ай, агер Кекилик түрмөгө түшпөгөн болсо, кокосун сууруп салмакмын.

И т и б а й. Өз кокобуз аз жерден соо калды. Койнубуздагы аялдарыбыз бузулду.

Кудайназар. Экөөбүздүн кыраакылыгыбыз Кекиликти соо койдубу? Унчукпас «волгасын» ээледі, боюна бүттү, огороду өзүнө калды. «Волгасы» экөө чекеге чертип бир күйөөгө тийип алат.

Итибай. Эмне болсо ошол болсун. Катындан көңүлүм калды. Чоң курулуштарга кетем.

Кудайназар. Кет көкжалым. Күркүрөтүп иштесен жергиликтүү өкүмөт чакыртып алабыз. Эл-журт кадыр-баркынды эл четинен билсин.

Итибай (*олтурат*). Коммунизм качан болот...

Кудайназар (*ары-бери аксап басып*). Да-а, качан болот коммунизм? Атаң көрү э-эй, бактынды байлагандар бар ээ? Сен Сымап менен ырас ажыраштың. Баягындай магазин кармабаса, же төрөбөйт.

Итибай. Төрөп эле жатчу, тигине кызым (*сүрөттүн ордун жоктоп*). Ой, мында илинип турчу, комнатасына ээрчитип кеткен го? Кызым? (*Сымапка башбактап*.) Сиз, кызымды өзүмө бериңиз. Кыздын сүрөтү меники. (*Анжелико, Сымап чыгышат*.)

Сымап. Кызыңды мен туугам.

Итибай. Менсиз кайдан туумаксың? Ажырашкандардын «волгасы» калып жатат. Үйү калып жатат. Сиз үчүн көп иштегем. Сиз... (*Аралбай, Унчукпас кирет*.)

Кудайназар. Аралбай.

Итибай. Чоң жезде!

Аралбай (*Кудайназарга*). Тирүүсүнөрбү? Катын-балаң сууга чөгүп өлдүбү деп жүрүшсө...

Кудайназар (*бир бутун солбуп*). Сагызган төбөгө муштап кубалаган, сагынсын мени. Сиз биз деп жүрүп ажырашкандар бар. Биз мушташсак деле ажырашпайбыз.

Аралбай. Сендей жаманга эш тарткыча камчы менен беш тарткан оң!

Итибай. Чоң жезде, чоң курулушка кеткени турам.

Аралбай. Чоң курулуштан айлан! Энендин оорусу катуу, тил-оозу жок олдо кокуй болуп жатат.

Итибай. Энекем о-ой... Сымап экөөбүздү ажыратып койгула.

Аралбай. Жаман катын көч үстүндө толготот. Энеси өлгөнү жатса... Ажыраштырып койгула, ажыраштырса элдештирип койгула, дагы кулак-мурундарына алтын тагынышат. Курсактарында кумалак жок.

Унчукпас (*Сымапка*). Сенин бетине бир туф-аа дегин дедим эле. Өзүң түкүрүккө окшоп калыпсың. Кайненендин абалын уктуңбу, кийингиле. Эшикте «волгам» турат, чогуу жөнөйбүз. Итикеси энесинин көзүн көрсүн.

С ы м а п. О-оо, кайненем, апакем, а дүйнө кетсең мен кантем!

И т и б а й. Апакем о-оой, ак күмбөз курдурам (*Кудайназар, Итибай, Сымап далысын салып турушат*).

А р а л б а й (*Итибайга*). Сен өзүң тирүүлөй күмбөзсүн. Дагы мурутун чычайтып.

К е к и л и к, С ы м а п, Қ у д а й н а з а р. Тагдырыбыз ушул экен.

А р а л б а й. Тагдыр деген адамдын өзүнө окшош. Ана, Кекилигиңер тергөөдө, анын тагдыры да ошондой (*Сымапка*). Шылаапаң кана баягы? О-оо окшошконго мушташкан шүмшүктөр. Немине кылчубуз силерди?

А н ж е л и к о. Же бензин куюп өрттөп жибере албасак... И-ий, уят эмеспи, уят... уят эмеспи! (*Сахнага «уят эмеспи»... «уят эмеспи, уят... уят эмеспи! деген үндөр толуп кетет.*)

Музыка коштогон ыр угулат:

Жашагым келет дүйнөгө,
Жааган кар болуп кайрадан,
Жашарып барат айланам,
Жашабас белем кайрадан.

К ө ш ө г ө.

МЫНА КӨРҮП ТУРАСЫЗДАР

Жигит (*көшөгөнүн алдында*). Саламатсыздарбы, Ала-Тоонун атырдай жыттуу, салкын абасынан дем алган, агайындар! Мына, мени көрүп турасыздар, араңыздарда жашап жүрөм. Мурундары так өзүмдүкүнө окшош кайкайган эки уулум бар. Мурундары кылычтай дагы үч-төрт уулдуу болсом... көздөрү тостойгон дагы үч-төрт кыздуу болсом деп жүрөм, көрүп турбайсыздарбы, күч-кубатым толук, деним соо... Аялымдын ден соолугу андан бетер сонун! Аркар эмчек, аргымак чалыш... Мүмкүн, менин аялымды көрүп жүрсөңүздөр керек. Магазинде сатуучу. Эгер магазинге барсаңыз, ал жоодурай карап койсо бирдеме сатып алууга аргасыз болосуз.

Тогуз жыл мурда бирөө «сен үй-бүлөлүү болосуң» десе шылдыңдагандай көрөр элем. Анда мен көзүмдү аңтарып тигил дүйнөдө жүргөм... Бул дүйнөгө бир кадам шилтей албай калгам. Бир сөөгүм калган... Ушу жаман мурдум калган... Бир тамчы суу жута албай калгам... Күндү көрө албай калгам... Оо, меникиндей оору менен жылан оорубасын!

Анан мен кантип айыктым оорудан? Кантип киши катарына кошулдум? Кантип? Өзүмбү?

Мени бул дүйнөгө врачтар алып келди. Мени врачтар жашатып келди. Багарым-көрөөрүм жок алсыз элем. Врачтар ата-эне болду. Медер болду. Жанагы төрөлгөн кайкагай мурун уулдарым, төрөлө элек кылыч мурун уулдарым, тостогой көз кыздарым... баарыбыз карызбыз. Силерге миллион алкыш, врачтар! Силердин эмгегинерди эмнеге теңейм?

Бирок, бир жолу бир врачка барганым кез-кез эсиме түшөт. Ал бардык врачтардай эле апапак халатчан... Бир жаман жери, сиз ага барганда оорубасаңыз да ооруп чыгасыз. Эгер оору болсоңуз, сизге ушундай бир күчтүү дары берет, ошо замат тарс эле жыгыласыз. Мен көргөндө

ал врач мына мындай болчу, кулак менен укпай, көз менен көрүнүздөр... Мына...

(Кабинет. Телефон. Медсестра үргүлөп, врач кол күзгүгө каранып уна сүйкөнүп олтурат.)

В р а ч. Мен өзүмө ыраазымын. Кызык, бир күндө эле арыктап, бир күндө эле семирп калам десен! Кечээ күүгүмдө уктап, шашкеде турдум эле, жакуттай жылтылдайм да я? Такыр иштебей, үлпүлдөп үйдө отурсам эмне деген «красавица» болмокмун? Өг, чарчадым... Каяктан жүрүп медицинаны окудум экен? Акчасы аз...

Медсестра *(көзүн ача, башын ийкегилеп)*. И-ии, акчасы аз... Эң эле аз!

В р а ч. Иш болсо жооптуу.

Медсестра. И-ии, жооптуу... Эң жооптуу!

(Акырын эшик ачылып, бир жигит башпактайт.)

В р а ч. Жаап коюңуз.

Медсестра. Жап!

В р а ч *(саатын карап)*. Бар. Кабыл албайт, убакыты бүтү де.

Медсестра *(эшикке барып)*. Жап! Жап дейм.

В р а ч *(саатын карап)*. Жылбай калбадыбы мунусу да. Жакшы киши жакшы ооруйт, үйүндө. Жаман киши жаман ооруйт, врачтын тынчын алып...

Медсестра. И-ии, ошентет!

(Эшик кайра ачылып жигит башпактайт.)

В р а ч. Туруп тур!

Медсестра. Кулак барбы?

В р а ч. Кишинин жанын сууруп алышат *(саатын карап)*. Жыгачтын жумшагын курт жейт. Мени баары жегиси бар. Көп болсо дагы кызматтан чыгарышаар. Врач деген табылбайт. Почтовый ящиктен иштеп алам. Акчасы көп...

Медсестра. И-ии, ооба, көп!..

(Телефон шыңгырайт. Врач алат.)

В р а ч. Ал-ло!.. Шанчик! Бу сенсидби? Менмин... Галькамын! Үч күндөн бери звонить кылып таппаймын, кайда жүрөсүң?.. Угуп атам. Колуң бошобойбу? Врач болуп калганыма кубанам. Определенный убакка чейин гана олтурабыз, анан кетип калабыз. Угуп атасыңбы? Отлично! Өзүмдүн кабинетим ремонт. Бүгүн ординаторскийде олтурдум. Телефону бар... да-а... Бизсиз оорулардын күнү

жок! Ошондо да арызданышат. Шашып турасыңбы? Чакырган себепим, бу иштеген жеримден квартира албадым беле... Өзүмдүн да туулган күнүм. Бүгүн жыйырмасыбы? Как раз эми он күндөн кийин... Кийинки айдын биринде... Жаңы квартира алганымды, туулган күнүмдү белгилеп сени чакырдым эле... Ооба, ооба... Бирок, сен башка жолдошуду ээрчитпе... Ой, Щанчик! Сага айтаарым, бирдеме издеп убара болбо. Дорожка-килем ал, башкаларга жүзүң жарык болсун. Жигит кишиге акча табылат да. Акча деп. Акчаны жакшы көрөт окшойсун. Хи-хи-хи... Эң биринчи коногум сенсиң *(аркы эшик ачылып, жигит шылкылдап, аксап барып диван-кушеткага куланат)*.

Медсестра *(шымаланып, килейген шприцин кармап)*. Шыпыр шымынды. Куйругунду тос!

Врач *(үрпөңдөп, оорулууну отургузуп, фонендоскобун кармап)*. Спокойно... Та-ак! Кайсы участоксун? Канчанчы участоксун?.. Кимсиң?..

Медсестра. Кимсиң? *(Аны булка тартып.)* Ким? Ким сен? *(Кулагын анын оозуна тосуп.)* Кимсиң?.. Кайсы участок? Участок?.. Жети?

Врач. Жетинчи бекен? Өз врачына көрүнбөйсүңбү? Бутуң ооруйбу?

Медсестра. Бутуңбу?

(Тымтырстык. Оору кушеткада. Врач телефондун трубкасын көтөрүп номерин терет.)

Врач. Ал-лоо... Асиясыңбы? Менмин... Галькамын. Беш күндөн бери звонить кылып сени таппаймын. Ден соолугуң жакшыбы? Кичине эле бирдеме болсо келип тур, бюллетен керекпи? Кам санаба. Анан зарыл жумуш... Квартира албадым беле. Бүгүн жыйырмасыбы? Как раз эми он күндөн кийин, кийинки айдын биринде... Жаңы квартирамды, туулган күнүм да эмеспи... Ошол экөөнү белгилеп сени чакырдым эле. Ооба, авторитеттүү кишилер болот. Сен башка бирөөнү ээрчитпе. Ой. Асия! Унутуп кала жаздапмын. Ачык эле сүйлөшөлү. Мага бирдеме издеп убара болбо. Жанагы импортный туфли бар эмеспи, отуз алтынчы размер. Ошону эле алып келсең болот. Сен анда баарынан өтөсүң! Жигиттер килем алып келебиз дешет. Хи-хи-хи... Шашып турам. Асия! Быякта ооруну кабыл алып жатам. Пристубу бар неме көрүнөт, же буту ооруйбу... *(Телефонду коюп жигиттин жанына барат.)* Чечиндиңизби? Ач оозду... Тилди сунуңуз! Жап... Көй-нөктү түр... *(Фонендоскобун тигинин көкүрөгүнө коюп.)* Дышать. Ары кара! Дышать! Дем ал!.. Кандай? Эс ал-

дыңбы? Айыга түштүңбү? кийиниңиз. Кичине эс ал! (*Телефонго кайра барып сүйлөшө баштайт.*) Ал-лоо.. Жамый-сыңбы? Мен... Галькамын... Кандай, балдар ден-соолуктабы? Баягы таякеңди жибер, больницага жаткырайын.

Кичинекей кызыңарды ушундай жакшы көрөм, садагасы болоюн ий. Мен үчүн бетинен, мурдунан, көзүнөн өөп койсоң. Баса-а! Ырас эстебедимби. Айтпай койсом кийин аябай таарынасыңар. Тиги, бүгүн жыйырмасыбы? Эми он күндөн кийин, как раз кийинки айдын биринде үйгө келгиле. Туулган күнүм эмеспи. Анан квартирама да той бере элекмин... Ошол экөөнү бириктирип акчамды чачып... Ой, экөөңөр келгиле. Жамыйка, алтындарым! Кыйбас киши эмеспизби. Эскертип коёюн. Тиги подарка издеп убара болбогула. Кокус мага кереги жокту албагыла... Сервиз бар эмеспи, алты кишилик. Импортный... Магазиндерге жаңы түшүп атпайбы. Жамыш, коногумдун башы силер... Силер менен сыймыктанайын. Болуптур, балдарыңды өөп кой, карегим, шашып тура. Секетерим... (*Телефондун трубкасын коёт. Көңүлү жай. Оорулуунун жанына келип.*) Мени аябай кармадыңыз. Эмне дары жазайын? (*Жигит оңтойт.*) Аптекадан дары ала кетиңиз (*сестра карап, күлүмсүрөйт*). Рецепт жаз буга. Импортный сервиз.

Медсестра. Сервиз?!

Врач. Ой извиняюс (*оорулууга карап*). Мурда рентгенден өтүңүз. Анализ мочи, анализ кровь тапшырыңыз. Только өз врачыңа бар.

Жигит. Сиз, өзүңүз оору көрүнөсүз.

Врач. Эмне?!

Жигит. Сиз өзүңүз оору экенсиз. Сервиз... импорт деген оору болобу.

Врач. Симулянт.

Жигит (*ордунан туруп*). Рахмат, мына, мен айыктым. Бутум таптаза. Сиздин ушул жоругуңузду ашкерелейин деп атайы келгем.

Врач (*жигиттин катарына туруп*). Сиздин дейсиз да... Жок! Жок! Өлөйүн. Ал мен эмесмин!

Медсестра (*врачтын катарына туруп ийнин куушун*). Мен да ал эмесмин.

Үчөө. Мына, көрүп турасыздар го...

ӨЗҮҢӨР ЫЛГАП АЛГЫЛА

КАТЫШУУЧУЛАР

Курман Жанышевич
Ашыр
Дыйканов

(Курман Жанышевич басып жүргөн болот. Ашыр алдынан каршы чыгат.)

Ашыр. Курман Жанышевич, басып жүрөсүзбү? Сейилдеп.. Таза абадан жутуп. Укмуштай сонун кишисиз. Көп эле жакшы кишилер менен бирге иштештим, бирөө да сизге теңелбейт! Мен бир жакшы кишиге жолугаарымды, аны аябай жакшы көрөөрүмдү билип жүрчүмүн. Ошол сиз турбайсызбы, Курман Жанышевич... Ар бир адамдын өзгөчө бир жакшы көргөн кишиси болот экен... Мен сизди өзүмдөн жакшы көрөм!

Курман. И-и, жакшы.

Ашыр. Аялым... балам, кайнагам да Сизди жакшы көрүшөт. Курман Жанышевич... Деги сиздерди үй-бүлөнү ким жакшы көрбөйт?! Аялыңыз болсо ал... Илгерки Каныкей ушундай эле болсо керек. А жанагы бир жашар уулуңузчу... Эмитен мандайы кере карыш... философ болот!

Курман. И-и, жакшы... жакшы...

Ашыр. Деги сиздерге катышкан кишилер, сиздердин тамыр-тааныштар да ушундай жакшы кишилер... Өгүнкү, аялыңыздын синдисинин күйөөсүнүн карын бөлөсүнүн таякеси, о-ой, киши экен да!

Курман. Ким дедиңиз?

Ашыр. Аялыңыздын синдисинин күйөөсүнүн карын бөлөсүнүн таякеси...

Курман. Аялымдын синдисинин... күйөөсүнүн... бөлөсүнүн карыны... (Колун шилтейт.)

Ашыр. Курман Жанышевич... Жанышевич. Сиз этиеттеп басыңызчы, мобу бактын башында таандар олтурат. Чырт эттирип ийбесин, киймиңиз булганат. Же сиз акырын баса бериңизчи, мен карап басайын... А! Аа, балалык ай, илгери «менин колума карга чычса экен» деп, учуп бараткан каргаларга алаканымы тосподумбу... Көрсө сөздүн маанисин түшүнбөйт турбайбызбы... Сиз да бала кезиңизде азыркыңыздай сүйлөөк, шайыр, шок, жайдары болсоңуз керек.

Курман. Сиз кайда иштейсиз?

Ашыр. Сизде иштейм да... И, билесиз.

Курман. Эмне болуп иштейсиз? Кызматка ким алган?
Ашыр. Инспектормун... Кызматка өзүңүз алгансыз.
Калп эле сурап атасыз. Тамаша...

Курман. Эртең кабинетке кирчи.

Ашыр. А-аа...

(Курман Жанышевич чыгат, Дыйканов кирет.)

Ашыр. Жолдош Дыйканов! Басып жүрөсүзбү? Сейилдеп. Кабинетинизде айтканды мен сүйбөйм, ал кошоматчынын иши. Мен азыр көзүңүзгө эле айтайын, ойротто жок кишисиз да. Ар бир адамдын өзгөчө жакшы көргөн кишиси болот экен. Мен сизди...

Дыйканов. Билем... билем... Мени жакшы көрүп бактын арасында турат го деп келбедимби.

Ашыр. Бали... бали... Сиз менен сүйлөшкөн адамдын чери жазылат. Ботом эмеле бирөөнө жолугуп...

(Курман Жанышевич кирип экөөнүн артына токтойт.)

Жанышевич... бир айдан ашуун өзүндө иштеп жүргөнүмдү билбейт экен. Ой, чабан деген бир короо койду өңүнөн тааныйт а мен адаммын го. Адамды тааныбаганы кандай? Жиним бир кайнады дейсиң. Көп эле кишини көргөм. Эң жаман көргөн кишим ошол! Бюрократ, кошоматчылар менен кармашып жүрүп өтөм. Эмеле катырдым аны...

Дыйканов. Кудай сакта-а, Курман Жанышевичтиби? Эмне деп?

Ашыр. Көп жылдан бери юристтик кызматта жүрүп таш боор. Адамдагы күйүнүчтү, сүйүнүчтү бирдей тосот, сезбейт. Съезддин, пленумдун чечимдерин окубайт. Ушуларды көзүнө айттым. Катырдым... Мойнуна алды. Коюңуз, муну партиялык жыйналышта айтпаңыз деп суранды. *(Үшкүрүнөт.)* Дыйканов, мени өзүңүз кызматка албайсызбы, ыя?

Дыйканов. Кармашып бүтүп эле Курман Жанышевичтин ордуна олтуруп албайсыңбы.

Ашыр. Сен кызык экенсиң. Кармашкан кишини да жооптуу кызматка койчу беле. Өкүмат койгон күндө да өзүм боломбу?

Дыйканов. Ордуна да олтурбайм дечи?

Ашыр. Көңүлүм үч көчкөн журттай калды. Жаман көргөн көп эле кишим бар. Жанышовдой жек көргөн кишим жок! Үй-бүлөсү... Тамыр-тааныштары, жанагы бир жашар баласынан өйдө сустаят.

(Жанышевди жалт карап алып бакырып чыга качат. Жанышев, Дыйканов колтукташып көрүүчүлөргө баш ийишип.)

Э к ө ө. Бизди өзүнөр ылгап алгыла...

ӨЗҮ ЖОЛ ТАПСЫН...

I

Жигит. Жакшы кебиңиз бар экен. Жыргап калдым. Мен карыяларды абдан жакшы көрөм. Оо, карыялар... Көсөмдөр.

А б д ы р а й ы м. Ичи-коюнга кирген ырас балам экенсиң. Бо сен биздин колхозду билет турбайсыңбы.

Жигит. Башкармаңардыкында конок болгом. Фермаңардыкында козу жегем. Экөөн тең окууга сүйрөп өткөргөм.

А б д ы р а й ы м. Бо-о сүйрөп өткөргөнүң эмне?

Жигит *(далыга чаап)*. Э-эй ата, окууга өзү өтпөсө сүйрөп өткөрөсүң да. Кимдерге гана жакшылык кылбадым.

А б д ы р а й ы м. Адамга жакшылыгыңды аяба, милдет да кылба, балам.

Жигит. Эң туура! Ата-аа, капка салып алчу сөзүң бар экен. Оо карыялар... Көсөмдөр... *(Тымтырстык.)* Балаңызды өткөрүп атасызбы?

А б д ы р а й ы м *(терин аарчып)*. Айланайын, өткөрмөк тургай мобу тебетейим менен чепкенимден жүдөдүм.

Жигит. И-ии, тебетей чепкенди көргөндө эле «Беш» деген өзү ыргып кетпейт.

А б д ы р а й ы м. Жанына жүрсөм балама кубат болот дебедимби.

Жигит. Мындай... тамыр-таанышыңыз барбы?

А б д ы р а й ы м. Биздин сокур Ыбырайымдын кемпирин тааныйсыңбы? Ошо кемпирдин акыреттик досунун таекесинин баласы экисамендин маалимине тааныш дейт.

Жигит *(каткырып)*. Ай, аксакал ай, кыргызчылык... эскичилик... Андай ишке момундай көзмө-көз сүйлөшүү керек. Оо-уу, кой, сиз кор болуп каласыз. Сиздей айкөл карыяны кор кылганга менин бетим чыдабайт. Мен уулуңузга жардам кылайын...

А б д ы р а й ы м. Оозуңа май, айланайын.

Жигит. Те-тетиги эшигинин алдына кир жайылган үйдү көрдүңүзбү? Четки чоң терезеси меники. Ка-ап, сиз-

ди үйгө чакырсам... даам ооз тийгизип... батаңызды алып... Бирок, мени андышат, экзамен убагында көзгө чалдык-пайлы ээ, ата? Кандай дейсиз?

Абдырайым. Мейли... мейли.. ыгына жараша болубуз.

Жигит. О карыялар, азайып баратасыңар. Ата, сиздин алтындай сөзүңүздү магнитофонго жаздырам, сүрөткө түшүрөм. «Волга» машинам бар, жер кыдыртам. Убада бериниз...

Абдырайым. Ыраазымын. Баламды эле өткөрчү.

Жигит. Аны бөркүңүздөй көрүңүз. Бирок балаңызга... мени түшүнүп жатасызбы? Мен түз сүйлөгөндү жакшы көрөм. Балаңыз окууга өтүү үчүн... куру алаканга бата жүрбөйт дейт, аксакал...

Абдырайым. Аа-а... аа, жөнү бар.. жөнү бар.

Жигит. Бирөөгө кур алакан сүйлөшүү кыйын. Дү-нүйө кара жерге кирсин, баладан аянбаныз.

Абдырайым. Аянбай кара жерге кирейин.

Жигит. Көчөнүн боюна көп олтурбайлы. Жүрүңүз жолдун тыягына чыгалы. Кичине тамак иче коёлубу? Сизди атамдай көрүп калдым. Балаңыздын аты ким? Кана, акчаңыз жаныңыздабы? (Абдырайым чөнтөгүн басат.) Ап бали, камдуу турбайсызбы. Мен сизди ата кылып алам. Оо, кайран атакем ай, согуштан өлгөн... Жүрүңүз тыякка...

II

Күмүшай (алаканын чаап). Кокуй, кокуй... Токтобойт эле. Мени сагынып жетип келчү эле. Соо эмес... соо эмес...

Идрис. Койсоңчу апа, соо болбогондо эмне...

Күмүшай. Соо болсо кана? Адашты го баса албай. Шаардын машинеси тебелеп кетти, кокуй! Же асылымды бирөө соройто чаап кетти... Түшүмөн чочудум, кокуй! Сага эмне, окууга быйыл өтпөсөң келеркиде өтөсүң. Мына менин шорум кайнабадыбы карыганда атандын сага кереги жок.

Идрис. Атам мага деле керек!

Күмүшай. Керек болсо сурабайсыңбы, шүмүрөндөп жетип келбей издебейсиңби.

Идрис. Бакир агайдыкына барсам «Атаң келген жок» деди. Аялы болсо «бутунду тазалап кир» деп эшигин жаап алды.

Күмүшай. Шордуу абышкам, издеп алаары жок. Жаадыраган чолпонум. Ошо кетип баратканда мени кай-

ра-кайра карабадыбы. Эмнеге жибердим экен. Чалым атадан жалгыз эле, жетим эле... байкуш жетимчем.

И д р и с. Койчу апа, кайгырбачы. Келет.

К ү м ү ш а й. Мен издейм, тиги агаларына айтып кой. Жакшылап оокатыңарды кылып тургула. Далисте ашаттып койгон көрпө бар, ит жебесин. Көк бедеге музоонун ичи көөп өлбөсүн. О байкуш абышкам, кай жерде жүрдүң экен көзүң жалдырап... *(Абдырайым кирет.)*

А б д ы р а й ы м. Ой, силер эмне...

И д р и с. Ата-а! Мына келет дегем.

К ү м ү ш а й *(жашын аарчып)*. Ботом, асылым, кайдан чыга калдың?

А б д ы р а й ы м *(Идриске)*. Сен эмне, качан? Окууңа өттүңбү?

И д р и с. Мен куладым.

А б д ы р а й ы м. Таш оозуңа, чыныңды айт. Алиги маалимчи? Сүйрөп өткөрөм деген...

И д р и с. Андай сүйрөгөн мугалимди билбейм. Сүйрөлүп окубайм дагы...

А б д ы р а й ы м. Ой, бо... Ал маалым сени Абдырайым муп деп жазып алган. Акча бергем...

К ү м ү ш а й *(Абдырайымга)*. Сени жер жутсачы, алдаткан турбайбы кокуй алат.

А б д ы р а й ы м. Ал маалим өзү бир үйгө алпарып түнөттү. Келем деп коюп эле жок...

К ү м ү ш а й. Мээси бөксө десе, этектеп коё бербей койбойсуңбу? Колуна өлүп бербейсиңби. Шаарды кыдырып кетип калгандырсың, пива ичип олтуруп алгандырсың. Эми кантем? Эми кайда барам?

А б д ы р а й ы м. Байбиче...

К ү м ү ш а й. Кандай этегиң узарбагыр, өңүң кызарбагыр...

А б д ы р а й ы м. Тек! Аш болсун ошо баччагарга. Атасы наалатка аш болсун *(Идриске)*. Сен эми малчы бол.

И д р и с. Болом... Болсо эмне экен. Чабан да жакшы *(кетет)*.

К ү м ү ш а й. Окуусу куруп калсын. Маңдайыбызга эле жүрсүн каралдым.

А б д ы р а й ы м. Байбиче...

К ү м ү ш а й. Тек! Деле көп сүйлөйсүң. Бала сага окшоп калбаса экен кокуй. Сенин тебетейинди кийип калбаса экен кокуй-алат.

А б д ы р а й ы м. Ой, көк ооз, балам мага окшобосун, сага андан бетер окшобосун. Экөөбүздөн көрө... Өзү жол тапсын...

МАЗМУНУ

ДРАМАЛАР	
Ак боз ат	3
Керме Тоо (Тайлак баатыр)	46
Уят эмеспи	91
ИНТЕРМЕДИЯЛАР	
Мына, көрүп турасыздар	131
Өзүңөр ылгап алгыла	135
Өзү жол тапсын	137

Литературно-художественное издание

(Киргизская драматургия)

ШАТМАН САДЫБАКАСОВ

СИВЫЙ СКАКУН

(Сборник пьесы и интермедии)

Издательство «Адабият»

(На киргизском языке)

Көркөм адабият

(Кыргыз драматургиясы)

САДЫБАКАСОВ ШАТМАН

АК БОЗ АТ

Драмалар

Редакция башчысы *Б. Алагушов*

Редактору *А. Лышбаева*

Кенже редактору *А. Шатманова*

Сүрөтчүсү *А. Анарбеков*

Көркөм редактору *Р. Исаков*

Техн. редактору *В. Крутякова*

Корректору *Т. Жолдошов*

ИБ № 89

Терүүгө 28. 04. 88. берилди. Басууга 30. 08. 88. кол коюлду. Типографиялык № 1 кагаз. Д—01836. Адабий ариб, жөнөкөй ыкма менен басылды. Форматы 84×108¹/₃₂. 4,375 физ. басма табак, 7,35 шарттуу басма табак, 7,922 учёттук басма табак 7,56 боек түшүрүү. Тиражы 2000. Заказ № 99. Баасы 55 т.

«Адабият» басмасы.
720737, ГСП, Фрунзе шаары, Совет көчөсү, 170.

Кыргыз ССР басма, полиграфия жана китеп соода иштери боюнча мамлекеттик комитети. Кыргыз ССРинин 50 жылдыгы атындагы Кыргызполиграфкомбинаты.
720461, ГСП, Фрунзе 3, Жигули көчөсү, 102.

